

22-92-

(3)

662 / XIV

H 51. 411

SZELLELEM ÉS ÉLET

s z e r k e s z t i :
BARTÓK GYÖRGY

1

Beköszöntő

TANKÓ BÉLA: A szabadság problematikája

BENEDEK LÁSZLÓ: A pszichiatría a társas utilizmus
szolgálatában

BODA ISTVÁN: A filozófia eszményéről és feladatairól

VÁRKONYI HILDEBRAND: Az egyetem eszméje és az ifjúság

MARÓT KÁROLY: A szellemi élet kezdetei

TETTAMANTI BÉLA: A neveléstudomány két újabb magyar
rendszere

VARGA SÁNDOR: A lét oksági meghatározottsága és a kultúra-
teremtés szabadsága

Elvek — Könyvek — Folyóiratok

Kurze Auszüge

SZELLEM ÉS ÉLET

SZERKESZTŐSÉGE: SZEGED, I. FILOZÓFIAI INTÉZET

BARTÓK GYÖRGY KEZÉHEZ: BAROSS-UTCA 2.

KIADÓHIVATAL: KECSKEMÉT, POSTAFIÓK 146.

MEGJELENIK ÉVENTE NÉGYSZER

ELŐFIZETÉSI DIJ:

EGY ÉVRE 8 PENGŐ; EGYETEMI ÉS FŐISKOLAI HALLGATÓKNAK 4 PENGŐ

FŐBIZOMÁNYOS: STUDIUM-KÖNYVKERESK. BPEST, IV., KECSKEMÉTI-U 8.

E FÜZET MUNKATÁRSAI.

Tankó Béla egyetemi tanár
Debrecen 10.

Benedek László egyetemi tanár
Debrecen, Idegyógyászati Klinika

Boda István egyetemi magántanár
Budapest, VI., Vörösmarthy-út 58.

Várkonyi Hildebrand egyetemi tanár
Szeged, Egyetemi Lélektani Intézet, Baross-utca 2.

Marót Károly egyetemi c. ny. rk. tanár
Budapest, V, Légrády Károly-utca 22.

Varga Sándor egyetemi magántanár
Budapest, Magyar Tudományos Akadémia palotája

Tettamanti Béla egyetemi magántanár
Szeged, Baross-utca 2.

Dr. Tomori Viola
Szeged, Egyetemi Lélektani Intézet, Baross-utca 2.

SZELLEMLÉLET

**szerkeszti:
BARTÓK GYÖRGY**

**ELSŐ ÉVFOLYAM
1936**

SZEGED, 1936

TARTALOM

1. *füzet.* — Beköszöntő. Szerkesztőtől 1. l. — A szabadság problematikája Tankó Bélától 2. l. — A pszichiátria a társas utilizmus szolgálatában Benedek Lászlótól 10. l. — A filozófia eszményéről és feladatáról Boda Istvántól 28. l. — Az egyetem eszméje és az ifjúság Várkonyi Hildebrandtól 50. l. — A szellemi élet kezdetei Marót Károlytól 57. l. — A neveléstudomány két újabb magyar rendszere Tettamanti Bélától 67 l. — A lét oksági meghatározottsága és a kulturateremtés szabadsága Varga Sándortól 75. l. — Elvek, könyvek, folyóiratok: Immanens ideáлизmus lélektani alapon Tomori Violától 87. l. — Imre Sándor: A neveléstudomány magyar feladatai Tettamanti Bélától 91. l. — Zolnai Béla (Irodalom és Biedermeier); Molnár Antal (Zeneesztétika és szellemtudomány); Mitrovics Gyula (Esztétika és kritika); Kisléghi Nagy Dénes (Mandville); Kincs Elek (Élet, gondolat, válasz); Ifj. Bibó István (Kényszer, jog szabadság) c. tanulmányainak rövid ismertetése. — R. Metz művének (Nagybritannia fil. áramlatáról) ismertetése. — Lapok Szemléje 93 l. — Kurze Auszüge 97. lap.

2. *füzet.* Mai bölcséletünk problematikájához, Mitrovics Gyulától 109. l. — Filozófia és irodalom, Makkai Sándortól 114. l. — A nemzet fogalma mai nevelésünkben, Imre Sándortól 119. l. — Lét, érvény, jog, Horváth Barnától 129. l. — A racionális gondolkodás és az egzisztenciális gondolkodás, Tavasz Sándortól 144 l. — Az irodalomtudomány változásai, Zolnai Bélától 151 l. — A klasszicizmus és a romantika összefüggései, Joó Tibortól 157. l. — Elvek, könyvek, folyóiratok; Baránszky-Jób L. (Bevezetés az esztétikába); Tankó Bélától; Prahács M. (A zeneesztétika alapproblémái) Tankó Bélától, — Boda István (Bevezető a lélektanba) Tankó Bélától; Jeans (Die n. Grundlagen des Naturerkenntnis) Bay Zoltántól; Harsányi J. (A hazugság mint nevelési probléma) Tettamanti Bélától; Reichenbach Hans (Atom und Kosmos) Bukovszky Ferencről; Harten H. (Die Wertform der Gerechtigkeit) Mecser Józseftől; Noszlopi László (Jellemlátás és jellemidézés) Strauss Antaltól 164. l. — Kurze Auszüge 179. l.

3. füzet. Történelem és politika, Kondor Imrétől 185 l. — Dilthey pedagógiai rendszere, Tettamanti Bélától 197. l. — A filozófia történetírásának jelen kilátásai, Marót Károlytól 207. l. — Elvek, könyvek, folyóiratok: Budapesti Szemle, Revue Philosophique, Athaeneum. Karl Jaspers Vernunft und Existenz) B. Gy.; H. Heyse (Idee und Existenz) B. Gy.; Reitzer B. (A proletárnevelés kérdéséhez) Tomori Viola 214 l. — Kurze Auszüge 216. l.

4. füzet. Rickert Henrik, A. Fausttól 223. l. — Újszászy Kálmán: Az „időbeli“ és az „idői“ ember. 230. l. — Dr. Vas Tibor: A tiszta jogtan és a szemléleti jogelmélet 239. l. — Bartók György: Egy új erkölcsfilozófia (B. Bauch könyve) 254. l. — Elvek, könyvek, folyóiratok. Kiss T. László (A humanizmus és protestantizmus hatása) Juhász Bélától; Tomori Viola (A parasztság szemléletének alakulása) Strauss Antaltól; Joó Tibor (Bev. a szellemtörténetbe). — Ortutay Gy. (Nyírségi és Rétközi parasztnépek) Marót Károlytól 259. l. — Kurze Auszüge 265. l.

Beköszöntő

Ennek az új folyóiratnak irányát és céljait kifejezi címe. A szellem lényegét, jelentését, értékét, kategóriáit akarjuk vizsgálni, hogy ezeknek a vizsgálatoknak alapján meglássuk és megmutassuk a szellemnek nyomait a felsőbbbrangú élet minden mezején. Meg vagyunk győződve arról, hogy a valóság talaját megvetve, minden filozófia az Arany János megénekelte sárkány sorsára jut, amely szabályozó terhét levetve, maga is a föld porába zuhant. Azt is tudjuk, hogy a szellem kritikai vizsgálata nélkül minden bölcselet üres és vak marad, mert éppen azt nem látja és ismeri, amiből az ő élete is egyedül fakadhat, a szellemet. Egyfelől tehát a szó bölcseleti értelmében vett kritikai magatartás, másfelől az élet jelenségeinek szeretetteljes számbavétele és filozófiai megértésére való törekvés jellemzi magatartásunkat, amellyel a különböző kérdéseket tekintjük. A szellem kritikai megértése alapján vizsgáljuk a tudomány, a történelem, az esztétikai alkotások és az erkölcsiség, a nevelés, a társadalom, az állami élet különböző jelenségeit, hogy átfogó szemléletekben mutassuk be a szellem minden megnyilvánulását. Minden reménységünket a szellembe vetjük s tudván, hogy minden valódi élet forrása csak ő lehet, belőle merítünk minduntalan okulást: oktass, hogy éljünk.

A szellem működését keressük a magyar történelem jelenségeiben is és állandó megbeszélés tárgyává tesszük a magyar bölcseleti gondolkodás kifejlésének mindenképpen érdekes és sok értéket rejtő történetét. Figyelemmel kísérjük a külföld és hazánk bölcseleti mozgalmait arra törekedve, hogy tárgyias és komoly bírálat által is szolgáljuk a magyar filozófia nagy művét. Multjának megbecsülése és jelenének szigorú vizsgálata nélkül nem néz kecsegtető jövő felé semmi a világon. A filozófia sem.

Amikor ezeknek a céloknak szolgálatába állítjuk az új folyóirat minden sorát, tesszük ezt abban a mélységes meggyőződésben, hogy új bölcseleti szemle megjelenése és munkája minden tekintetben csak hasznára szolgál a magyar bölcselet és szellemi élet fejlődésének. A magunk módján akarunk dolgozni, de *együtt* akarunk dolgozni. Munkatársai akarunk lenni mindenkinek, aki a maga erőit minden fenntartás nélkül szenteli fel a szellem és a magyar élet szolgálatára.

SZERKESZTŐ

A szabadság problematikája

A háború utáni idők egyik legfeltűnőbb, de könnyen magyarázható jelensége az, hogy sok más törzsfogalmunkkal együtt, amiket az addigi világmagyarázat véglegesen megfogalmazott kategóriának gondolt, a szabadság gondolata is megingott, bizonytalanná vált, minthogy némely társadalmi és gazdasági és politikai berendezkedések, melyek kifejezetten a szabadság szolgálatának igényével gyökereztek meg a köztudatban, hátrányosnak bizonyultak a közre nézve, — a liberáliszmus ellen tehát, mint gazdasági és politikai elv ellen gyanakvás, aztán bizalmatlanság támadt, azután kritika, végre nyílt hadjárat indult, — nem csoda, hogy itt se állott meg, hanem az egyéni életre gyakorolt pusztító hatásáról is megdöbbentő rajzot sietett készíteni az általános ártértékelő készség, nagyon kevés kritikus figyelmét találva éberén az iránt, hogy mikor a liberalizmust nyesegetik, a szabadság gyökerét érintik a késsel s mint a Dante látomásában, az egész fa sajog és sír fel, ha galyait tördelik. Ilyen helyzetben bizonyosan nem túlzás azt mondani, hogy sok égető kérdésünk közt is a legégetőbbek közül való, megkeresni a szabadságnak igazi értelmét és visszaadni a megtépdesett embernek a benne való hitét, — hogy visszanyerjük a képességet: élni vele igazán s megvédeni tudni a támadástól s ami még rosszabb: a félreecsavarástól.

1. A sok idevágó vitának már eddig is van egy fontos tanulsága: hogy mindazt a sokféle szabadságot, melyet a liberalizmus ellenfelei valószínűleg mégis védeni szeretnének, mikor féltik a liberalizmus történeti képződményeitől, egyetlen egy törzsfogalomból lehet kifejtetni, — hogy a lelkiismereti, szólás- és gondolat- és sajtószabadságnak csak úgy, mint a politikai vagy gazdasági, vagy művészi szabadságnak gyökere és forrása és értelmezője az *akarat szabadságának* centrális fogalma; egyszerűen azért, mert mindama szabadságok *ennek* a további életmozzanatai, megvalósulásai és megteljesedései. Ezért tehát a szabadság értelmének megnyerésére ezt a *bel-lebbezést* meg kell tenni, különben a felületen marad a nyomozás s a pozitív tények helyett a spekuláció szédíti magába a talán jó-hiszemű vitát. A geográfus is, ha nem akarja a folyó egész folyását megrajzolni, csak egy szakaszét, mégis legalább jelzi a térképen a forrásvidéket, nekünk azonban ma a forrásig kell visszamenni.

Ennek a célnak szeretne szolgálni a szabadság problematikájának ez az összefoglalása, ami azt teszi, hogy az összefüggésekre tekint, nem a részletes kivitelre.¹

2. A bellebbezés, mely az akarat szabadságának gyökeréhez utasítja az elmélkedést, egy ténynél áll meg, melyet tovább visszavinni nem lehet, nem is kell, mert ez az öntudat közvetlenül nyilvánvaló tapasztalata, aminőre *Cartesius* óta minden szellemi funkció vizsgálata épül. Ez az, hogy az öntudat szabadnak érzi magát, s azért biztató jelenség, hogy a szabadság értelmezői mind inkább ezt a végső tényt teszik kiindulóponttá, amit *annak* nálunk *Böhm Károly* majdnem két emberöltővel ezelőtt kimutatott (*Menzer: Weltanschauungsfragen, Cohn, J.: Wertwissenschaft, 1932, Gehlen, A.: Theorie der Willensfreiheit, 1933.*). Szabadnak érzi magát az ember, akár fizikai funkciói akadálytalan végzésében éli át ezt az érzést, akár gondolkozása, akár cselekvése síkjában; és a szabadság jelentését abban találja, hogy ő *kezdőpontja* egy folyamatnak, még pedig úgy, hogy *nélküle* más volna az a sor, amely most kibontakozik előtte. Ha az öntudatnak ez az evidenciája elég volna a kérdés megoldásához, a szabadság problémája igenlőleg meg volna oldva. De az evidencia még csak a szubjektív igaznak tartás alapja, — egyelőre csak ismereti oka a szabadságnak; ám előre valószínű, hogy ennél több ereje is van, s nem valószínű, hogy annyira tévedne az öntudat, hogy ilyen életbevágó kérdésben megtevesztetni engedné magát s csak alanyi illúziója volna ez az érzés, úgy, hogy éppen ennek bizonyossága alapján teheti föl a tisztázó kérdést: mit jelent hát ez a szabadság, milyen értelemben szabad az ember?

3. Semmiféle értelemben se, hangzik mindjárt két oldalról is a válasz: éppen ez az érzés jogtalan, csak magát áztatja vele az ember, a szabadság merő illúzió, mondja egybehangzóan a természettudományi gondolkozás a kauzalitás világkényszerére mutatva, és mondja a vallásos világfelfogás¹ az abszolút isteni akarat egyedül lehetséges szabadságára hivatkozva, mindkettő a teljes determinizmus kényszerét tanítva. Az okiség, vagyis az ok és okozat hálózataának érvénye csakugyan az egész világra kiterjed,² az anyagira csak úgy, mint a lelkire, sehol meg nem törhető uralom ez, — ez tény, csakhogy a természettudományi ténymegállapítás még nem adja magyarázatát is a ténynek, ez sokkal mélyebben van, semhogy a csupa empiriába belémerült természettudományos absztrakció elérhetné. Mert az okiség hálózata azért fonja össze a természeti valóságokat, mert az ezeket megismerő és értelmező alany, az öntudatos intelligencia viszi beléjük és közéjük ezt az *értelmi hálózatot*, mint

¹ Hogy milyen mély és messzeágazó gyökérzet táplálja a szabadság legkisebb és legtávolibbnak tetsző hajtását is, arról rendkívül szemléltető tanulmányt nyújt a Magyar Prot. Irodalmi Társaság által rendezett ankét, mely a *Life and Work* 1937-iki oxfordi világkongresszusára terjesztendő elaborátumában A szabadsággeszme és a kialakuló új világ címén vette számba az ide tartozó kérdéseket. L. a Prot. Szemle 1935. júl.—szept. számát.

eredményét azon módszeres műfogásoknak, melyekkel megalkotja a dolgokról a maga ismereti tárgyait, rendezi és magyarázza azokat, egy értelmi középpont körül kikristályosítva egész lényeges jelentésüket. (L. Böhme, Dialektika, Az oki viszony.)

Ezzel azonban az van kimondva, hogy az okiságot nem lehet kijátszani a szabadság ellen, mert ime, az oki hálózat eszköz, annak szolgálatában, aki megszövi és használja ezt a hálózatot, tehát nincs akadálya annak, hogy a szabadság értelmezésében is használja, azaz, a szabadság realizálásában, ami azt teszi, hogy nem a kauzalitás ellenére, hanem éppen azon át történhetik a szabadság megélése és tehát értelmezése; az okiság nemcsak nem ellensége, ellenkezőleg: előfeltétele a szabadságnak.

Ez azonban azt is megvilágítja, hogy a szabadságot nem is lehet, főlöské is, az okiság tagadásával akarni megvédeni; a determinizmus szűk látókörű kicsinyeskedését hasonlóval akarja jóvátenni az indeterminizmus, amíg csak az okiság uralmának gyöngítését vagy éppen felfüggesztését erőszakolja, hiába. Az okiság nélkül a világ egyáltalában érthetetlen, hiszen a kauzalitás éppen a világ jelenségeinek és ezek totalitásának lehetőségét magyarázó előfeltétel; enélkül csupa véletlenségek örvénylése volna a világ s Leibnitz szerint egyenesen boldogtalan volna az ember, ha ok és alap nélkül akarhatna, s ha így akarná a szabadságot biztosítani vagy menteni, hogy csupán az okiságot tagadja, akkor el is veszíti végleg (Gehlen, 86. és 145.), mert ez azt tenné, hogy az ember elszakadt a világtól, vagyis a semmibe zsugorítja össze magát, — hogy hová jut, annak példázója Stirner, az egyetlen, aki azt hitte, hogy megnyeri a világot, ha „a semmire teszi fel” ügyét, pedig magamagát is elvesztette.

4. A természettudományos gondolkodás alaphibájul ebből az világlik ki, hogy abszolutizálja az okiságot, mechanikus érvényesülését hangoztatva, elfeledkezett az öntudatos intelligencia szerepéről, arról, hogy az okiság az én önmagát kifejtő tevékenységének eszköze, orgánuma; a mechanikus értelmezés tehát nem az egész tapasztalat értelmezése, csak a helytelenül abszolúttá emelt mechanizmus vezeti félre a gondolkozást a szabadság kérdésében. Az abszolútum mellett, ez bizonyos, nincs helye az egyén szabadságának, — ebben a pontban találkozunk a két kibékíthetetlen ellenfél, a természettudományi determinizmus a vallásos gondolkozással, amely ugyanazon abszolútum elkerülhetetlen logikájával tiltakozik a véges teremtmény szabadsága ellen, amely tisztán önáltatás, olyan, mint a többi szép álom; azt hiszi, hogy ő mozgat mást, pedig csak más mozgatja, — ez a pecsenyeforgató nyárs „szabadsága“, amint Kant példázta. Az abszolútum mellett egyszerűen nincs létjoga az egyesnek, hogy lehessen még az a hetyke önérzete, hogy ő szabad?! Ez a Hartman Nic. tételének értelme: a monizmus zárt egységében nincs helye a szabadságnak (Ethik, 597., 608., stb. Éppúgy Cohn, 445.).

De ha azt olvassuk a legmélyebb vallásos géniuszok egyikétől, hogy ő Krisztustól szabadságot nyert, (Pál, Gal. V. 1, 13, Róm. VII.

24, VIII. 15, stb.) és akinek igéje döntő, azt mondja, hogy „megismeritek az igazságot és az igazság szabadokká tesz titeket“ (Ján. ev. VIII. 32), — akkor ez a felséges felszabadító kijelentés azt teszi, hogy az abszolutum hagyományos értelmezését se lehet kijátszani a szabadság ellen, mert íme, van ennek a súlyos fogalomnak olyan jelentése is, amely, éppúgy, mint az okiság, nemcsak hogy nem zárja ki a szabadságot, hanem éppen előfeltétele annak, hogy szabadság legyen és hogy érthetővé váljék. Ez a jelentése az, hogy az abszolutum érték-kategória, nem metafizikai entitás; amíg ennek vesszük, képtelen és végre nem hajtható gondolat, melynek hiú meddő önkínzásban se lehet a nyitját megtalálni; de egyszerű és világos gondolat, ha a maga helyére illesztjük: az értékek rangsorában a csúcsra, — az az érték, amely semmi másra nem szorul, önmagában van becse. Világos, hogy csak az értékelő tudat veszi reá az értelmet, hogy az oki sort is egy ilyen „végső okkal“ fejezze be, egy *causa sui*-val, vagy hogy az *aseitas* logikailag elgondolhatatlan gondolatát mégis alkalmazza az oki hálózatban, — nincs előbb való teendője a világmagyarázat elméletének, filozófiának vagy logikának, mint hogy szálassza ki és válassza külön az ontológiai, ténymegállapító és értékelő funkciók egymásba fonódó szálait, hogy meg ne tévesszen a sok elkerülhetetlen ellenmondás, melyet csak a kétféle szál összehonyolódása okoz, mint éppen az abszolutum fogalmában is.

5. Ezzel annyira tisztázódott a helyzet, hogy a determinizmus és indeterminizmus sekélyes érvelési területéről legalább átmenthetjük a kérdést egy mélyebb vagy magasabb szintre, mert ott és eddig tulajdonképpen csak előzetes elítélése történt a szabadságnak. Most fel lehet használni a felszabadított tények egy másik fontos tanulságát: amely az akarat értelmezésében vitte előbbre a kutatást. A „bellebbezés“ ráeszméltetett, hogy szabadságról csak az akaratnál lehet szó, akaratról csak az embernél, az embernél is csak akkor, ha az öntudat magamagát szándékosan beleiktatja a folyamatba, melyet ha nem akar vezetni, pusztá szemlélője marad, de amelyből nem vonhatja ki magát. Ez azt teszi, hogy az öntudat készen kapja egy folyamat mozzanatait: a maga hiányai érzését, amelyet *ki kell elégítenie*, mert ez léte fenntartásának egyetlen módja; aztán az eszközöket hozzá, a reális valóságokat, mint pótlékokat, amelyeknek nincs is más rendeltetése, mint e hiányok pótlása; tehát készen kap egy csomó motívumot, ösztönei adalékaiban és ezeken át a reális valóság ingereiben.

A hagyományos nézet szerint már most az „akaratnak“ el kell fogadnia ezek közül az erősebbet, s ha egyik se volna erősebb a másikinál, akkor a boldogtalan „akarat“ bele is puszulhat a helyzetbe, mert ha nincs, ami valahová odabillettse a magában közömbös akaratot, a Buridán állatjának sorsára juthat: két egyenlő szénarakás közt éhen hal. Meg is érdemelné, ha volna ilyen lehetetlen — nem is öntudat, hanem csak magát érző organizmus, s az oxymoron

arra világít rá élesen, hogy ebből az akarat-elemzésből éppen — az akaró maradt ki, az egyetlen, akiről szabad az állítmányt mondani, hogy akar. Az öntudat ez; csak az ő önkéntes maga elszánása *akarat*, — s ez mindenekelőtt arra figyelmeztet, hogy az én éppen olyan pozitív tényezője az egész folyamatnak, mint amit a determinizmus és ellenpárja az egyetlen valóságnak tanít benne: a motívumok. S az akarás helyes értelmezése az, hogy a hiány kielégítésének folyamatát csak attól a mozzanattól fogva szabadna akarásnak nevezni, mikor az öntudat nemcsak vágyakat és kívánságokat érez, hanem beleveti magát a folyamatba úgy, hogy a maga aktív szerepét érvényesíti: ez abban áll, hogy a motívumok közti válogatás után valamelyiket elfogadja, kiválasztotta, tehát magával azonosítja, a magáévá teszi, — ezzel a maga elhatározásával valóban *kezdő mozzanata* lesz a további folyamatnak, enélkül más lenne az egész; most magát tette okká, a maga természetét, azáltal, hogy azonosította magát valamelyik motívummal, — csak ez az egész folyamat érdemli meg az akarás nevét, csak az én kezdő beleiktatódása ad akaratit jelleget a különben csak biológiai vagy mechanikus folyamatnak; s csak most dől el a *Nietzsche* töprengése: van-e akarat, vagy minden ösztön? Eldől úgy, hogy az én is ösztöni valóság, mert ez azt teszi, hogy az *ösztön* a legáltalánosabb formai kategória, mellyel az értelem minden valóságot ellát, hogy annak önmagából kiinduló tevékenységei értelmi magja köré kiépítse tapasztalható tartalmi vonásait és ezek egységét; de az az ösztöni valóság, ami az én, olyan izmos és reális hatalom, hogy nemcsak egyenlő ereje van a motívumokkal, melyek közt válogat, hanem éppen azzal, hogy ő válogat köztük és választ belőlük, bizonyítja és érvényesíti fölényét, amellyel ő lesz okává, vagyis létesítőjévé egy sornak, sőt sorok hálózatainak, amely nélküle nem volna, mert nem az volna, ami.

6. Ez azonban azt teszi, hogy az oki sor és folyamat *minősítést* nyert az öntudatos én ezen belenyúlása által. Az oki hálózat egy hajszálnyit se lazult vagy vékonyodott, az én okilag éppen olyan természetesen lép bele a folyamatba, mint akármelyik más tényező, — az ontológiai helyzet és sémája ugyanaz, ami volt, de egy új mozzanat valósul meg benne: az én választásával a motívumok közti *rangsor* szintén alapvető ténye és valósága érvényesül az oki hálózathoz. Ez is benne van a folyamat tartalmi mozzanatai közt, — a motívumoknak természetétől fogva más más értéke van; az én választása már most éppen azt teszi, hogy mindenkori fejlettségi foka szerint, azaz, tisztasága és érettsége szerint, a motívumokat értékük szerint akarja elhelyezni egy rangsorba — azaz, értékük szerint engedi őket érvényesülni magán keresztül. Ezen a ponton teljesedik meg és tisztázódik végleg az akarat kérdése általában: ezért az akarat csak a magát kifejtő öntudatos intelligencia önelhatározásával meginduló folyamat; ebben úgy fejt ki magát, hogy elfogadja a motívumot, a maga szellemi mivoltában ujjaszüli azt — ez az egyetlen módja a szellem „létezésének”: úgy van, hogy a maga

létében másnak létét fejezi ki (Böhm), — a másban tehát magát érvényesíti, úgy, hogy a maga rokonságának elfogadja.

7. De ezzel a szabadság értelméhez is megnyílt az út: amilyen mértékben a maga tiszta szellemi természetét tudja a motívumok kiválasztásán át érvényesíteni, annyira szabad az én, mert annyira valósul meg ő maga tisztán, azaz, éppen — szabadon. Ez mindennek-előtt azt teszi, hogy a szabadság értelmét csak akkor lehet nyerni, ha ráeszmélünk, hogy a szabadság *értékjelző* s azért az értékelés befejeződését az egész folyamatba szem előtt tartjuk, amire Böhm Károly végleges tisztázással rámutatott (A filozófiai irányok különbségének gyökereiről stb. 1902, és Axiológia, 1906.), s ami a kérdés legújabb monografiájából, a Gehlen munkájából hiányzik, — a kérdés megoldásának kulcsa hiányzik vele. S pedig semmi se bizonyítja élenkebben, mint éppen a Gehlen mélyenszántó tanulmánya, hogy csak az értékelő tudat viselkedéséből érthető a szabadság léte és értelme, — ide utalnak a Kant nagyszerű kezdő ráeszmélései, hogy *két* szempontból kell nézni a kérdést, egy oki sorban valami értékes valósul meg azáltal, hogy az én magát teszi okká s ezzel a maga szellemi mivoltát realizálja. Ebből a szempontból nézve, egy sereg részlet válik világossá, amik különben csupa antinomiának vagy legfőlegb oxymoronnak tetszhetnének. Mindenek előtt az, hogy a szabadság lényegileg szüntelen *felszabadulás*, az én mindig tisztább magához térése, magára való reflexiója, amiben Fichte már végleg feltárta az én királyi útját s aminek mozzanatait Böhm klaszszikusan megrajzolja. Ezért mondhatja Gehlen, hogy szabadság nincs is az én ama közvetlen viszonyulásában a dolgokhoz, amelyben még azokba merül el, csak mikor a reflexió, vagyis a magára való visszatérés izmosodásával feléjük kerülhet, mikor tehát mind teljesebben utasíthatja el azok elborító salakosságát (Böhm), akkor kezd valósággá lenni a maga lényeges mivolta s akkor indul meg szabadsága, amely ennél fogva sohase teljes, mert mindig újból ki kell vívnia a motívumok támadó harcában. A *posse non peccare* és a *non posse peccare* ideáljai közül csak az első lehet emberi becsvágy tárgya, — az a fok ez, amelyen az én megnyerte ösztönei, vagyis tapasztalati tartalma fölött az uralmat, ha egy-egy gyöngye perc újabb zsákmányt enged is az alantasabb ösztönöknek.

8. Érthető továbbá a szabadság látszólagos „negatív jelleme“, amiért némelyek hajlandók lebecsülni a türelmes fogalmat: az, hogy csak azt lehet megjelölni, hogy *valamitől* kell szabadnak lenni, — mintha nem lehetne megmondani, hogy mitől kell hát? Pedig világos a kritérium: az alantas motívumoktól kell szabadulni, s ezzel egyszerre világos az is, hogy *mire* kell szabadnak lenni? A magasabb, az öntudatos intelligencia mivoltával lényegrokon motívumok elfogadására. A vallásos nyelv kifejezése szerint: élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus. (Gal. II. 20.) S ezért a szabadság elérésének útja az öntudat azon erejének gyarapodása, hogy magától el tudja utasítani az alacsony motívumot; Gehlen úgy is nevezi: az el-

utasítás szabadsága ez, amely *nemet* tud mondani, ahol kell, — csak ez a szabadság ad jelentőséget a *nemnek* (24, 27).

9. Érthető a legnagyobb paradoxonnak tetsző tény is: hogy a szabadság a legteljesebb megkötöttség, melyet a determinizmus egyoldalúsága sohase ért meg, hanem triumfálni akar vele a szabadság ellen. A szabadság akkor van elérve, ideális valósága akkor befejezett, ha az én nem tud másként akarni, mint ahogy a maga természetével magával hozza, — akkor csak a maga törvénye szerint él, ez az *autonóm* akarat, szabad minden mástól, mert teljesen köti a maga törvénye. Luther, mikor a *szolga* akaratot dicsőíti, mert engedelmes szolgája az egész világnak, a *szabad* akarat értékét kiáltja világgá, amely azért független az egész világtól, mert csak az Istennek engedelmeskedik. Az „itt állok, másként nem tehetek“ kényszere alatt álló ember a legszabadabb ember, mert ez a legszabadabb öntudat a világon.

10. S innen világosodik meg a Sokrates óta áliandó vita kérdése: mi a szerepe az értelemnek az erkölcsben? Az, ami az öntudaté a maga világa és életgyakorlata kialakításában általában: az, hogy minden tapasztalatát a maga szellemi mivoltában újjászült ingerekből készíti s mikor ráismer arra, hogy mindezt ő készítette, — akkor ezzel a legmagasabb reflexióval kettőt fejez ki: ebben a felismerésben szabadnak érzi, azaz tudja magát, mert ez a tudat a szabadság közvetlen megélése, — azért mihelyt *gondolni* képes a szabadságot, már *birja* is, mert hogy gondolhassa, hogy öntudata lehessen róla, oda az kellett, hogy *átélje*: közvetlenül megbizonyosodjék róla. Azért nincs a szabadságnak más kritériuma, mint ez a tisztán forum internum, — természetes, hogy a gyakorlat, az életfolytatás illusztrálja és bizonyítja ennek igazságát, mint a fát a gyümölcse. S ezért a felszabadulás teljessége az, amiben *Fichte* látta: hogy az ember nem akarhat mást, mint amit a *természet* akarna, — ha akarni tudna, de a „természet“ csak arra való, hogy anyagot adjon az öntudatos szellemnek arra, hogy magát kifejtse benne s ezzel a természeti valóságok értelmét megadja s ezzel autonómiájukat érvényesítse. S ezzel végre talán megszűnik a Schelling és Schopenhauer óta tartó visszaélés az akarat fogalmával, mintha a természetben valamely metafizikai „akarat“ törne az érvényesülés felé, aminek késő hullámverése a modern atómelmélet némely meglepő tanítása: mintha az atómban szabadság volna. (Cohn, 447. jegyz.)

11. S ebből érthető, hogy a szabadság = az öntudat visszanyeri vagy megnyeri a maga *totalitását* (Gehlen 123/4.); egész világában a maga autonómiája szerint tud rendelkezni, tehát minden alkotó mozzanata tartalmának is autonómiája szerint tűzi ki helyét és szerepét és rangjának megfelelő értékelést biztosít neki. Tehát kielégíti ösztöneit, felhasználja a valóságokat, érvényesíti a bennük rejlő logikumot, de *ő az*, aki mindezt teszi, kezdő oknak tudja magát *ebben*, s ezzel mindenütt a *maga* teljességét éli meg, mint alkotmányos uralkodó, aki minden alattvalója ügyét személyesen intézi.

Amit a legkisebb akarási tevékenységben érzünk, hogy t. i. mihelyt akar az én, kezdő erőnek érzi magát, — megteljesedik akkor, mikor a reflexió legmagasabb fokán *igenli* mindazt a birtokát, amit a maga alkotásának ismer föl. (Böhm, Gehlen.) Az ember *úgyis az*, amit lényeges mivoltának törvényei szerint magából kibontakoztat; mikor ezt felismerte, akkor a legmagasabbrendű szabadságot abban a viszonyulásban éli át, hogy igenli, elfogadja, öntudatosan vállalja egész életét, ami addig csupa sorsnak tetszhetett: ez az *amor fati* komoly és mély értelme; nem fatalisztikus beletörődés van benne, hanem a mélységes jelentőség és felelősség tudata, — az öntudatos szellemiség *önmagához való hűségének* átélése a csira, melyből a szabadságnak ez az értelme kicsírázik, és ennél magasabbat a szabadságról nem is lehet mondani. A szellemiségnek ez a magához való hűsége teljesedik meg az ismerés munkájában, amint az öntudat mindinkább meg tud válni a tények empirikus tömegességétől és törvények ismeretére emelkedik, amikkel először értelmileg fogja össze azokat, aztán a gyakorlatban felhasználja autonómiájuk szerint, amaz *ige* szerint, amely *kezdeté*, archéja minden valóságnak; a cselekvésben, mikor a felismert *logost*, törvény, elvet, meg is valószínűsíti a motívumok közti választással, — nem kevésbé a művészi alkotásban, mert ott is „a lélek az, amely megelevenít“.

— Az öntudatos szellemiség *önmagához való hűségének* biztosítékot és orgánumot formálni: az egyéni és a közösségi életformák meg- vagy újjáalkotásában ez az ösztönszerű s azért tévedhetetlen bizonyossággal érvényesülő legvégső hajtóerő. Biztosítani azt, amiben *Hegel* a történelmi menet logosát látta: hogy amaz *egy* ember után, aki először egyedül volt szabad, a minden emberben mint *entelecheia* ottrejlő lehetőség meg is valósuljon, — ez a gyakorlati élet irányítóinak önkénytelenül is érvényesülő irányítója, a gazdasági intézményektől el a nevelésen át a legfinomabb részletek gondozására alakult szabad kapcsolatokig (művészi, tudományos stb. egyesületek). Mind a szabadságban birt „legfőbb jót“ akarják biztosítani, s ezzel a gyakorlati gonddal összemérve, a tiszta elméleti utánagondolásnak, úgy tetszik, csekély a jelentősége. De nem szabad feledni, hogy sehol se szükségesebb a reflexió, mint mikor a szabadság biztosításáról van szó, mert arra a nagy kérdésre, hogy hogy lehet a szabadságot a renddel együtt biztosítani, csak a legmélyebb reflexió adhatja meg a választ, az, amelyik a szabadság *logosát* és *nomosát* feltárja s ezzel újból tudatosítja a százszor fölfedezett és százszor megint elfeledett törvényt, hogy az az egyetlen *rend*, melyet a maga autonómiáját kifejtő én, vagyis a szabad én teremt maga körül.

A pszichiatria a társas utilizmus szolgálatában*

Székfoglaló előadásomban az elmeorvosnoki hivatásnak azon tevékenységi területeivel fogok foglalkozni, amelyek közvetlenül szolgálják a közösségi életet, a közjót, vagyis, amelyekben a pszichiater közreműködésének iránya és határfoka egyetemesebb jellegű és értékbölcseleti nézőpontból erkölcsi jelentések megvalósítását szolgálja.

Az elmeorvosnoki fontos szerep jut az utolsó másfél évtizednek népegészségügyi kultúrájában, amely éppen a háborús veszteségek után, győzők és legyőzötteknél egyaránt, mintegy reactiv módon virágzásnak indult. A kultúrközösségeknek ösztönös önvédelme segíti elő most is az eugenica ügyét, amely elejétől kezdve, mint a nemzeti test genetikai értékeinek védőpajzsa szerepelt, hiszen Galton és követői is többnyire „national eugenic“-ről beszéltek. (Galton fellépése még Angliában is csak 1908 körül kezdett visszhangra találni. Németországban Ploetz és munkatársai már 1900 körül felvilágosító munkába fogtak.)

Amidőn tehát az általános psychohygienés mozgalomnak fel lendülésével a praeventiv eugenikai törekvések soha nem remélt nemzetközi elterjedését, az idevágó irodalom meglepő gazdagodását látjuk, véleményem szerint semmivel sem lehetne védeni mulasztásunkat, hogyha nemzeti közvéleményünk józan kritikai állásfoglalását, kötöttségnélküli, elfogulatlan, felvilágosító munkánkkal ne igyekeznénk mi is elősegíteni. Az egészség-politika cselekvőképesebb fejlődése rendjén a pszichiater egyik legfontosabb hivatása az eugenikai tanácsadás lesz.

A kultúrtörténeti fejlődés és a társadalmi-lélektan meggyőző arról, hogy minél tartósabb jellegű valamely társadalmi alakulat, annál erősebben ébred tudatra annak erkölcsi felelősségérzete. Ebből folyólag minden zárt nemzeti közösségnek kötelessége, — nemcsak saját jólétével, hanem az egyetemes emberi kultúrával szemben is,

* Rectori székfoglaló értekezés. Előadta a debreceni Tisza István Tud. Egyeteme évmegnyitó ünnepi közgyűlésén 1935. okt. 7-én.

— a néptest minőségi genetikai értékeinek megóvása, az utódoknak tevékenyebb egészségvédelme, — egyúttal a propagatio üzemének tehermentesítése a kakogen minus-variánsoktól, mert nyilvánvaló, hogy a cónserváló humanismus magára hagyva, a defectiveknek statistikailag is kimutatható túlszaporodásával, a szellemi kultúra és erkölcsi színvonal fokozatos hanyatlására vezet.

A természettudományi és technikai haladás a nagy tömegek életstandardját kétségtelenül emelte és a céltudatos egészségpolitika mellett a népbetegségek egyrészének és a járványoknak leküzdésével a halálozási számarányt javította épúgy, amint a fokozódó civilisatio kapcsán a romboló természeti erőkkal, a kedvezőtlen klimaticus befolyásokkal szemben, a több százezer éves ember sikerrel vette fel a harcot.

Nyilvánvaló, hogy egy népességnek biológiai értékei is védelmet igényelnek. Mert egy népnek és különösen egy fenyegetett népnek ellenállását és a messze jövőre is kiható propagatív erejét nem lehet a pajkos Ámor-nak játékos kedvére bízni, hanem következetes, céltudatos, a tudományos adatgyűjtésre, az öröklődéstan és határterületeinek fejlődésére támaszkodó, irányított népesedés-politikával a messze jövőben egy teljesítőképesebb biotypusnak kiválasztására kell törekednünk. Amint az egyetemes kultúrában a *Herbert Spencer*-féle jelentés-elv érvényesül, amely a tárgyi differentiálódás és egy-ségesülés összetett-folyamatát magyarázza, azonképpen az eugenica fejlődése is a különböző kutatási irányok és segédtudományok egész sorának együtthatását tünteti fel. Ezzel a sokrétűséggel ellentétben áll némely, az eugenica kérdésekben önbiztos kijelentéseket tevő szerzőnek meglepően egyoldalú, néha kezdetlegesen statikai álláspontja.

Utaltam egyik előbbi munkámban arra, hogy egy ország népességének propagatív erejét, főleg a versenyző országokban való viszony szemlélteti. A lecsonkított Magyarország lakosságának természetes szaporodása elmarad a környező új államalakulatok népességének természetes szaporodása mögött. Ugyanilyen kedvezőtlen a viszonyszám Németország és keleti szomszédai: Lengyel- és Oroszország között; az utóbbiak születési átlagukban az előbbit háromszorosan felülmulják. Nem kétséges, hogy jelen idők materialista világnézete hozzájárult a születési arányszám hanyatlásához. A chinaiak ősi hite az ősök tiszteletét írta elő; ez csak gyermekáldással volt biztosítható. Ezenfelül vallási meggyőződés volt, hogy a túlvilági élet annál fenköltebb lesz, minél nagyobb a gyermekeknek és unokáknak száma. A gyermekgazdagságnak Chinában vallási alapja van. Az utódokkal nem bíró családoknál az ősöknek ritualis tisztelete a nekik való áldozással együtt elmarad, miért is azok a túlvilágon „kolduló szellemek”-ké válnak. Így látjuk biztosítva a vallás által a biológiai népi erőt.

Amint a társadalmi közösségeknek általában, úgy a nemzeti és faji egységeknek is csak az alkotó egyének adnak realitást, még ha

ezeket az összetettségeket „alakított“, totalisált egészek gyanánt is fogjuk fel, — egyénközi hozzáadásokkal. Ha továbbá a szélsőséges individualizmus visszahatójakép támadt újkori universalizmusnak apostolai (*Spann* stb.) a társasközösséget logikailag elsőlegesnek is szeretnék feltüntetni, mégis a sorsközösségi keret szilárdításán közreműködő egyedeknek pozitív és negatív társas tulajdonai személyiség-constituensei különös jelentőséggel bírnak az összességre. A társadalom hatalmi szervezete: az állam, joggal kívánja minden rendelkezésre álló eszközzel szolgálni a közösségi kapcsolatokat és feszítő, azoknak tagadását jelentő társadalomellenes egyéni hajlamoknak kiküszöbölését.

A nemzetközi eugenikai munkában elsősorban az elmeorvosok tevékenykednek. Az internationalis foederatio élén is jelenleg a kiváló müncheni pszichiáter-öröklésbiológus: *Rüdin* áll. A newyorki nemzetközi értekezlet II. ülésén a nagy örökléskutató: *Davenport*, mint elnök Magyarország és Kanadának felvételét javasolta, mert mint kifejezte, meggyőződést szerzett arról, hogy hazánkban ezen a téren elismeréseméltó tudományos munka folyik. Mint pszichiáter abban a kitüntetésben részesültem, hogy a világsszövetség tagállamainak képviselői Magyarország részéről representative-vá választottak. Majd ez év tavaszán az anthropo- és psychometriának (az eugenikai foederatiohoz kapcsolt és Londonban székelő) nemzetközi szakosztálya kért fel pszichiáter-tanácsadójául. Ezen praemissák révén a nemzetközi keretek hazánk számára is ki volnának építve és az öröklési kutatások számára múlthatatlanul fontos nemzetközi coöperatio biztosítva volna annál is inkább, mert a szövetség hajlandó a nemzeti szervezetek számára hatalmas tudományos adatgyűjteményét rendelkezésre bocsátani. A gondolatoknak kicserélése a különböző országok között, más népnél már keresztlítvitt kísérleteknek és informatív adatgyűjtéseknek hasznosítása lényeges segítségül szolgálhat.

Előző eugenikai munkámban beszámoltam az Amerikai Egyesült Államok-, Svédország- és Svájcban érvényes eugenikai törvényes rendelkezésekről, továbbá az angliai törvényjavaslatról és a többi európai országban a kérdés fejlődésének jelenlegi állásáról. Az utolsó években a következő országokban számolhatunk be újabb törvényes intézkedésekről.

Norvégiában a *Winderen*-intézet jeles vezetője, (amely intézet jelenleg főleg a kísérleti és emberi fajkeresztezésre, a hybridisatióra és alaptulajdonoknak örökléstani elkülönítésére gyűjt adatokat), dr. *Jon Alfred Mjoen* állott 1906-tól a mozgalom élén, akinek sikerült öröklés-biológiai munkálatok fáradságtalan közlésével a már 1908-ban elsőízben fogalmazott programmnak kiküszöbölő rendszabályait megvalósítani. Ugyanezen tervet a népégszégnek védelmére a házasság előtti kötelező vizsgálatot, a bevándorlásnak ellenőrzését a biológiai standard megóvása szempontjából, az ú. n. „*Mjoen*“-féle prohibitív eljárást az alkoholizmus elterjedésének meg-

gátlására, (amelynek értelmében az alkoholtartalom concentratio fokával egyenes arányban növekszik a fogyasztás, hozzáférhető szeszestálnak egységára), az egész népesség biológiai becslését, — positiv fajegészségügyi intézkedéseket — a propagatoria értékes elemek selectiv colonisálásával, — az állami és közösségi adóknak a család nagyságával arányban álló csökkentésével, anyaságnak fokozott védelmével, végül központilag és tudományosan ellenőrzött propagandát dolgozott ki. Az 1912-ik londoni congresszus után ú. n. consultativ bizottság alakult, amely a nemzetközi eugenica mozgalomnak is nagy hasznára vált, mert tervszerűen kiépített külföldi kapcsolatait arra használta fel, hogy a norvég népegészségügyi törvénytervezetre nézve az európai és amerikai szakemberek kritikáját biztosította és a távoli országokban folyó tudományos adatgyűjtésnek is minden eredményét értékesíthette. Később a consultativ bizottság az orvosok és biológusokon kívül jogászokkal és nemzetgazdászokkal egészült ki.

A sterilisatio törvényt ez év májusában fogadta el a storting egyetlen szavazattal szemben. Az 1908. évi programból még csak az immigratio egészségvédelmi ellenőrzése és a népesség minden tagjára vonatkozó egészségügyi registernek, az ú. n. „Kennbok“-nak megvalósítása vár kivitelre.

A *Német Birodalomban* az öröklés-egészségügyi törvény 1933 júl. 14-én kelt, de csak 1934 jan. 1-én lépett életbe („Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses“), amely az örökléses betegségeket 8 csoportba sorozza; ezek között 5-ben elmebetegségek- és oligophrenia-ról van szó; 3-ban pedig súlyos érzékszervi és testi fejlődési rendellenességről. Ezen csoportokon kívül a súlyos alkoholizmus is okot adhat a terméketlenítésre. A terméketlenítésre vonatkozó javaslat megtételére elsősorban a beteg vagy gyámja, gondnoka, illetve törvényes képviselője jogosult. Orvosi bizonyítvány kell, azt is igazolja, hogy a terméketlenítés lényegéről és következményeiről a beteg orvosi felvilágosításban részesült. Javaslattal tehetnek még közhivatalban levő orvosok és elmeorvosintézeteknek, továbbá büntetőintézeteknek igazgatói. Döntésre a kerületi eugenica bíróság („Erbgesundheitsgericht“) illetékes, amely bíróból (mint elnök), egy közhivatali orvostól és egy öröklésbiológiai kérdésekben járatos orvostól áll; az eljárás nem nyilvános.

A tanukihallgatásra, szakértők igénybevételére, megesketésre stb., a polgári perrendtartás előírásai vannak érvényben. Orvosi titoktartásra hivatkozni nem lehet. Az összes hatóságok és intézetek kötelezve vannak az eugenica bíróságnak megkereséseire adatokat szolgáltatni. Az öröklésbiológiai indoklást magában foglaló végzés — kikézésítése után egy hónapon belül az „Erbgesundheitsobergericht“-hez megfellebbezhető, amely szervezetileg az egyes „Oberlandesgericht“-ekhez csatoltatott és amelynek ítéletei jogerősek. A műtét csak meghatározott szakorvos által hajtható végre. A jogerős végzés után a operatio, közvetlen kényszer alkalmazása mellett is

— kiviendő. Gondoskodás történt a bírósági eljárás és műtét költségeinek fedezéséről. Az eljárásba bevont személyekre a teljes titoktartás kötelező, — egy évig terjedhető szabadságvesztés és pénzbüntetés terhe mellett. Említésre méltó, hogy a német javaslat csak a manifest (örökléses) betegségeknek sterilizálását hozza javaslatba.

A német fajvédelmi törvény nem kizárólag a „III. birodalom” hivatalos világnézetének folyománya. Idevonatkozólag legyen szabad többek között arra is utalnom, miszerint 1930-ban már a német parlamenti socialdemokrata párt is javaslatokat dolgozott ki a szokványos bűnözőknek önkényes sterilizációjára, amely javaslat a birodalmi gyűlés büntetőjogi bizottságát is foglalkoztatta. A fajegészségügyi propagandának más irányban is vannak eredményei. Így A. G. A. Starke-féle (Görlitz) német polgári genealogiai kézikönyvben eddig 141.095 családnév utal olyan családokra, amelyekben az erkölcsös családi életnek, a gyermekszeretnek szelleme hagyományossá vált. Jelmondattá vált Németországban: „Bedenken, dass du ein deutscher Ahnherr bist...”

Említésreméltó, hogy v. Vershuer (1930.) népegészségügyi statisztikák alapján a súlyos örökléses megbetegedésekben szenvedőknek számát Németországban 300.000-re becsüli. Ebből gyengeelmű (endogen): 60.000, epilepsiában szenvedő: 60.000, mániás depressziós állapotokban: 20.000 és schizophreniában szenvedő: 80.000 lehet; vagyis a 300.000 örökléses esetnek 73.3 százaléka az elmegyógyászat körébe tartozik. Ez az adat is szemlélteti a pszichiatriának kimagasló fontosságát a fajegészségügyi problémakörben. A német adatgyűjtés ezenkívül más országokra is kiterjeszkedett. A budapesti német követség engem is megtisztelt azzal, hogy öröklés-biológiai munkálataimmal együtt eugenikai álláspontomat formulázní kérte, amely kérésnek készséggel tettem eleget.

A lengyel eugenikai törvénytervezet („project ustawy eugeniczej”), amelyet dr. Vernic dolgozott ki és 1934 májusában mutatott be, — a sterilisation kívül, amely felett orvosi felterjesztés vagy önkéntes jelentkezés esetén egy állandó egészség- és öröklődésügyi bíróság döntene, a születési kontrollt és az abortust eugenikai javaslatra, — mint negatív, kiküszöbölő eljárásokat is bevezetni kívánta. A javaslatban utalás történik a contraceptiv megelőzésre is. Ezek mellett súlyt helyez V. a mennyiségi és minőségi népesedés pozitív szempontjaira és praeventív beavatkozásokat: központilag szervezett mentális hygienet, kötelező házasság előtti vizsgálatot és nemi beteggondozást sürget.

A finn eugenikai törvényjavaslat ez évben készült el és az endogen elmebajokon kívül az oligophrenia-ban szenvedőknek sterilizálását rendeli el; ezenkívül a sexual-delictumoknak visszaeső elkövetői esnek a termékenyítési törvénynek rendelkezései alá. Az államtanács a törvényjavaslatot magáévá tette.

Olaszországban Mussolini már több ízben kinyilatkoztatta, hogy az eugenikai törekvésekkel egyetért. Angelo Zuccarelli, Spi-

nelli, Ferri és mások munkálatai után, főleg a positiv fajegészség-tani és népesedés-politikai rendelkezések szolgálják a qualitativ fajjavítás ügyét. Amint a régi Rómában a lictorok tisztelegtek a terhes nő előtt, úgy az új olasz *anyavédelmi* törvény különös gonddal intézkedik a szaporodás üzemében tevékenykedő nőről. A dolgozó nőnek a graviditás utolsó hónapjában és a szülés után 6 héten át teljes munkaszünetet, szabadságot biztosít hivatali állásának munkahelyének fenntartása mellett. A lactatorról, a gyermekek napközi otthonáról még a magánüzemek is tartoznak gondoskodni.

Az egészséges, öröklés-biológiai értelemben ép, valláserkölcsi szempontból tiszta családok alapításának intézményes biztosítása, ezek teremő erejének elősegítése kell, hogy az irányított magyar népesedés-politika egyik legfontosabb feladata legyen. A tömegek nálunk is az eugenikai tökéletességnek, az utódok szeretetének és az azok iránt érzett felelősségnek szellemében volnának nevelendők gondos központilag vezetett propaganda munkával.

Hazánkban is népesedéspolitikai és fajegészségügyi társaság és központi fajegészségügyi intézet megalapítása vált actualissá, amely utóbbi az örökléstani és eugenikai tudományos adatgyűjtésben, a felvilágosító propagandában és az u. n. „*field workers*“ kiképzésében tevékenykedne; önálló kutatók- és segéderőiknek a genetical, a Mendel-i, a statisztikai kutatási módszerekben (valószínűségi, correlatio, variatio, kiegyenlítő, hibaszámítási, az u. n. „testvér“- és „probandamódszer“) való kiképzését ellátná. A positiv és negativ öröklődési irányítottságok kutatása a legnagyobb körütekintést igényli. A mendelismus tanított meg arra, hogy a résztényezők, amelyek még egy képzőművészeti tehetségnek esetében is nemcsak az értelmi, hanem az ösztönös, akaratí és értelmi körből szedődnek össze, — az egész complex-családban és nemcsak a felmenő ágakon kutatóndók. Amint továbbá a többértékűségnek fajlagos eseteiben (pl. a rajztehetségnél) nem egy talentumnak általános öröklődése mutatkozik az utódoknál, hanem az átvitel a képességtényezők nagyobb számának sajátyszerű combinatio typusa által történik, — úgy valószínű az is, hogy az örökletes betegségek általában és így az elmebajok is a „factorial capacities“-nek egy csoportja által vannak feltételezve. Az egyes staticai és dynamicai alkati tényezők azonban bizonyos kölcsönös affinitás és szabályszerűség alapján kapcsolódnak egybe.

A családkutatás munkájára nézve az Országos Társadalomegészségügyi Intézetben kiképzett u. n. „healths visitor“-ok volnának felhasználhatók. A Társaság és Központi Intézet munkaközösségre lépne a magyar tudományos egyesületek más hasonló célra megalakult szakosztályaival és bizottságaival és nyomon követné a kormányzatnak és a törvényhozásnak munkáját és állásfoglalásaival a néptörzs meliorisatiojának elősegítésére az adott viszonyok között a legkedvezőbb megoldásokra tenne javaslatokat. Kapcsolatba lépne az eugenikai szervezetek nemzetközi szövetségével és hasznosítaná annak *Central Clearing House*-át és bibliographiai

adatait, és tudományos gyűjteményeit: a fajpsychiatria, az emberi örökléstan, a fajkeresztvező, és az anthropometriai kérdéskörében. A nagy anyagon sikeresnek bizonyult munkamódokat az angol és nemzetközi eugenikai szervezetek nyomán: „Family Pedigree“, „Individual Case Sheet“, „Genealogical schedules“ hasznosítaná. (A Nemzetközi Eugenikai Szövetségnek a fajpsychiatria, emberi örökléstan, fajkeresztvező és méret-standardisatio művelésére négy kutatási szakosztálya van, amely az egyes kutatók munkáját támogatni van hivatva.)

Az ország különböző geneticaileg egységesebb kutatási területekre volna osztandó, amelyekben az örökléses alkati lelki- és testi anomáliákra és betegségi hajlamokra öröklés prognostikai normák volnának felállítandók, amelyek a népességnek veszélyeztetését objectív viszonzyszámokban fejeznék ki. Azon családokról, amelyeknek leszármazási vonalai valamely örökléses bántalom által vannak megterhelve, genealogiai normák volnának készíthetők, amelyek a szóbanforgó népesség öröklésprognostikai standard-értékeivel egybevetendők volnának. Fontossággal bírna rendszeresen kutatni a különböző néprétegeknek termékenységét, a foglalkozási ágak és földrajzi fekvésre tekintettel.

Előbbi munkáimban már utaltam az angol Mental Deficiency Committee u. n. „medical investigator“-ja: E. O. Lewis jelentésére a „social problem group“-ról, vagyis a népesedésnek egy subnormalis csoportjáról, amely azonban magas fertilitásával tűnik ki. Ez a születési disparitas más országok népesedés-politikai statisztikáikban is szembetűnő. A hazai viszonyokra nézve is áll az, hogy a születési arányszámok a pauperismussal növekednek. (1. Benedek „A cselekvő eugenikának és pszichiátriának öröklés-biológiai orvosi vonatkozásai“ Bpest. 1931.). Egyik statisztikusunk is reámutat arra, hogy a szegénységgel főleg akkor társul sok gyermek, ha az a műveletlenséggel párosul. Könnyen beláthatjuk ugyanis, hogy a gyermekek felnevelési gondjai a nemzésben csak olyan szülőket korlátoznak, akik a feladatokat és nehézségeket egész terjedelmükben átlátni képesek. A most felhozott adatokon kívül legyen szabad Hermann Paull közléseire is utalnunk, amelyek szerint, míg a stuttgarti segítőiskolákban a gyengealkatú és korlátolt elméjű gyermekeknek családjában a 4.6-os átlagszám jelzi a gyermekáldást, addig az összlakósnál a gyermekszám: 2.32-ben adható meg. Tehát a biologiaileg értéktelenebb csiraplasmával bíró családok termékenyebbek.

A népesedés-politikai és fajegészségügyi társaság és a központi intézet a genovariatio illetve mutatio kérdésében: vajjon beteg, vagy kevesebbértékű csiraplasmának regeneratioja lehetséges-e, gondos adatgyűjtést folytatna. Beható figyelemmel kísérné azon külföldi országok fajegészségügyi adatgyűjtését, amelyek az eugenikai sterilisatiót bevezették. A negatív elimináló törvényes rendelkezések tekintetében állást foglalna. Természetes, hogy az eugenikai eszközöknek kiválasztásában, a qualitativ fajjavítás sürgősségének kérdésé-

ben az egyházi és social-ethicai szempontok nem volnának megke-
rülhetők. Idevonatkozólag alkalmam volt mértékadó helyen kifej-
teni, hogy a fajegészségügyi reformok csak az egyházi és világi ál-
laspontnak összhangzásba hozása útján vihető keresztül. Az egy-
házi állaspontnak erkölcsi jelentősége kétségtelen és ennek kihatá-
sát a törvényes rendelkezéseknek keresztülvitelére elhanyagolni nem
lehet.

A társaság és intézet kutatná továbbá a hosszú-életűség oekolo-
giáját és öröklési viszonyait; továbbá az utóbbinak a családok, po-
pulationok és foglalkozási ágak szerinti viszonyait. A biológiának, de-
mographiának és statisztikának elismert művelőivel munkaközössé-
geket létesít.

A magyar fajegészségügyi, öröklés- és fajbiológiai és népese-
déspolitikai bibliographiát összegyűjti és továbbvezeti. Hazánkban
is legalább az egyetemeken az öröklés-biológiai, népese-
déspolitikai és eugenikai tudományok rendszeresen tanítandók
volnának.

Központilag vezetett és ellenőrzött házassági és családalapítási
tanácsadók felállítása, minden nagyobb vidéki városban elodázha-
tatlan. *De a házassági és születési controll* ne álljon meg a házas-
sági és családi tanácsadók megszervezésénél, hanem a kötelező ház-
zásságelöltti orvosi vizsgálat mellett, — a törvényes házassági tila-
lomra, az eugenikai javaslattal bíró terhességmegszakításra, születési
ellenőrzésre („birth-controll“), illetve a contraceptiv eljárások al-
kalmazására jogosult egészségügyi szervek által a népesség örök-
lési deterioratiojára feltartóztatását szolgálja. A törvényes házas-
sági tilalom nemcsak a betegnek talált egyénekre kell, hogy vonat-
kozzon, hanem a látszólag egészséges heterozygota és homozygota
„irányítottág-átvivők“-re és az intézetből gyógyultan *elbocsátott*
endogen elmebajokban szenvedő egyénekre is. Egyébként ki kell
emelnem, hogy az eugenikai állaspont a monogam és „tisztá“ házas-
ság és ethicai értelemben vett „család“-fogalom és a promiscuitas
kiküszöbölése tekintetében legkevésbé sem engedékenyebb a val-
láserkölcsi elveknél.

A tulzásoktól természetesen meg kell óvni népese-
déspolitikánkat. A várható dispositio az utódokban olyan idegrendszeri megbete-
gedésre, amelynek előállítására az endogen tényező egymagában
nem elegendő, — hanem környezeti tényezők, paramomentumok
volnának szükségesek, így a hajlam fertőzőes deliriumokra, vagy
traumás epilepsiára, vagy situatio neurosisokra épűgy nem lehet
véleményem szerint soha activ eugenikai cselekvés tárgya, mint az
allergiára vagy tbc.-re való hajlam. Az utóbbira vonatkozólag ismer-
etes *Diehl*-, *Ickert*-, *Verschuer*-nek ezzel ellentétes állaspontja. De
még a német hivatalos vélemény is elkíván tekinteni a tbc.-eknek
sterilisálásától, — nemcsak a kórjelzéstani elhatárolás nehézségei,
hanem a tűdőgondozó és gyermekvédelem e téren komoly eredmé-
nyei miatt is.

Természetes, hogy néptest öröklés-biológiai gondozása csak a

socialis egészségvédelem többi igen fontos feladatainak megoldásával párhuzamosan képzelhető el. Mert a társadalom-egészségügyi szempontból kihatással bíró betegségek nemritkán egyszersmint eugenikai jelentőségűek. Legyen szabad csak azon venereás betegségekre utalnom, amelyek a propagatív erő és a positiv fajegészségtan nézőpontjából legértékesebb korosztályokat iktatnak ki átmenetileg vagy tartósan a generatio üzeméből. Örömmel kell regisztrálnunk, hogy Neuber Ede tanártársunk az iskolásgyermekek egészségügyi sorozásának felvetése után, amelyet páratlan alapos-sággal jellemezett, sokoldalú kórodai és orvosbiológiai vizsgálatokkal készített elő, — a praeventiv és curativ antivenereás küzdelmet is megszervezte; programot dolgozott ki a nemibeteg-gondozók munkakörének szabályozására és lerakta a lex veneris alapjait. Általában nagyon fontos volna, ha nemzeti közvéleményünk reáneveltetnék arra, hogy minden egyén a socialis életközösségnek egy tagja és mint ilyen az ő egészségi károsodása a társadalom-hygieniai szemléletből is elbírálandó.

Fel nem becsülhető segítséget képes nyújtani az elmegyógyász a társadalmi közösségnek a lelki hygiene mozgalmának irányítása, intézményeinek szervezése által is. Ezen utóbbiak között a megelőzés szempontjából elsősorban jönnek tekintetbe: a gyermek-lélektani polyklinikák, szülő-tanácsadó és gyógypaedagogiai-tanácsadó intézetek, szakpaedagogiai nevelőintézetek, amelyek mindannyian a socialisan kevesebbértékűeknek korai felismerését és gyógypaedagogiai ellátását célozzák. Mindezek a pályaválasztási tanácsadás szerveivel jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a psychopathologiai kriminalitas szűkebb keretek közé korlátozódjék.

Néhány héttel ezelőtt a British Museum-nak nagyszerű kézirat-gyűjteményét tanulmányoztam, amely a középkor nagy bölcsész-orvosától válasziratokat őriz, amelyeket jogi casusokban hozzáintézett kérdésekre adott („Two legal questions addressed to Maimonides with the replies in M.'s own hand“). Az egyik esetben adásvételi jogügyletről van szó; a leszállított anyag azonban hibásnak bizonyult. Maimonides írásbeli döntésében a jóhiszemű forgalmat látszik védeni és az eladótól esküt követelt arra nézve, hogy az általa eladott anyag hibáját nem ismerte az ügyletkötés előtt. A másik „végzés“ ezzel szemben éppen az esküt kívánta érvényen kívül helyezni; ugyanis egy sanguinicus tanító heves indulatban megesküdtött, hogy ellenfelének leányát többé nem tanítja. Később azonban esküjét megbánta és M.-től kért tanácsot, hogy miként lehetne az eskü kötőereje alól magát felmentetni. M. ezt 3 tisztos polgár előtt teendő ünnepélyes bűnbánó nyilatkozattól tette függővé. Ezek a történelmi tradíciók bátorítanak engem is fel arra, hogy — mint orvos — a jogszolgáltatás kérdéseibe beleavatkozzam.

Az a segítség ugyanis, amelyet az elmegyógyász, mint *kriminal-és poenal-psychopathologus* a judicaturának nyújthat igen jelentékeny és sokoldalú. A kriminal-pathologiai „special typus“-oknak, a „normalis“ értékhatárának, az indulatcselekményeknek, a *Klages-*

féle ú. n. „affectiv-jelleg“-nek, a kriminogen környezet-befolyásoknak kérdései elsősorban a psychiatertől várnak feleletet. A bűnözés fokozódásának problémakörében is a pszichiatria jöhet segítségére a néplélektannak. A háború utáni új generatio socialpsychologiai sajátságai hasonló megvitatásra volna érdemes. A vallomástétel értékének kutatása, a büntető-perrendtartásban actualis reformok a vizsgálóbíró hatásának kiterjesztésére, a tanúk tanúzáskéességének értékelésére, kísérlet-leléktani vizsgálatára, a főtárgyalások tanúkihallgatásának módszertanára, a suggestiv és ú. n. „keresztkérdés“-ek eliminálására vonatkozólag — törvényszéki elmeorvosi segítség nélkül nem vihető keresztül.

Törvényszéki gyakorlatomban az a véleményem is kialakult, hogy büntető-perekben főbenjáró delictumoknál az elmeszakértői vizsgálat a tanúk megbízhatóságára, reproductio képességük hűségére is ki volna terjesztendő. Ezen vitakérdések nagy részét jelenleg figyelmen kívül kell hagynom és ezuttal a problematicának egy gyakorlatilag legfontosabb részletkérdésével a psychopathiának büntetőjogi dignitasával kívánok foglalkozni, mert ez utóbbinak a büntetőjogi értelemben vett szabad akaratelhatározási képességre való kihatása a legtöbbször merül fel a törvényszéki elmeorvosi gyakorlatban, másrésről, mert legtöbbet ad alkalmat polaris ellentétben álló szakértői véleményeknek kialakulására és mert túlgyakran értékeltetik az elmeorvosi véleményekben, mint a beszámíthatóság bölcsélet-ethicai criteriuma gyanánt szereplő „akarat-szabadság“-ot károsító, avagy kiiktató mozzanat. (A fentérintett utóbbi kérdésekről részletesebben megemlékeztem: „A kriminalitás fokozódásának okairól“, Jogtudományi Közlöny 1925, továbbá: „A psychologia jelentősége“. Magy. Psych. Társaság Bpest 1931.)

A kórlélektani szemléleti mód nemcsak a szakértő elmeorvógyászt hozza közelebb a büntetteknek megértéséhez, hanem a jogászt is segíti abban, hogy a cselekmény és a büntetőjogi normák között a megfelelő viszonyosságot megtalálja. A XVII. század óta az igazságszolgáltatás a társadalomellenes cselekményeknek alanyi tényezőit is mindinkább tekintetbe veszi és ezzel a büntettesnek lelki élete is behatóbb elemzése tárgya lett. A büntetteknek tudományos oksági kutatása is az egyéni statisztikával ismét visszatért a tettes személyiségéhez, amelynek vizsgálatát a tömegkutatás kedvéért már elhanyagolta.

A syzigiologia a természettudományi materialismusnak elemző irányával szemben az összszemélyiségnek a biológiai finalitás- és az értelemszerűségnek alapjaira épült egységét hangsúlyozza. A személyiségnek constans voltát, a változó magatartásmódok dacára, az „én“-nek, mint központi magnak stabilitasa adja meg. A complex személyiség egy erősen tagolt dologi és értékvilággal lép kölcsönöségbe. Az utóbbiakból származó benyomásoknak az „én“ ad „jelentés“-t és „jelentőség“-et. Minden intentionalis actus, minden élmény az „én“-nek signaturájával van hitelesítve. Az „én“ érzel, szemlél, érez, de az élményi behatások tömege és folytonos tartalmi vál-

tozékonyysága mellett is, — megőrzi a saját egységét és azonosságát. Bár ő maga az „én-közel“ testsphärával, mint tárggyal áll szemben, mégis a személyiség szerkezeti tulajdonaihoz tartozó kifejezőképesség a testiapparatusok után jut megvalósuláshoz.

Bizonyos, hogy az indulatélet tényei a tengéleti szervek területén, a szervezet chemismusában, a szövetek víztartalmában, turgorában és serologiai jelenségekben is érvényesülhetnek. A neurovegetativ rendszer az összegyéniség animalis érdekeinek megfelelő állásfoglalásokra is kész az ergotropia (Hess) értelmében. A személyiség egyik constituensét az indulatingerlékenységet nemcsak a különböző valentiájú készítő ingerek által megadott, graduálható élménymélység és érzelmi élnkség ($Eg = Lg/Tg$, Klages) határozza meg; — az akarati tendenciák igénybevehetősége, a személyi vérmérsék-constans nemcsak az izgalmi hullám hajtóereje és az ellenállás között fennálló habitualis viszonynak functioja, hanem létezik egy endokrinogen psychoregulatio, amely nemcsak a jellemnek structuralis tulajdonaira, hanem az ösztönrugók egész rendszerére, az egyéniség kvalitására is kihatással van. A nomotheticus szemléleti mód által irányított alkattan szerint is, — a habitus, az intellectus, a vérmérsék és a jellem a gula csúcsában: az egyén biotypusában találkoznak. Normalis biotypusokban, amelyekben a hormonalis és neurovegetativ rendszer synergismusa teljes, — a lelki és testi irányítottságnak ontogeneticus fejlődése, az élményekre való beállítottság és azoknak feldolgozása a neuroglandularis folyamatokkal, a humoral-dynamicus alkattal a legszorosabb kapcsolatban áll (1. Benedek „A sympathicustan mai állása“, monographia, 1918 és „Belső secretio és psyche“, Orvosi Hetilap, melléklet, 48. sz. 1934).

A kriminalpathologiai sajátszerűségeknek összefüggését az alkattal, a subendocrinopathiás személyiséggel többen kutatták. Ezek közül csak Pende vizsgálataira utalok, amelyekből ő megállapíthatni vélte, hogy egy hormonalis egyensúlyzavar kölcsönösségi viszonyban áll a criminalitással. Bár az idevonatkozó adatgyűjtemények eredményei még nem általánosíthatók, nyilvánvaló, hogy a hyperthyreoid vagy hypoparathyreoid tempermantumokhoz tartozó impulsivitas, hyperemotivitas, explosiv kitérősekre való hajlam az indulati büntetteket elősegíti, épúgy, amint agressiv sexual-delictumok a hypergenitalismus alapján magyarázhatók. Többnyire azonban egymásmellé rendelt jelenségekről van szó, vagyis a lelki élet egyensúlytalansága, fejlődési gátlása a belső mirigyrendszer szabálytalanságával jár együtt.

Még kifejezett hormonalis és jellemszerkezeti anomaliák esetén sem lehet eltekinteni a milieu-tényezőknek származástani szerepétől. Amint a közösség életformáira a szereplő személyiségeknek lelki sajátszerűségei mélyreható befolyással vannak, úgy a socialpsychikai behatások rendellenes, szunnyadó készségeknek actualizálását, fejlődőben lévő tünetegyütteseknek pathoplascticus módosítását eredményezhetik. De az alkati rendellenességek széles határ-

mesgyéjén innen is az egyén, lelki szervezete és a társadalmi környezet között meghatározó kölcsönhatások játszódnak le. Az individual-lélektani iskola előtt *Nietzsche*, továbbá sociologusoknak és histologusoknak egész sora: *Lacombe*-tól, *Taine*-tól *Wieser*-, *Durkheim*- és főleg *Max Weber*-ig a hatalmi törekvésben, a „prestige-akarás“-ban a társas életnek fontos dynamicus tényezőjét látták. Az individual-lélektan a kevesebbértékűség túlcompensálását a fictiv vezérkép kialakításában adja meg, amely által a biológiai célirányulás irreális, alanyi térre siklik át. Az elégtelenség nem okvetlenül concret minusteljesítményben, vagy egy észszerű normáleszmétől való eltérésben mutatkozik, hanem viszonylagos is lehet, vagyis kizárólag a közösségi életnyújtotta specialis feladatok által tudatosul. Ez utóbbi természetesen egyrészt a saját személyiségnek elsődleges megéléséhez, másrészt az összehasonlításnak, továbbá az értékekhez igazodásnak ismeretfolyamataihoz van kötve.

Mindebből bizonyosan következik, hogy a személyiség töredékében lehetnek szabályszerűen is sajátyszerűségek, amelyek a realis életcélok szolgálatában átmeneti nehézségeket okoznak, azonban az alkalmazkodóképességet tartósabban nem függesztik fel, mélyrehatóbban azt nem alterálják és az egyént magát sem teszik szenvedő alannyá. *Ilyen esetekben nincs helyén psychopathiáról beszélni és mégkevésbé volna helyén a szakértő részéről, ha az itt érintett sajátyszerűségeket exculpáló mozzanatok gyanánt értékesítené, illetve nekik criminalpathológiai dignitást tulajdonítana.*

Az extrem minusvarians is csak akkor „lesz“ ú. n. „psychopatha“-vá, ha gyakran, vagy tartósan veszti el a rendelkezési képességet olyan kisebb-nagyobb teherbírású biztosítékok felett, amelyek az életvezetésben felmerülő túlfeszültségeknek közösségellenes kihatásaival szemben védelmet nyújtanak. Ezen megfontolás mellett lehetséges, hogy az akarat-indulatéleti extypiáknak hordozói, akik a quantitativ norma-fogalomhoz igazodó értékítéletek szerint exquisitiv módon „rendellenes“-eknek volnának minősíthetők, — a supraindividualis lelki működések területén kifogás alá nem esnek. *Vagyis summarisan kifejezve a „psychopathia“-nak gyakorlati kórjelzése inkább socialis, mint biológiai jelleggel bír.*

*

A magánjogi esetekben a gazdasági és a társasélet folytonosan alakuló viszonylatainak megfelelően, a pszichiater igen fontos szerepet tölt be annak megállapításában, hogy a jogügyleti akarat és annak kinyilvánítása mennyiben volt kórlélektani képződményekkel függő viszonyban. A magánjogi cselekvőképtelenségnek, a jogvédelem szükségének gyakorlati szempontjaira ezúttal nincs módomban kitérni; ez utóbbi amúgy is a specialis tényálladékok és esetenkénti sajátképeni összefüggések hasznosításából adódik és elyszerű formulázásokat kevésbé enged meg.

Jelen alkalommal csak olyan szempontokat érinthetek, amelyek

a magánjogi törvénykönyvünk reformjával kapcsolatban véleményem szerint különös figyelmet érdemelnének. A szakértő ugyanis, akit csak szaktudományának ismeretállománya köt, inkább állhat a fejlődés gondolatirányának szolgálatában. Így az ú. n. „jogellenes fenyegetés“ (Magánjogi tvk. 1006—1007. §-ok) esetében kíváncsún tartom, hogy az elmeorvos szakértő még az elmebeli normalitás fennforgása esetén is meghallgattassék. A jogellenesen fenyegetett fél szerződési akarata, nézetem szerint, csak úgy volna elbírálható, ha a szakértőnek elemző-vizsgálata és az élményi adatok ismerete a jogi értelemben vett „lelki kényszer“-nek nagyságát megközelítően lemérni engedné. Míg egy neuropathiásan önbizonytalan, — az elégtelenség érzése és túlcompensatiós törekvés által teremtett lelki helyzeteknek ellentétpárja között ingadozó egyénnel már kevesebb érzelmi és akarathangsúllyal jellegzett befolyások is, a kritikai gondolkodásnak bénítása tekintetében korlátlan effectusra számíthatnak, — addig a kevésbé impressionabilis, fegyelmezett, logikus és dologilag igazodó, „érett“ gondolkodás mellett még sokkal durvább hatások sem iktatják ki a jogügyleti akaratot.

A magánjogi törvényjavaslat 18. §-ának 4. pontja a következőket tartalmazza: „A bíróság kérelemre gondnokság alá helyezi azt, aki iszákosságával, általában bódulatot keltő szereknek szokásszerű mértéktelen élvezésével elmebeli épségét, magának, vagy családjának megélhetését, avagy magának, vagy másnak biztonságát veszélyezteti“. Ismerve az elvonási kúrák kivitelének nehézségeit, — úgy vélem, — hogy a törvényjavaslatnak ez a mondata kiegészítendő volna azzal, hogy az alkoholisták tisztán az intézeti gyógykezelés lehetővé tétele céljából is gondnokság alá helyezhetők.

Az ismételt kóros ösztön-qualitások által befolyásolt vagyonjogi jognyilatkozatoknak kérdésében utalok más helyen kifejtett álláspontomra (Jogtudományi Közlöny 1928. 23. sz. és Bíráló vélemények a magánjogi törvényjavaslatról. Bpest, 1931. Franklin Társ., továbbá: Archiv f. Kriminologie u. Kriminalistik. Bd. 79. H. 1.). Orvos-pszichológiai megfigyelések erről győznek meg, hogy a sexualis ösztönjelenségek actualisálódási tendenciájuk szempontjából nagyon különböző értékűek. Elbírálásuknál nemcsak a kóros ösztön-qualitás, hanem az ösztönizgalom intensitása is tekintetbe veendő. Végül a conatio és volitio a cselekvési célban annyira egybeolvadhatnak, hogy többbe alig differentiálhatók. Ilyen esetekben lehetséges, hogy a motivatos folyamat rendjén az ösztön által képviselt értéket a subjectum acceptálta. Volt alkalmam reámutatni továbbá a fogalmi gondolkodásnak gátlásaira, az agyi mechanizmusoknak, főleg a beszéd-képesség kérgi laesioiok kapcsán fejlődő zavarainak következtében, anélkül, hogy definitív értelemi kiesések volnának jelen. Nem tartom elmulaszthatónak, hogy egy modern magánjogi törvényjavaslat az ügyleti képesség szempontjából ez utóbbiakra is tekintettel legyen.

Az utóbbi másfél évtizedben a quaternär idegluesnél, a paralysis progressivánál bevezetett fertőző és egyéb activ kezelési mó-

dok olyan mélyreható remissziokat hozhatnak létre, hogy indítatva éreztem magam a magánjogi cselekvőképességre vonatkozó nézeteink revidiálására javaslatot tenni (l. 1926., 1928. és 1933. években). A tökéletes remissziók esetében ugyanis, — még ha a személyiség nivellálódása, bizonyos individualis accentusoknak elvesztése, avagy az enyhébb érzelmi torpor az esetek egy részében felismerhető is, a törvényjavaslatban formulázott „értelmes akaratelhatározás“ lélektani criteriumai fennforognak, vagyis subjectiv akaratélmény, az elhatározás cél és tárgyszerűsége. Dacára tehát a gyakorlati nehézség elutasítására vezettek az elmebajok esetében, — mégis klinikáknak és az újabb években számos külföldi intézetnek beteganyagán tett tapasztalatok megerősítettek abban, hogy a remittáló paralytikus betegek jognyilatkozatának ad hoc elbírálása megfelelő eljárás úgy a jogvédelem, mint a jóhiszemű forgalom tekintetében. Bármennyire vagyunk egyébként hívei a psychosynteticus beállításnak, mégis a gyakorlat igényei az utóbbi esetben az elemző-reducatív álláspontot is szóhoz juttatják.

*

A dolgozók egészségügyi védelmében és biztosításában is a neuro-psihiaternek jelentékeny szerepe van. Az egészségügyi politikának követelése a minél kevésbbé kockázatos munkafeltételek iránt csak az utolsó évszázadban kezd fokozatosan megvalósulni, amidőn a rationalis bölcséleti iránynak hatása alatt mindinkább egy olyan szocialis rend épült ki, amely a természettudományi megismerést, az emberi collectivum életének jobbátétele érdekében hasznosítani igyekezett. A sérüléssel idegességnek jelentőségét és az esetek e csoportjára nézve annak kóroktani hátterét a baleset biztosítása képezi. Hazánkban a betegségi és baleseti biztosítást az 1907:XIX. tc., majd az 1927:XXI. tc. szabályozza, amely az utóbbit revisio alá vette. Az industrialisálódás és a technika haladásával, a munkás élet-standardjának változásaival, a termékek árszínvonalának fluctuatioival járó nagy ingadozások újabb kiegészítő és módosító jogszabályoknak alkotását teszik állandóan szükségessé.

A társadalmi jogszolgáltatás fejlődése rendjén főleg a háború után a társadalomra nehezedett rokkantellátással és a fokozott egészségvédelmi törekvésekkel az európai országokban a sérülések neurosisok problémája mindinkább előtérbe nyomult. Ezt a folyamatot a gazdasági válságot nyomonkövető munkanélküliség is elősegítette. Ezzel együtt úgy az állam, mint munkaadó és a biztosított a véleményező ideg-orvossal szemben fokozódó mértékben támasztanak igényeket, mert a kártalanítás elbírálása és a járadék megállapítása szorosan a keresőképesség csökkenésének fokát megállapító szakértői véleményhez igazodik. Nyilvánvaló, hogy a kérdés nem oldható meg scolasticus színezetű életidegen, máskor meg célzatos irrodami vitákkal, hanem a baleset-neuroticus lelki helyzetének, élményvilágának átfogó közvetlen megjelenítése, továbbá az egyes és

a közösség, végül a társadalmi intézmények közötti kölcsönösségek egész rendszerének ismerete fog bennünket a genetikai megértés birtokába helyezni és a helyes cselekvésnek irányt adni.

Fontosnak tartom a gyakorlati cselekvés érdekében, hogy az egészségügy irányító tényezői, továbbá a neuropsychiatriának és a judicaturának hivatásos képviselői álláspontjukat körvonalozzák, annyival is inkább, miután úgy az ideg-elmegyógyászati, baleset-orvostani, biológiai, mint a jogi irodalom az utóbbi években az európai államokban ebben a kérdéskörben feltűnő termékenységet mutat. A különböző munkaterületek képviselőinek cooperatiója főleg akkor lesz eredményes, ha az orvosneurologiai oldalról a systematizáló, ismeretelméleti és életbölcseleti, — jogászai részről pedig a formalisticus, dogmatisáló előítéletek háttérbe szorulnak.

Jelen alkalommal el kell tekintenem attól, hogy a problematikának mai állásával, továbbá a baleseti neurosisok származásának összes lehető conditionalis tényezőivel egyforma alapossággal foglalkozzam. Jelenleg azt veszem célba, hogy az idetartozó esettömegből a genetical, véleményező és kórjósati szempontokra tekintettel a mai szakismereteink megfelelően a baleseti neurosis körülhatároljam és ezzel az orvosszakértőnek véleményező tevékenységét, a judicatura álláspontját és a jogásznak, mint döntésre hivatott tényezőnek magatartását megkönnyítsem.

Az idetartozó esetek egy tekintélyes csoportját az ú. n. működési neuroticus visszahatásmódok teszik ki, amelyek általában az ideggyógyászatnak formális üzemében úgy módszertani alaptételeiket, mint nosológiai kereteiket tekintve, változatos, nyugtalan fejezetet alkotnak. Ezen syndromáknak megértéséhez természettudományi gondolkodásunknak ú. n. objectiv szemléleti módja alig tudott közelebb hozni, — nem is beszélve arról, hogy a természet fel fogásnak még *Leukippos*-ra visszavezethető naiv alaktani eszméje, — mint az elmegyógyászat egész területén, úgy itt is helyet kényszerült adni a biológiai értelemtalálásnak, amely a személyiséget, mint harmonicus életegységet tette együttérző észlelésnek tárgyává. Az idetartozó eseteknél a külerőszaki behatásnak élménye hat pathogeneticusan az alkati sajátságoknak pathoplasticus befolyása mellett. Az összélménynek fogalom-előtti, közvetlenül adott, legeredetibb állományrésze hatékony ez esetben, — az amely az észrevesési folyamatnak ú. n. pathicus mozzanatával veshető egybe és amely az élménytartalom spharáján belül a gnosticus elemmel szembeállítható. Ez a hatás megillet, megragad, még mielőtt, mint szemléleti benyomás feldolgozható lett volna.

Lehet, hogy gépiessé vált neurovegetativ folyamatok, vagy más automatismusok, amelyek már egyszer az activ személyiség kifejezőmódjai gyanánt szerepeltek, később a praeformáló tényező szerepét töltik be. Az iparforgalmi népesség praeventiv kiválogatásának

haszna ezen csoport szempontjából a jövőben is csak korlátozott maradhat, miután az előképzettség jelenléte és relatív foka a neuroticus visszahatási mód manifestációja előtt nem állapítható meg. Nemcsak a megélt trauma, hanem a baleset elszenvedése által provokált károsodási élmény is aetiologiai tényező lehet, mert a fogyatékosság tudatát ébreszti fel, amelyből az élet feladataival szemben érzett bizonytalanság és aggodalmas hangulat következik. Az így előtérbe jutó affectusoknak iktató, kapcsoló hatása van olyan kifejezési módokra, amelyek a mélységi személy területéhez tartoznak. Természetes, hogy a leplezetlen activ, vagy tudatosan irányított akarati folyamatok a reakciós módok activálását elősegíthetik. A személyiség reakciós módjáról van itt szó az esetek egy részében a biztosítottság, a kártalanítás tényálladékára.

Nagy valószínűséggel lehet állítani, hogy a socialis feltétel az utóbbi esetben is csak megfelelő személyiség szerkezet, illetve afficiálhatóság esetén képes az ilyen conflict-neuroticus visszahatásokat meghatározni. Amennyiben a normalistól eltérő magatartásmódok és működésfolyásokban bemutatkozó bántalmazottságélmény fennforgása esetén betegségről beszélünk, úgy az idetartozó esetekben is *betegség* van jelen. Dacára annak, hogy az esetek egy részében az önérték tudatának megőrzésére és a jogi helyzet uralására való törekvés előtérbe jut, — mégsem tartom általánosíthatónak egyes német szakemberek (pl. v. Weizsäcker) nézetét, amely a görcsös jogkeresés tekintetében a baleseti neurosist a valódi querulantíához hozza közel; nem pedig azért, mert az objectív bizonyosság élményét az én és a socialis szerkezet közötti ítéletben megadott tényálladéokra nézve nélkülözzük.

A neuroticusnak ezt a típusát az abnormis reakciós készenlét jellemzi, amely a többségi embertypus által jól elviselt helyzetekre, életfeltételekre kóros munkamódokkal válaszol. A tulajdonképeni cél-neurosis-hoz folyékony az átmenet. Hangsúlyoznom kell, hogy a conflictus-visszahatás külön tartandó, nemcsak az organoid és vegetatív psychopathiás, hanem a baleset-élmény okozta functionális reakciós módoktól is. A célneurosisnál, — mintha csak az Aristoteles-i entelechia principiuma működne közre, — a meghatározó tényezők a neuroticus constructio-k alakját is kiépítik. Kretschmer a jogi szavatolás kérdésében az akaratlagossal a reflectoros összetevőt állítja szembe. A gyakorlati szakértői kérdést a mi dynamicus szemléleti módunk szerint concret esetben az kell eldöntse, hogy a tüneti kép előállításában az akarati componens bir-e átható erővel, de még ezenfelül tudatában kell lennünk, véleményem szerint annak is, hogy az akaratlagosság és tudatosultság sem zárja még ki a tudati fok alacsonyabb voltát, sem pedig a katathym tartalmi átalakítást.

A conflictus-reactiora is használhatjuk a „neurosis“ elnevezést, mint szokványos szólásmódot, anélkül azonban, hogy ez a név érték-

ítéletet jelentene. Az ú. n. „sérülésszerű“ idegességeknél, épúgy, mint „hivatási“, vagy „Umstellung“-neurosisnál az actualis „én“ szembe kerül a közösségi érdekekkel és az erkölcsi közvéleménnyel, az „ideál-én“-nel, az „én-felettes“-sel, vagyis a személyiségnek magasabb ráépítettségével, tehát az actualis conflictus az eszményi, szociális világ és az ösztön közötti harcban van megadva, amely esetleg más elintézetlen conflictusokat is activálhat. Nyilvánvaló, hogy az *egyén* a méltányos segítségen túlmenő hasznot a balesetből nem húzhat. Ennélfogva a külerőszaki behatással és annak megélésével összefüggő neuroticus magatartásmódokat el kell választani azon constructióktól, amelyek egyrészt az új életfeltételekhez, változott hivatásbeli helyzethez, a társadalmi szerkezethez, a jogrendhez, a biztosítottságnak eszméjéhez és a járadékelfáradáshoz csatlakozott negatív színezetű élményeknek, teljesíthetetlen vágyaknak köszönhetik létezésüket; amelyeknek tehát a kiindulási pontja nem a baleset, hanem egy „életconflictus“.

Úgy vélem, hogy *Kretschmer* sem látja teljes egészében a helyzetet, amikor az ideges automatismuskoknak túlsúlya és az akaratnak gyengébb hatékonysága esetén a neuroticus egyént előnyben részesíti a szavatolóval szemben. Úgy hiszem, hogy még abban az esetben is, ha a judicatura képviselői alaki okokból nem is mindig osztják az orvosi álláspontot, — nekünk orvosoknak a közösség és méltányosságot érdemlő balesetkárosultak érdekében ki kell tartanunk az orvos-biológiai és a dynamicus lélektani elgondolás által megalapozott nézőpontjaink mellett. Az ideges automatismusknak túlsúlya a begyakorlás által is biztosított lehet. Az akaratgyengeség pedig nem lehet criterium olyan lefolyásmódok elbírálásánál, amelyek az egoisticus érdekek mellett való makacs kitartás által vannak jellemezve. Nézetem szerint lélektanilag csak az a körülmény bír jelentőséggel — a „conflictus-neurosisok“, illetve a „socialis hysteria“ minden esetére nézve, — hogy a baleset által egy elérhető socialis kedvezménykilátás az egyszerű immanencián túl a tudatnak constituáló, fokozott „én-jelentőség“-gel jellemzett és értékhangsúlyozott tárgya lett, amellyel szemben az alanynak intentiója, akarat-szerű reáirányulása, szándékolt önbeállítása kétségtelenül megállapítható, — amely actuslefolysis a kezdeményezést más irányban gátolja („non liquet“ esetén a vélemény a jóhiszemű sértett javára tehet concessiókat).

Természetes, hogy a pathogeneticai, pathoplasticus, praeformáló és praedisponáló tényezőket, az alkati készenlét szerepét, a baleset-előtti, praetraumas egyéniségfejlődést, kóros kifejezőmódokat, lefolyásokat, más betegségeket, a balesetnek minden körülményét, a pszichikai dispositiot, a constellativ tényezőket, vagyis a családi, gazdasági helyzetet, a hivatásbeli viszonyokat, vágytörekvéseket, kimerülési okokat teljes dimensióban (a lehetőséghez képest) kell felderítenünk. Az életkornak nemcsak az előrement élmé-

nyek, a socialis helyzet, a kedvezménykilátások másneműsége miatt lehet fontossága — az egyéni impressionabilitás változóságán kívül, — hanem azért is, mert bebizonyított tény (és általunk is több ízben tapasztalt), hogy pl. gyermekek- és fiatalkorúaknál a postcommotio-nalis „organoid” tünetek sokkal gyorsabban fejlődnek vissza. Ez utóbbi körülményt hajlandó vagyok a véredényrendszert jobb alkalmazkodóképességre visszavezetni.

A tudatos „*male fide*” *aggravationnak és simulationnak* eseteivel szemben az elnézésnélküli következetesség van helyén. Az *alkatilag meghatározott phasisok*, reakciós módok, avagy psychopathiás sajátosságok, amelyeknek az időbeli coincidentián kívül a balesettel semmiféle összefüggésük nincs, a kártalanításból szintén kizárandók. A *psychopathiás, indulatbehatások nyomán keletkező jelenségek* az idiotypusban megadott testi constitutióval, a neuroglandularis rendszernek előképzett lehetőségeivel függő viszonyban állanak. A tünet manifestációja után az izgalom-inertia is érvényesülhet. A kártalanítást illetőleg helyesnek találnám, ha az idetartozó esetek a svájci gyakorlat szerint bíráltnának el és a járadékösszegek a szerint is tetemesen csökkenthetők volnának, hogy a biztosítottnak rokkantsága vagy betegsége a balesetnek *csak részben* következménye.

Az *organicus* alapon létesült „*pseudoneuroticus*” zavarokat a functionalistól az különbözteti meg, hogy *saját rhythmussal* bírnak. Az objectiv szervi tünetekkel is jellegzett cerebropathiának jelenségeit az ú. n. „*maradék-syndromák*”-ból aetioanalyticusan nem nehéz feladat kiválasztani, mert a szervi és működési jelek nem olvadnak össze egy zárt egységbe. A negativ alaphangulat által befolyásolt jelentőség-tudat is szereppel bír itt a neuroticus constructiok reáépítésében. Ez utóbbiaknál a kártalanítási kötelezettség fennáll.

Kíváncsinos volna, ha a fenti szempontok a munkaadó és biztosított érdekében egyaránt minél általánosabb figyelemben részesülnének a társadalmi jogszolgáltatásban, úgy a balesetorvos, mint a jogász részéről.

Benedek László

A filozófia eszményéről és feladatairól

Tökéletesebb emberi filozófiához az emberi értelem (és általában az emberi lélek) tökéletesebb ismeretén át visz az út.

I.

Bevezető

1. Amint az élet változik, fejlődik, problémáink is — a tudományban csakúgy, mint a gyakorlati életben — változnak, fejlődnek, más és más arculatot öltenek. Ebbe az örök változásba néha *ugrásszerűen új* probléma-meglátások vagy probléma-értelmezések hoznak meglepőbb érdekességet. Egy ideig — néha csak rövid ideig, máskor akár évszázadokig — mintha egyetlen nagy mederben hömpölyögne tovább a fejlődés, pedig az alatt az idő alatt, amíg e fejlődés tart, gyűlnek, egyre gyűlnek az *új ismeretek, mélyülnek* a dolgok viszonylataira vonatkozó belátásaink, jobban kristályosodnak eddig kellően élénk nem tisztult *lényeg*ek, megvilágosodnak eddig jól át nem látott, egybe nem fogott *nagy egységek*. Egy nagy tehetetlenség még hömpölygeti, akár évszázadokon át, a régi arculatot, de egyszerre, mintegy varázslatként, a problémák új arca bomlik és kristályosodik élénk.

2. A filozófia története élénk tükrözi, hogy a különböző fejlődés-korokban hogyan változnak a felfogások magának a *filozófiának* lényegére és feladataira vonatkozóan is. Ez a fejlődésmenet is bővelkedik ugrásszerű fordulatokban: élénk bontakoztat új meg új probléma-arculatokat, amelyek újra meg újra szabják a Gondolat nagy emberi folyójának azt a középponti medrét, amelyben azután a folyó hömpölygése, néha igen hosszú időig, valami nagy — és végül bántó feszültségérzéseket okozó és új meder-kereséseket kényszerítő — tehetetlenséggel továbbhalad. De a filozófia különös helyzetben van az étellel szemben: minthogy ő lényegénél fogva *elvonás és átfogás*, természetében rejlő tendenciával hajlamos arra, hogy „elnézzen“ az adottságoknak, „konkrétumok“-nak, „realitások“-nak egyre teljesebben megismert (és a tudomány által is világosabbá tudatosított) tömegei, részletei fölött. *Exakt tudományos*

kutatás és *filozófia*, természetes hajlamaiktól meghatározottan, sohasem tudnak *teljesen* szabadulni attól a kénysztétől, végső „determináltság”-tól, hogy fejlődésükben valami *ellentétesség* érvényre ne jusson: *természetesen* szélesedik ki újra meg újra a szakadék az elvont (már elvont) átfogások alapján továbbelmélkedő filozófiai eszmélkedés és az élet konkrét részletproblémáit exakt módon (és a csak *épen szükséges* előfeltevésekkel) kutató és új meg új ismeretek tömegeit felbúvárló és megvilágosító szaktudományi munka között, hogy aztán újra meg újra, valóságosan lépten-nyomon, szükségessé váljék e kettősség *szintézise*, tudomány és filozófia egymáshoz hangolása. Ez az összehangosítás csak a megismerni és egységben megérteni vágyó emberi lélekben mindig felkényszerülő új meg új összecsapások, ütközetek, harcok véget nem érő sorozata útján történhetik; lényegszerint — és kényszerűen — mindig *utólag*, hogy az összhang azonnal újra meg újra felbomoljék . . . , — bármilyen állandó vágyó sóvárgással tekintünk mind a két pólus felől a „dolgok”-nak egy végső, eszményi, *egyetlen értelmes* egységben való megismerése, megértése, átfogása felé.

3. Az alábbiakban nem ezt a harcot kívánjuk figyelni, és nem célunk sem a „dolgok”-ról magukról mutatni fel valamely ismét új arculatot, sem a filozófia és a tudomány viszonyának problémájában szolgálni a szükséges új meg új arculatokban látások örök fejlődés-kényszerét. Magának „a” *filozófiai munkának* általános jellegét, feladatait kívánjuk új elemzésnek vetni alá — abban a meggyőződésben, hogy az újabb idők felgyarapodott (és elsősorban *lélektani*) ismeretei és mélyebb belátásai immár lehetővé tesznek egy ismét újabb, szabatosabb formulázást és pontosabb elemzést engedő leszámolást az emberi „filozófiai” tevékenység lényegével és feladataival.

II.

Filozófia és értelmi igények

4. Bizonyára egyik alaptételül tekinthető a helyes filozófiai önszemlélésnek az a tétel, hogy a filozófia feladata nem merülhet ki abban, hogy *csak az értelmet* kielégítő világképet adjon. A legteljesebb értékű filozófiai szemléletnek ki kell elégítenie az emberi *reflek* egészének sok egyéb mint értelmi igényeit, mondjuk talán gyűjtő néven: bizonyos *kedélyi* követelményeit is. De a filozófiával szemben emelendő értelmi követelmények jelentőségét nem szabad a kelleténél *kevesebbre* sem becsülnünk. Hiszen a dolgokkal *világos* leszámolást engedő és *bizonyítható* megismeréseknek és megértéseknek az értelem az *egyedüli* szerve: éppen ő (és egyedül ő) az a szerv, amely e célra hasznunkra „rendeltetett”. Az értelmi követelmények ki nem elégítése (vagy legalább is az értelmi követelményekkel szemben elkövetett súlyosabb vétségek) ezért a filozófiai szemléletek értékét

súlyosan kisebbítik. Kisebbitik egyfelől azért, mert hozzá engedik férni az objektíve jogos *kétséget* azok *igazságértékéhez* és *igazoltságához*, de másfelől azért is, mert a modernebb korokban, természetes fejlődésjelenségként, egyre nagyobb erőre emelkedtek *exaktsági* és *bizonyítottsági* igényeink és egyre inkább a *tudománytól* várjuk az élet és a mindenség csodáinak és titkainak megoldását. Bizonyos, hogy bármely ismereti téren napjainkban újra erősödnek az éppen a *tudományos* bizonyosságra törekvő elvárásaink. Bár igaz, hogy a filozófia egész eddigi történetét bizonyos tekintetekből jogosnak ítéltető úgy tekinteni, mint általában *nem-tudományos* világszemléletnek egymást felváltó hosszú sorozatát, mint mindig *új meg új* kezdeményezéseknek nagy fokban *rendszeretlen* egymásutánját, mégis balga dolog volna tagadni, hogy maguk az egymásra következő filozófiai szemléletek is — akarva, nem akarva, és a szaktudományok fejlődésbeli előhaladottságától igen gyakran csak mintegy „tisztes távolságban“ — *valamit mégis* mindig *tükröznek* korunknak (a megelőző koránál fejlettebb) *tudományából* is. Ekként maga a filozófia-történet is bizonyítja annak, a filozófiai eszmélkedésben mélyen bennerejlő szükségletnek természetes jogosságát, hogy a filozófia minél hiánytalanabbul legyen képes kielégíteni *értelmi* igényeinket is. És a józan meggondolásnak követelményével és a történetnek a fejlődésjelenségekben tükröződő igazságával és ítéletével szemben bizonyára csak igen gyöngének fog bizonyulhatni az a tény, ha az emberi korlátozottság még ma is meg-megkísérli a filozófiának valamely szabad (szubjektív vagy kollektív érdekeket vagy inkább esztétikai kielégülést szolgáló) *spekulációs költészettel* való azonosítását vagy filozófiának és *mithosznak*¹ azonosítását vagy az „*intuíciónak*“ bizonyosságok² filozófiájának és a világos értelmi úton szereshető megismeréseknek éles szétválasztását, sőt akár — mint pl. *Kayserling*-nél — a filozófiának még a *logikus* gondolkodás törvényszerűségeitől is való függetlenítését, ezt az önellenmondásra épült balga és saját magát (mint éppen „gondolatot“) megcáfoló gondolatot.

Az értelmi igények kielégítése morális követelmény

5. A filozófia tehát tartozik az emberi értelem követelményeit kielégíteni. Ez a kötelessége egyenesen *morális* kötelezettsége, ha többre tart igényt annál, hogy pusztán szubjektív *fantázia-játék* legyen és ha ezzel szemben arra tart igényt, hogy nyílt, *becsületes* — és szubjektív (vagy egyébként kicsinyes) *előítéletektől* és *immorális megalkuvásoktól* mentes — bátor leszámolás lehessen a dolgokkal. Ez a filozófiai munka sokszor nagy önlegyzést és talán a mi magunk már eddig kialakított filozófiai szemléletének alapjainban való lerombolását és új alapokon való felépítésének megkísérlését követelheti meg. Ezért *morális* követelményeket hangoztatunk akkor,

amikor azt a követelményt hangsúlyozzuk, hogy a filozófiának meg kell férnie a tudománnyal és az értelmi helyesség követelményeivel: alkalmazkodnia kell a *végső értelmi* (pl. logikai) *elvekhez* — mint minden egyéb végső determináltságainkhoz —, nem szabad összeütközésbe jutnia a tudományos bizonyosságokkal és nem szabad lemondania a tudományos igazoltságról és a tudományok által való támogatattatásról. Hiszen a filozófia, bármilyen „filozófia“, nem egy *fantázia-világról*, de a *valóságról* kíván *igaz* és *átfogó egységes* képet adni, a valóság *lényegét* kívánja feltárni, és a valóságot *legmélyebb* gyökereiből kívánja értelmezni. „Lényeg“, „mélység“ és egységes átfogás azonban nem egyebek, hanem *értelmi fogalmak* és igények, „valóság“ és „igazság“ pedig szintén értelmi feltételezett-ségek, az értelemnek kényszerű feltételezései, követelményei, eszményei. A „valóság“ problémáját kutatva reá kell jönnünk, hogy valóság és értelem között kényszerű és szükségszerű megfelelés bizonyosodik meg. Akár így is mondhatnók: kölcsönösségi viszonylat van közöttük. Egyfelől emberi és egyéni *értelmünknek éppen ilyen determináltságai szerint* kényszerülünk arra, hogy egy, az emberi értelemtől magától is valamiképp független *objektív „valóságot“* feltegyünk és elismerjünk (valóság fogalmának kialakítása maga is tehát értelmi kényszerűség), és más részről ezt a feltételezett objektív valóságot is *csak értelmünkön át*, az ő végső determináltságai szerint, *az értelmünknek lehetséges „eszmélet“-kategóriákban*, (sőt a konkrét valóságban még eddigi tapasztalatainktól is függően) ismerhetjük meg.³ Az általunk felismerhető valóság képében ott van mindig a *magunk* képe is: a magunk értelmiségének, sőt azontúl a magunk eddigi tapasztalatainak is a képe. De, természetesen, az *igazság* is, végső értelmi determináltságunkat tükrözően, ennek követelményei szerint tételezendő szükségszerű és nélkülözhetetlen fogalom és eszmény. Megismerésének *értelmi alapjai* vannak; szellemünk számára való megalapozottsága, jellege, szerkezete (pl. az igazságoknak, mindnek, egyetlen egységes rendszerbe tartozása) — amelyet végső fokon, úgy véljük, *egyetlen „eszmélő“ személyi egységünk*ből értelmezhetünk — és i. t., szintén, kényszerűen, értelemszerű. Végső értelmi determinációink korlátozó körét semmiképp és semmi vizsgálati területen át nem törhetjük: nem törhetjük át még akkor sem, amikor vele a „transzcendenciákat“ (az ő *tőle magától meghatározottan* tételezendő transzcendenciákat) kívánjuk megragadni.⁴

6. A filozófiai szemléletnek tudományos igazolódásra való törekvését tehát *értelmi szükségletnek* és ezenfelül *morális követelménynek* ítéljük, és nem habozunk kijelenteni, hogy mindazok a filozófusok, akik e követelményből nem csinálnak morális problémát, meggyőződésünk szerint, — bármennyire sokan vannak is — morális vétséget követnek el. Azt a filozófust, aki a maga szubjektív kielégülése kedvéért — vagy pedig pusztá kényelemből — elmulasztja elméleteinek tudományos felülvizsgálását, vagy egyszerűen vonakodik elméleteit a tudományos ellenőrzés komoly próbájának

kitenni, vagy vonakodik elméletei *kimutatott* hibáinak korrigálását — ha kell, akár a legradikálisabb önmegtagadással is — megkísérteni, a morális gyöngeség vétségében levőnek kell ítélnünk (és ezt a gyöngeséget éppen filozófusnál kell a *legsúlyosabbnak*, az igazsággal és a filozófia eszményével szemben egyenesen *bűnnek* tekintenünk). Ha azt állítaná valaki, hogy a mondottak hangsúlyozása azért felesleges, mert ma már *általános* a felismerés, hogy a filozófia tudomány és az törekvés, hogy a filozófia tudományos vértetbe öltözzék, feleletünk az, hogy aki ezt állítja, jámbor *óhajt*, de nem a valóságot fejezi ki: mert a *legtöbb* filozófiai szemlélet szülőanyja ma sem az értelmi bizonyosságra való eljutás — és végső fokon soha sem lesz az, — de inkább egy szubjektive kielégítő fogalmi költészet ihlete, amint ennek a ténynek akadnak még ma is többé-kevésbé nyílt és őszinte megvallói,⁵ és mert másfelől a valóság igazsága az, hogy sok filozófiai író csak azért hangoztatja a filozófia tudományossági igényeit, hogy saját lelkiismeretét és a külső kritikát minél könnyebben vezethesse félre.

A filozófiai feladat mint értelmivizsgálati probléma

7. Problémáink jobb megközelítésére szabad legyen a mondottak alapján a következő alaptételből indulunk ki: Minthogy a filozófia *értelmi* képet kell, hogy adjon számunkra a valódi minden-ségről, nyilvánvaló, hogy az értelmi tevékenységekre (az értelmi kapcsolások, felismerések, megértések, értelmezések lényegére, természetére, stb.) vonatkozó pontosabb felismerések alkalmasakul kínálkoznak arra, hogy reájuk támaszkodva a *filozófia* feladatára és ideális eszményére vonatkozóan bizonyos követelményeket állíthassunk fel. Problématevésünk tehát a következő: minthogy a filozófiának szükségszerű értelmi jegyei és kapcsolatai vannak, keresendők a filozófia eszméjére és feladataira vonatkozó azok a legfontosabb követelmények, amelyeket — adva a filozófiának szükségszerű értelmi jegyei és vonatkozásai — az emberi értelmi tevékenységre (az értelem szerkezetére és egyéb törvényszerűségeire) vonatkozó fontosabb lélektani felismeréseink alapján megállapíthatunk. Hogy az eredmények, amelyekre így úton eljuthatunk, *újak-e* vagy nem újak, nem lehet probléma számunkra: a probléma csak az, hogy ezek az eredmények *igazak* és *igazolhatók* legyenek (vagy legalább hogy igazságuk világosabban tudatosíttassék); aminthogy bármi helyes megértésnek és alkotásnak lényeges problémája soha nem az „újtság“ (nem az még a művészet terén sem), hanem elsősorban az igazság, a helyesség és a célszerűség. Alkalmazni kívánjuk tehát a filozófiai feladat meghatározásában azokat az újabb ismeretelméleti és lélektani felismeréseinket, amelyek a filozófia feladat pontosabb meghatározásában — mint az emberi értelmi munkára,

az értelmi helyesség feltételeire, az emberi értelmiség szerkezetére, a legjelentősebb értelmi képességekre, végső értelmi „determináltságainkra“ vonatkozó teljesebb felismerések, — értékesíthetőkül tetszhetnek.

Alap- tételek

Szabad legyen a filozófia lényegére és főfeladataira vonatkozóan *értelmi-formális* szempontokból a következő két tételt állítanunk fel:

1. A filozófia a *lényege*eknek, *mélyiségek*nek, legmagasabbrendű *szintétikus egybefogások*nak sajátképeni tudománya;

2. a filozófia a végső *alapok*nak, a végső *célok*nak és eszményeknek, de egyúttal a *legmegfelelőbb eszköz*-találásnak (mert az „univerzális eszköznek“, az értelemnek) legsajátképenibb tudománya

E mondott jegyek nemcsak *teoretikus* kíváncsalmaknak megalapozói: megalapozzák — a maguk részéről is — a filozófiának bizonyos nagyjelentőségű *praktikus-kultúrális* feladatait is: a filozófia gyakorlati hivatásának és kultúrális missziójának lényeges határmányait (— az utóbbi kérdések e tanulmányban nem fognak foglalkoztatni).

A filozófia legmagasabbrendű szintézis

8. Az első meghatározáshoz a következő megalapozó és kiegészítő megjegyzéseket kívánjuk, rövid vázolásban, hozzáfűzni:

a) Az emberi értelemre irányuló újabb kutatásoknak, főképen a magunk ú. n. „értelmiség-vizsgálatainak“⁶ eredményei szerint az „értelmes“ teljesítmények általános értelmi szintje nem bizonyos „speciális“ értelmi képességek fejlettségétől, de az — egymásközt bizonyos egységet tevő, egységben szerveződött — ú. n. „általános“ értelmi képességeknek fejlettségétől függ.⁷ Ez általános értelmi szint tekintetében legjelentősebb értelmi képességekként a *lényegmegragadásnak*, az *elmélyülésnek* és a magasrendű szintétikus *egybefogásnak* képességeit ismertük fel. Hogy e képességek együttese mily jelentős a szellem legmagasabb teljesítményeinek *bármely* körében, legjobban a zseni lélektani problémájának pontosabb elemző vizsgálatai⁸ bizonyíthatják. A filozófiai szintetikus értelmi kép legelsőbbben is az emberi értelemnek lehető *legátfogóbb* szemlélet, mert a filozófia — ideális eszménye szerint — az értelmünknek hozzáférhető *minden* megismeréstárggyal, megismeréssel, sőt csak sejtésekkel is (egységes és harmónikus egészben) leszámolni hivatott értelmi képet, a valóban legnagyobbyszerű szemléleti egységet jelenti. Értelmiségvizsgálataink a magasrendű szintézis jegyűül, az átfogó kép *tágasságán* és a benne tartalmazott „elemek“ *gazdagságán* és lehető *teljességén* kívül, e

szintézis alkotó elemeinek egymásközi éles *differentiáltságát*, a szintézis határozott és világos *tagoltságát* is tüntetik fel. E felismerésből a magasrendű filozófiai szemléletre is következik az a követelmény, hogy az necsak, bár esetleg *élesen körvonalazott* tág átfogó egységet, de egyúttal oly egységes szemléletet is jelentsen, amelynek alkotóelemei *éles és gazdag differentiálódásban* és *világos tagoltságban* szerveződnek. A legmagasabbrendű filozófiai szemlélet, szintétikus jellege tekintetében, a legélesebb differentiáltságú, legvilágosabban tagolt, legteljesebb gazdagságú és legtágabban átfogó egységes értelmi szemléletet jelenti. Viszont hiányossá válik a filozófiai szemlélet, ha pl. bensőleg differentiálatlan, nem elegendőképpen vagy akárcsak nem egységesen tagolt, ha csak szűk területek egybefogására képes, vagy pedig ha határozott körvonalazottságra nem tud eljutni.

Filozófia és lényeg- megragadás

b) Hogy a filozófia a *lényegek* sajátképeni tudománya, e tétel aligha kíván részletező igazolást. Nyilvánvaló, hogy minden filozófiai szemlélet a dolgoknak és a mindenségnek mintegy *leglényegét* kívánja megragadni: minden egyes dolgot és a leghatalmasabb mindenség-egészet is éppen abban a mintegy *középponti* lényegében kíván felfogni és megérteni, amely őt értelmünk előtt épp *annak* bélyegzi, *ami* valóban, és amely lényegéből minden egyéb „lényeges“ határozományai (sőt ezentúl összes lehetséges kapcsolatai is) folynak.⁹ Az értelmiségvizsgálatok a lényeg problémáját érdekes kapcsolatban állónak bizonyítják a „szempont“ problémájával. Más és más szempontból más és más dolog ítéltető lényegesnek.¹⁰ Úgy ítéljük: generális jelentőségű végső értelmi determináltságról van itt szó, amelynek ily jelentősége se a filozófiában, se némely szak-tudományban kellő egyetemességgel és alapvető jelentőségében rendszerint ki nem domboríttatik.¹¹ Másfelől azonban, bizonyos érte-lemben, jogos a dolgoknak „*értelmünk számára való abszolút*“ lényegéről, tehát éppen az értelmünk számára való abszolútum „szempontjából“ tekintett lényegről is szólnunk. Bár a konkrét megítélések eseteiben a tárgyi dolgoknak és azok viszony-lataiban más és más szempontból más és más ítéltető lényegesnek, e tétel „nem zárja ki... egy bármely dologgal szembea ideálisan kialakítható *egy*, mintegy „abszolút“ értelmi (fogalmi) lényegnek (mintegy az „igazságok“ és a dologféseségek — tárgy-kategóriák, relációkategóriák — hierarchikus logikai rendszerében megillető hely szempontjából vett lényegnek, fennállhatását és fenn-állását“. (A zseni lélektanához.)¹² A mondottakból következőleg a filozófiának, amely az igazság megismerését tűzi ki ideális céljául a dolgoknak lehetően ez „értelmünk számára valóan“ egyetlen *abszolút* lényegét kell törekednie megragadni, azt az ideális lényegét, amely-

ből e dolgoknak konkrét felismeréseinkben szerepelhető bármely lehető különös szempontból való lényegszerűsége maga is értelmezhető.

Filozófia és igazság

Az (egyetlen) lényeg fogalma kapcsolatos azonban az *igazság* fogalmával is:¹³ az értelmiségre vonatkozó felismeréseinkben ekként a filozófiának igazságra törekvési követelménye is megalapoztatik.

Filozófia és elmélyülés

c) Hogy a filozófia az *elmélyülésnek* is sajátképeni tudományául ítéltető, szintén könnyű igazolást találhat. Valóban a filozófia e szempontból éppen az az értelmi tevékenység, amelyik a lehető legvégső gyökeréig kíván visszanyúlni és — „lényeg” és „mélység” egymáshoz való ideális viszonyát tükrözően¹⁴ — a dolgok és a világ, a felismert mindenség lényegét a hozzáférhető *legvégső*, legmélyebb gyökereiből, a legvégső meghatározó okokból, a legvégső mozgatókból vagy mozgatóból, az értelmünkkel feltehető legvégső alapokból kívánja értelmezni. E ponton minden *szaktudománytól* különbözik abban, hogy míg a különböző szaktudományok a végső alapok felé való haladásukban megállanak bizonyos határoknál, alapfogalmaknál, értelmezés-szempontoknál, stb., amelyek többé-kevésbbé jól elkülöníthetők (így pl. a lélektan megállhat mondjuk a lelki élet „biológias” gyökereinél, vagy az „eszmélet” fogalmánál, a kémia is bizonyos végső alaptények és viszonylatok által jelentett korlátoknál és így tovább). Az egyes tudományokban rendszerint tartalmaztatik ugyan (az egyik tudományban több, a másikban kevesebb) indítték e határ átlépésére,¹⁵ e határok azonban fennállanak. Ám a filozófia — ideális eszménye szerint — nem ismerhet ilyen, kutatáskörének korlátozottsága vagy speciális szempontjainak korlátozottsága által maga elé szabott mélységi határt: ő az értelmünknek *egyáltalában* lehetséges legvégsőig kíván és hivatott elmélyülni. Éppen ez az egyik elkülönítő feladata és elkülönítő királynői bélyege. Ez a lehető legvégsőig való elmélyülés azonban természetesen nem jelent *valóságos korlátatlanságot*: a filozófiai elmélyülés elé is korlátot szabnak értelmük éppen ilyen végső determináltságai, amint erre példát a valóság és igazság fogalmaihoz tapadó végső értelmi determináltságokra való utalással is adtunk. Elvi alaptétel e ponton, hogy semmi filozófiai szemléletnek nem adatik, hogy (az éppen ilyen és nem valami másféle) végső értelmi elveinken, végső fogalmi és viszony-kategóriáinkon, végső értelmi tendenciáinkon, végső értelmezés-alapjainkon, végső evidenciáinkon, stb. túltehesse magát. Ezek körét nem „transzcendálhatja”.

**Lényeg,
mélység, szintézis
egybekapcsolódása**

d) Az értelmiség-vizsgálatok azt mutatták, hogy a mondott három legjelentősebb értelmi képesség *egymással szoros egységben kapcsolódik*, úgy, hogy bármelyiknek magasabb értéke a másik két tulajdonság értékének természetes fokozódásával — és viszont bár melyikük gyöngesége a másik kettőnek szükségszerű értékcsökkenésével — járhat együtt. A filozófiai alkotás terén sincs ez másként. Így pl. az igazi lényegekre megragadásához már bizonyos *elmélyülés* szükséges — a „lényeg“ mintegy annyi, mint a *dolgokban magukban* bennrejlő „mélység“ —, hiszen a dolgok lényege korántsem kínálkozik a felszínes szemlélet elé, és viszont a dolgok *lényegének* megragadására való képességnek fogyatékosabb volta mellett legfőbb szerencsés ráhibázás biztosíthatja a valóban legmélyebb alapok felfedését (még a legkitűnőbb logikai érzékű oknyomozásban is). De a fogyatékos lényeglátás nem tehet természetesen képessé a kellő fogalmi *egybefogásra* (emellett differenciálásra, rendezésre, kibontakoztatásra, tagolásra) sem, és a mélység fogyatékosabb volta is megnehezíti az egységes átfogás lehetőségét: hiszen a *legmélyebb* alapok és értelmező elvek a *legkisebb* számú végsők: a kevésnek egybefogása pedig könnyebb, mint a soknak (emellett, természetesen, a mélység is megkönnyíti a differenciálás, rendezés, tagolás munkáját is). A nem-lényegeket megragadó szemlélet, csakúgy, mint a hamis végső alapokra építő szemlélet, egyenesen *eleve hamissá* bélyegezheti a rajtuk felépülő szintézist is. Másrésztől a szintetikus „egybefogó“ erőnek kisebb foka sem teszi lehetővé a teljes igazságra és egészen helyes megértésre való eljuthatást: mert nem teszi lehetővé a bár jól megragadott egyes (részlet-) lényegeknél és a helyes rész-elmélyültségeknél egységbefogását, sőt igazában csak a részletek lényegének is helyes felfedését, mert hiszen a „részek“ értelmüket, bizonyos tekintetekben, az „egész“-től nyerik és a részek helyes megértésére szükségünk van az egésznek mélyről megértő és átfogó felfogására. Viszont a megtörtént egybefogás a maga részéről is továbbsegíti a lényegkutató munkát és a továbbhaladó elmélyülést és í. t. — Röviden: a filozófiai szemléletnek a *legátfogóbb* értelmi szemléletben a *legmélyebbről* megragadott *legigazibb* lényegeket kell egybefognia, nem feledkezve meg természetesen a problematika leegyszerűsítése kedvéért külön nem hangsúlyozott gazdasági-teljesítési, továbbá differenciálódottsági-tagoltsági követelményekről sem. Ez utóbbiak szintén akkor elégíttetnek ki a legjobban, ha — adva a megfelelő külön differenciáló érzéknek, a tudattartalmi gazdagságnak és a „teljesség“-nek adománya is, amely a *sok szempontból* tekinteni tudás adományával is kapcsolatos — a filozófikus szemlélődés tevékenykedését a lényegekre és mélységekre fel irányuló elmemunka vezeti és ha a hasonlóságoknak és egyéb egybetartozá-

soknak vagy éppen az elkülönítéseknek érzékeny átérzését szintétizáló érzék egészíti ki.

**A filozófiai
ellentét-
feloldás**

e) A fentiekben tartalmazott igen vázlatos rövid utalásokból könnyen megérthető a filozófiai tevékenységnek egy további, értelemvizsgálatainkból is egyenesen folyó határozománya. Az értelemvizsgálatok a szellemi teljesítmények *csúcán*, az értelmi fejlődések végén oly teljesítményeket mutatnak fel, amelyek közönségesen *ellentéteseknek* tetsző határozományok kapcsolódását követelik meg: a szellemi fejlődések legfelső fokán bizonyos közönséges ellentétek legyőzésének, ellentétek fölé kerülésnek, ellentétek megoldásának jelensége tárul elénk.¹⁶ Messzire vezetne e tétel részletező kifejtése. Csak arra utalunk ezúttal, hogy a *gyakorlati* kultúrális élet bármely körében elérhető magasrendű teljesítményeknek is előfeltétele az ellentéteknek mintegy *magasabbrendű szintézisben* való feloldása: így a nagy szociológus fölébe kerül pl. az osztályellentéteknek, a kiváló elméleti vagy gyakorlati közgazdász kell, hogy föléje tudjon emelkedni a különféle eméletek ellentéteinek, vagy a különböző ténylegesen érvényesülő gazdasági irányzatok és érdekcsoportok ellentéteinek, ugyanígy kell ellentéteket egyeztetnie össze a jó politikusnak vagy diplomatának. Mi magyarok jól tudjuk, hogy a kis nemzeti közösségnek és az egyetemes emberi közösségnek ellentétét nagy magyar gondolkodók (a legkifejezettebben Széchenyi, de már Kölcsey és Bessenyei is) mily nagyszerűen tudták összeegyeztetni. A jó nevelőnő is — amint ezt a magunk irodalma is igen szépen hangsúlyozza — sokféle ellentétes tulajdonságokat kell magában egyesítenie és összeegyeztetnie. Magunk bizonyíthatni véljük, hogy minden valóban „zseniális” szellemnek, bármely téren tevékenykedjék is, el kell jutnia erre az ellentéteket feloldani képes magaslatra: így az értelmiségvizsgálati elemzésekhez szokott elme számára mi sem természetesebb, mint az a követelmény, hogy a *filozófusnak* is — és éppen neki a *legtökéletesebb teljességben és mélységben* — ellentéteknek kell fölibe kerülni tudnia. A filozófus-szellem ellentét-feloldó erejét valóban jól mutatják a nagy filozófusok, akik tényleg képesek egybenbírní pl. a szintétikus és az elemző és differenciáló erőt, az elvonás rendkívüli mértékű adományát és a konkrét valósághoz való ragaszkodásnak finom, mély, gazdag megfigyelésekre is képes hűségét (csak a látzat- vagy álfilozófusok lebeghetnek a valósággal mit sem törődő légüres spekulációk síkjain). A filozófiának természetes irányulása az ellentét-megoldások felé szépen nyilatkozik meg abban a filozófia történetében oly sokszor nagy jelentőséghez jutott dialektikus eljárásban, amely a *tézis-antitézis-feloldó szintézis* útján szert haladni. Az emberi értelmiség „szerkezetére” és az elkülöníthető (és

külön-külön mivoltukban és jelentőségükben vizsgálható) egyes értelmi képességekre vonatkozó felismeréseink szemléleteinek szempontjából bizonyára nem közömbös, hogy ennek az eredményes ellentet-felodásnak is legfontosabb *előfeltételei*ül elsősorban a lényegeket biztos megragadása iránt való és a nagyfokú *elmélyülések* iránt való érzék tekinthető, míg maga a feloldó szintézis természetes, hogy közvetlenül a *szintétikus* egységbevonás képességét aktiválja. Az ellentétek fölé kerülésnek filozófiai követelménye a maga legátfogóbb, legfilozófusabb jelentőségét abból nyeri, hogy az emberi szellemet legkielégítőbb, leg-„nagyszerűbb“ filozófiai szemléletnek, úgy mondhatjuk: még *magán az értelem egyoldalúságán is túl* kell tudni emelkednie, meg kell t. i. oldania az értelmi és *kedélyi* követelményeknek, a *racionalis* világosságnak és az *irracionalis* sejtéseknek, az *igazolt* értelmi bizonyosságoknak és a szubjektív-intuíciónak megragadásoknak, *elméleteknek* és életes *valóságátélésnek* ellentéteit. E ponton, úgy látjuk, távol állunk ma a görög bölcsek mélységétől és teljesebb, egészebb igazságától. A mai filozófia nem tud harmóniát teremteni az élet irracionálisának sokszor egyenesen túlzott értékelése és az értelmi világosságnak racionalis követelményei között: az egyik követelményt úgy szereti kielégíteni, hogy a másikat ezáltal komoly sérelem érheti. Vagy az értelmi világosságot keresi úgy, hogy a nem-értelmi életkörök igényeit, sőt egyszerűen kellő teljességű vizsgálata is mellőzi és így túlságosan elintellektuálizálódik, ám anélkül, hogy magát az értelmet ki tudná teljesen elégíteni (— mert hisz a teljes világosságú értelem leszámolást kíván a kedélyi követelményekkel is —), vagy pedig az értelem sérelmével kíván nem-értelmi igényeket, hiú és balga törekvésben, kielégíteni. A filozófia legteljesebb feladata azonban e szempontból az, hogy bár világosan értelmes szemléletben, de az értelem egyoldalúságainak, illetve kizárólagosságának is fölébe kerülve törekedjék arra, hogy az értelmi és a kedélyi követelményeket megegyezésben kielégíteni képes szintétikus síkra emelkedjék. Az ellentétfeloldó feladathoz kapcsolódó végső utalásunk: az ellentétek meg nem tűrése annyira általános értelmi, és főleg annyira éles filozófiai követelmény, hogy a filozófiai rendszer, természetesen, *önmagában* sem tűrheti meg a megoldhatatlan értelmi ellentéteket. Egyfelől — az értelmiségnek mintegy *szubjektív-emberi* oldaláról — értelmiségünk egységes szerkezete, értelmi meghatározottságunk egysége, másfelől — a felteendő „realitás“ igazságának *objektív* oldaláról — valóságaink és igazságaink egyetlen harmónikus rendszere (— amelyre már utalás történt —), úgy véljük, kellő lélektani, illetve ismeretelméleti alátámasztását adhatják annak a már 1928-ban kifejezett tételünknek, amely szerint az értelem nem adhat fel magának olyan problémákat, amelyek lényegszerint *szükségszerűen* ellentétes feleleteket engedhetnek számára. Röviden: értelmünk számára szükségszerűen fennálló megoldhatatlan antinómiák lehetőségét tagadjuk: ezek csak értelmileg *még* felül nem mult ellentéteket fejeznek ki.¹⁷

**A filozófia
gyakorlati
kulturális missziója**

9. Szabad legyen mindezek után a filozófia ellentéteket feloldó feladatából egy, a fentiekben még kevésbé hangoztatott határozmányt illetve filozófiai feladatot bontanunk ki: az ellentétek fölé való kerülés nemcsak nagy teoretikus jelentőséggel, de hatalmas *gyakorlati* jelentőséggel, egyenesen az emberi életet és kultúrát *válságaiból* kimentő jelentőséggel is bírhat. A filozófiai feladat alaphatározmányai között talán éppen ez a jegy az, amelyből minden egyébnél jobban bontható ki a filozófia mindenkori kulturális missziója, de egyben ismét *morális elkötelezettsége is*. Hiszen *értelmesen* aligha tagadható, hogy az ember legnagyobb értelmi leszámolása, a filozófia, voltaképpen arra volna hivatott, hogy az emberi élet legfőbb *vezetője* legyen és a leghelyesebb életvezetés nyilván csak a legmagasabbrendű, legvilágosabb, objektíve legbizonyosabb és legigazabb leszámoláson alapulhat.¹⁸ Teoretikus feladatán kívül ezért egy nagy gyakorlati-kulturális feladat is hárul a filozófiára — és ennek, elvégzésében minden tudomány között a *lélektan* lehet a legerősebb és legmegbízhatóbb fegyvertársa —: *előkészíteni egy új, magasabbrendű emberiség kifejlődését*, egy boldogítóbb — mert az ember összes lelki (és minden egyéb jogos) igényeivel mélyebbről, teljesebben és okosabban számoló, *legértelmesebben szervezett* — jövő emberi életet és kultúrát. A filozófia legmagasabbrendű missziója bizonyára az egész emberiség emelése: e tétel megértésére az emberiségnek jelenlegi (emberi történelmünkben eddigelé talán legkiterjedtebb és legtartósabb) válságkorában talán fogékonyabbá válhatik az ember, mint története bármely eddigi korában. Érdekes, hogy a történelem folyamán a filozófia többször nagy sikerrel szolgált, sőt szolgálja most, modern korokban is (pl. a német idealizmus korában vagy a mai Olaszországban, stb.), a nemzeti felemelkedést, a nemzeti öntudat emelésével és a nemzeti erőtudat felkorbácsolásával. Ám ideális lényege szerint a filozófia nem az *egyik* vagy a *másik* nemzetnek vagy fajnak a filozófiája, de az *ember*, minden nép érző és értelmes emberének filozófiája. Minden filozófus, aki a filozófia legmagasabb eszménye felé tör — és vajjon más filozófus megérdemli-e igazán ezt a nevet? — az emberi legegységesebb közösségnek azt a filozófiáját kellene, hogy előkészítse, amely kifejezhesse és egybefoglalja a föld *minden* népének és nemzetének szellemét és kultúráját — mint ahogy a Krisztus tanítása a vallás terén volt képes ennek a legnagyobb emberi egységesebbségnek páratlan nagyszerűségű szolgálatára. A filozófiának legmagasabbrendű emberi feladata — ideálisan — az, hogy egy legmagasabbrendű, minden parciális ellentétet áthidaló, felülmúló, az egyes (társadalmi, nemzeti, állami, faji, stb.) emberi közösségek ellentéteiből fakadó válságokat megoldó — és egységes és egészséges egyete-

mes emberi fejlődéshez, kulturális virágzáshoz, boldogsághoz vezető — legigazabb és legátfogóbb értelmi szintézist alakítson ki. Az egyéni és a nemzeti filozófiákon túl ott van, mint a filozófia nagy eszméjéhez *legméltóbb* eszmény, az *egyetemes*, minden emberek közötti ellentétet teoretikusan feloldó (de éppen azért a gyakorlati életben is a teljesebb kiegyenlítéshez közelebbhozni tudó) egyetemes emberi filozófia eszménye, az a filozófiai eszmény, amelyet világos célkitűzésként a történeti ember — reális gyarlósága és korlátozottsága egyik szomorú bizonyságaként — talán még soha sem tűzött *kellő* világossággal meghatározott feladatoként maga elé (— úgy, amint pl. soha nem tűzte tartós eszményként maga elé a nevelésnek *leg-egyetemesebb* eszményét sem).

*

A második meghatározás

10. Az emberi értelmiségre vonatkozó felismerések alapján adott második tételünk a filozófiát a végső *alapok*, a végső *célok* (és eszmények) és egyben a *legmegfelelőbb eszközök* sajátképeni tudományának mondja.

A végső alapok kutatása

a) Hogy a filozófia a *legvégső alapok* tudománya, a filozófiának fentebb elemzett mélységi határozmányaiából folyik — e tétel új igazolása tehát felesleges.

A végső célok és eszmények kitérítése

b) Hogy azonban a filozófia a végső *célok és eszmények* sajátképeni tudományául is ítéltető, e tétel helyessége az első pillanatra talán nem szembeszökő. A filozófiai feladatról adott meghatározásaink e pontjának átértetésében már jogukat követelik a filozófiai szemléletek *irracionális* végső meghatározói, determinánsai is, hiszen minden „cél“ végső fokon irracionálisan életes gyökerekből fakad. A cél végeredményben mindig *gyakorlati tény*-probléma is, és pedig elsősorban *nem az értelem*, hanem az ösztönös-törekvéses-affektív, röviden: *kedélyi* életnek határozmányai. A cél-probléma megoldása az emberi-egyéni végső — és éppen nem mindig világosan tudatosított — *értéktartásoktól* (és *értéktalálásoktól*) függ. És hogy kinek-kinek számára mi lesz a „végső“, vagyis a legmagasabbfokon vezető érték, hogy mi az egyén minden élettevékenységét és különféle beállítódásait végső fokon és alapvetően meghatározó egyéni célrendszer, ez az egyénnek olyan irracionálisan életes meghatározottsága, amellyel szemben az értelem csak annyit tehet, hogy — mint a világos felismeréseknek és az értelmünkkel megragadó min-

den tényezővel való világos számvetésnek szerve — szemlét tart a lehető és kínálkozó különféle végső célkitűzések között és többé-kevésbé értelmes *teoretikus* döntést hoz az emberi élet számára általában (és az esetleg kérdéses egyéni élet számára) *legértékesebbnek* ítéltető (más értékeknek belőle való levezetését is megengedő) és benső ellenmondásoktól mentes célkitűzés érdekében. Az értelem el nem kerülheti, hogy végső értékeléseiben irracionális életes tényezők ne vezessék és irányítsák. Kinek-kinek vezető célja már csak attól függően is más és más lesz, hogy végső fokon mi „fekszik a szívében”: vajjon a maga pusztá *egyéni* boldogsága-e, vagy egy ilyen vagy olyan meghatározott kisebb emberi (családi vagy nemzeti vagy faji, stb.) *közösség* érdekei, vagy ezeken túl az egyetemes *emberiség* érdekei, vagy még ezeken is túl talán az *élők* egyetemes érdekei, vagy esetleg akár — szélsőséges esetként — az „*univerzum*” boldogsága vagy tökéletesedése? Bizonyára ezek szerint lesz más és más az emberi *morál* is és ezek szerint kínálkozik bizonyára legkönnyebb elkülönítése a *végső emberi etikai* beállítódások síkjainak, *szintjeinek*. E szemléleti beállítódásban jól kitűnik a történeti *vallás*-erkölcsi felfogásoknak a vallásos jelleget nélkülöző etikai felfogásokkal szemben való általános magasabbrendűsége, hiszen az igazi vallás felülemelkedik a *kis közösségi* egyoldalúságokon és érdekeken: általában minden igaz vallás az *ember* vallása és az ember erkölcsi szabályozója kíván lenni — ám vajjon a filozófiának is nem az-e az ideális hivatása, hogy *minden* ember filozófiája lehessen? De az is kitűnik, hogy legmagasabbrendű erkölcsi beállítódásul lehetséges olyat is tekinteni, amely nem helyezi a világmindenség középpontjába egyoldalúan az *embert* — és a történelem ilyen beállítódásokra is ad példát. Ha ily utalások főproblémáink körét talán túllépni látszanak, ezek valójában illusztráló *példáiként* szolgálhatnak annak a tételnek, hogy minden tudomány között éppen a filozófiát tekinthetjük a *végső értékek és célok* sajátképeni tudományának, mert nyilvánvaló, hogy a legjobb válogatást az végezheti el és a legjobb megfontolást az teheti, aki vagy ami a *legmélyebbre* képes látni, a *lényegeket* a legjobban képes megragadni, *igazságokat*, objektív fennállásokat a legjobban tud leleplezni, a *legtöbb* „dolog”-gal tud számolni és a dolgokat a legnagyobb teljességben látja, és végül a leghatalmasabb *átfogó* egységben képes őket egybefogni — mind e feladatok legtökéletesebb, legkorlátatlanabb elvégzésére pedig, eszménye szerint, éppen a filozófia hivatott. Ki nem tartaná természetes dolognak, hogy annak eldöntésére, hogy mi is a magunk elé tűzhető legmagasabbrendű, legméltóbb végső érték, cél, eszmény, nem lehet hivatott az, aki vagy ami csak *egy bizonyos szintig* képes elmélyülni, aki vagy ami nem keresi a dolgoknak *magábanvaló* lényegét, nem tör legelsőrendű törekvéseként, előítéletektől és megalkuvásoktól mentes bátorsággal, a *leplezetlen igazság* felé, de mindezzel szemben csak kis, szűk körből egyoldalú korlátozottsággal képes kevés dolgot egységbe vonni. Nem az ily

kisszerű szellem hivatott erre a legvégső értékkritikára, hanem a legmélyebb, legigazabb, legteljesebb leszámolásra és legnagyobb átfogásra hivatott filozófia.

**A filozófia, mint az
„univerzális eszköz”
tudománya**

c) A filozófia nemcsak a végső alapok és a végső célok, de a célok megvalósításához szolgáló legmegfelelőbb *eszközök* sajátképeni tudománya is. Első pillanatra talán meglepőnek tetszhetik ez a tétel, pedig bizonyára alig lesz visszautasítható. Mi csak *egyetlen* kétségtelenül legmegfelelőbb és leguniverzálisabb emberi eszközzel rendelkezünk, ha a bármely cél elérésére elvezető biztos és igazolható utakat keressük: ez az „*univerzális eszköz*” az értelem. Vezethetnek nagyértékűen érzéseink, indulataink, ösztöneink, vágyaink, bizonytalan sejtéseink is, de ezek korántsem vezethetnek *minden* problémában, és elvileg sehol sem vezethetnek *teljes megbízhatósággal és igazolhatóan*. Az értelem tehát az univerzális és egyedül biztos és világos igazolást engedő eszköz, az a *végső* eszköz, amelyik egyben minden konkrét problémában a legmegfelelőbb *közvetlen* eszközök megállapítására sajátképpen hivatott és amely ezentúl a biztos megfontolást, kritikát, értelmezést, demonstrációs és racionális igazolást egyedül engedő emberi eszköz is. Az értelemnek pedig — már mind a fentiekből is következően — éppen a *filozófia* a par excellence, sajátképeni tudománya. Ez az a tudomány, amelyik a) egyedül hivatott a dolgok *minden* féleségeivel és *összeségével* (valóban a „minden“-nel) való leszámolásra, amelyik b) kiindulási alapjaiban — amelyeket minden szaktudománynál mélyebbről választ —, *szempontjaiban* — amelyek tekintetében nincs egy-egy szaktudománynak eleve meghatározó szempontjaihoz kötve —, *ismeretkörében* — amely túlterjed egy-egy szaktudomány szűk körén —) a szaktudományoknál *korlátatlanabb*; amelyik c) a szaktudományoknál nemcsak mélyebbre láthat és végsőbből helyesebben értelmezhet, de az egyes szaktudományokat maga bizonyos tekintetekben — eleve és irányítólag — *meghatározza* (egymáshoz való viszonyaiknak is valamelyes kijelölésével), és ezentúl a különféle szaktudományokat és azok eredményeit egyetlen *szintézisben* is összefoglalja (velük szemben mintegy magasabbfokú kritikát is gyakorolva); amelyik d) a legméltóbban hivatott arra, hogy minden korlátozó szempont nélkül törekedjék egyedül az *igazságra*, a tényleges valóságnak, az egész külső-belső mindenségnek az ember számára lehetséges leghelyesebb és legteljesebb megismerésére és értelmezésére. Éppen ezért ezt is mondhatjuk: a filozófia — ideális eszménye szerint —

A filozófia: a saját- képeni tudomány

az „*eszményi tudomány*“, a tudományok teljessége, a „*par excellence*“ tudomány, amelynek természetesen feladata (és *morális kötelessége* is) a lehető előítélet-mentesség, az egyoldalúságoktól való szabadulás, a meg nem alkuvó bátorság, a leghatározottabb következetesség (a leggondosabb és legeltéríthetetlenebb következménylevonásokkal) és í. t. Ezért természetesen a tudományok általános *etikai* követelményei vele szemben csak még *szigorúbban* volnának érvényesítendőek.

Kiegészítő megjegyzések

11. A fentiek kiegészítésére szabad legyen értelmiségvizsgálataink eredményei alapján a filozófia lényegére és feladataira vonatkozó néhány további felismerést felemlítenünk:

a) Az értelmi teljesítmények magasrendűségét biztosító képességeknek legelsősorban — amint már láttuk — nem az ú. n. „speciális“, de az „általános“ értelmi képességeket ismertük fel.¹⁹ Így a filozófus munkájában is — *külön* is hangsúlyozni kívánjuk — nem bizonyos *speciális* viszonylatok irányában való rendkívüli érzékek vagy képességek az elsősorban döntők (— még az ú. n. „logikus“ gondolkodás speciális képességei sem —), hanem az *általános* értelmi képességeknek nagy értéke: ezek között is elsősorban, mint már láttuk, az elmélyülésnek, lényegmegragadásnak, a minél teljesebb és átfogóbb magasrendű (t. i. gazdag differenciálást és világos tagolást is engedő) szintétikus egybefogásának képességei.

b) Az értelmi teljesítményekben általában nem az igazság helyes *kifejezés-formáját*, világos kifejezésre jutottságát, de a *lényege*eknek mély és hatalmas egységben való összefogásokat lehetővé tevő felismeréseit találtuk. A filozófiai szemléletekben is nem a minél világosabb (vagy csak látszat-világosságú tetszetős) *kifejezettség* a legjelentősebb és legértékesebb, hanem a minél inkább lényegre tapintó, a minél gazdagabb igazságtartalmú végső *belátások*, esetleg csupán sejtelmek. Ezért lehetnek régi, *primitívebb* elképzelésű és kifejezettségű filozófiai szemléletek ma is *gazdagabb igazságtartalmúak*, mélyebbek, magasabbrendűek, mint a modern évtizedek vagy századok legnagyobbírú és sokszor kétségtelenül nagyobb értelmi világosságú, ám mégis sekélyebb elméletei. Az értelmi szemléletek *igazságtartalma, mélysége és magasrendűsége nem a kifejeződés világosságától, nem is világos öntudatosultságától, de csak a lényeg*ek, *igazságok mély és gazdag — és egyben egységes átfogó szellemű — megragadásától*, talán maga a megragadó által helyesen öntudatosítani nem is tudott felismerésétől függ.

c) A fentiekből is következik az a tétel, hogy valamely filozófiai rendszer igazi értékét nem pompázó fogalmi palotává való *felépült-*

sége, de végső alapjainak igazsága teszi. Amint az értelmi teljesítmények legigazibb általános értéke nem a *gondolkodás* technikájában, levezetései következetességében, következetes felépültségében, logikai megszerkezettiségében stb., sőt nem is *módszerében* áll (— legyen bár a helyes módszer praktikusán bármennyire fontos és szükséges —), a filozófiai szemléletekben is az *igazi* értéket nem a fogalmi kiépültségben, nem a gondolkodás-technikai csillogásban, nem a szigorúan „tudományos“ (helyesebben csak formailag tudományoskodó) módszerességben kell keresnünk, de *legmélyebb alapjainak* megbízhatóságában. Mert vajjon mit ér a legképrázatosabb, legmódszeresebben, legpedánsabb következetességgel felépített palota, ha futóhomokra épített? — és milyen sok filozófiai szemlélet épült fel és épül, pompázó palotaként, futóhomokra! Helytelen alapokon *biztosan helyes* felépítést a világ legkitűnőbb logikusai se építhetnek: helytelen alapok egyszerűen nem engednek *értelmesen* (logikusan) *helyes* következtetést. Ilyenkor csak *véletlen* ráhibázások, esetleg éppen értelmi, logikai tévedések vezethetnek helyes felépítésekre. Ám a *helyes* alapokon még a megtörtént helytelen továbbépítések eseteiben is — könnyen adódván, a technikai és fölépítési, következtetési, stb. hibák könnyű leleplezhetése által, a kellő korrekció — megmarad a *helyesebb új felépítések lehetősége*. És hasonlíthatatlanul könnyebb a helyes alapokon helyesebben építeni tovább, mint a hamis alapokra emelt (bármilyen elvakító ragyogású) palotát *alapjaiig* szétrombolni és — a romok eltakarításával — egészen újra kezdeni az alapvetést.

12. A fentiekben kifejtett szempontok és tételek — akármilyen egyszerűeknek tessenek, — ha következetes figyelemmel vagyunk reájuk, nagyjelentőségűekké válhatnak bármely filozófiai szemlélet vagy rendszer értelmes *kritikai megalapozásában és felépítésében*, de éppen így a történeti fejlődésben egymásra következtetten kialakult különféle filozófiai rendszerek *megítélésében* és összehasonlító *értékelésében*, a fejlődés igazi menetét meghatározó szemléletek korábbi felismerésében és i. t. Mindenesetre csábító és érdemes feladatnak tűnhetik fel a filozófia történetét ily vezető szempontok szellemében is megkísérteni: az ily szempontokat kellően érvényesítő kritikai szemlélet előtt a mesterkélt *kicsinált* rendszerek, a sekélyes felépítések, az üres pompájú spekulációk és hamis filozófiák fogyatékoságai könnyebben és élesebben lelepleződnek le és ezzel szemben az *igazi* filozófus véna — még a diszkurzív-logikai kifejtésnek, a nyelvi kifejezésnek, sőt a teljes világosságú öntudatosítottágnak szembevető esetleges *fogyatékoságai ellenére is* — biztosabban élénk bontakozhatnak.

13. Ha meggondoljuk, hogy a filozófiai szemlélet formális lényege szerint nem egyéb, mint a dolgokkal való *legmagasabbrendű értelmes* leszámolás, természetesnek tetszhetik, hogy az értelmiségre vonatkozó pontosabb lélektani felismerések a filozófiai szemléletalakításokra vonatkozóan még sok egyéb tanulságot és következte-

tést is engednek. Ily korábbi tanulságok között bizonyos jelentőséggel bír az a tétel, hogy a filozófus értelmi munkája is érvényesülésre juttat bizonyos bizonyos igen meghatározott érdekes *általános értelmi hajlandóságokat*, tendenciákat: a filozófiai gondolkodáshoz is kapcsolódó ily tendenciák között érdemes például felmélíteni a (bármennyire is hívságos, de a filozófia története által szinte legyőzhetetlennek bizonyított) törekvést az értelem „*immanens*“ *körén való túlhaladásra* —, amely törekvést végső fokon egy igen „életes“-pszichés „*telhetetlenségi*“ elvből értelmezhetünk — vagy az értelemnek arra való kényszerű törekvését, hogy mind a jogos, mind a jogtalan „*transzcendenciák*“ felé irányuló munkájában „*emberi analógiás*“ értelmezések útján kísérelje meg a továbbhaladást, a végső értelmező okoknak vagy alapoknak valami emberi analógiák szerint való elképzelésével. Ezt a kényszert egyetlen tudományban se tudjuk *teljesen* legyőzni, hogy így aztán még a fizikában is pl. „*vonzó*“ vagy „*taszító*“ „erő“-ről, stb. beszélhessünk. Ily kérdések tüzetesebb tárgyalása,²⁰ természetesen, meghaladja e cikk kereteit. Ezért a filozófiai feladatra vonatkozó ilyen, csupán kiegészítő vagy „*színező*“ megjegyzések helyett inkább egy utolsó, *összefoglaló* alaptételt kívánunk fejtegetéseink végén kidomborítani.

Az eddigiekben a filozófiával, mint a *legmagasabbrendű értelmes* világképekkel foglalkoztunk és az emberi értelmiségre vonatkozó újabb lélektani és ismeretelméleti felismeréseink alapján kerestük a filozófiai eszmény és feladatok bizonyos alaphatárményainak pontosabb elkülöníthetését. Eljutottunk — úgy véljük — ez úton oda, hogy igazoltnak ítélhessük azt az alaptételt, amely szerint a filozófia oly *értelmes* szemlélet, amely *nem csupán értelmi követelményeket és igényeket* kell, hogy kielégítsen (ám az értelmieket minden emberi megismerő és értelmező hivatás és tevékenység között a lehető legmagasabbrendű teljességben éppen ő tartozik kielégíteni). Ha a filozófiai feladatnak ezzel az értelmi követelményeken is túlmenő igényeivel számolunk, könnyű lesz belátnunk azt az utolsó tételünket, hogy a filozófiai szemlélet valójában a *legteljesebb, legáltalánosabb és legtökéletesebb* emberi „*eszméleti szerveződés*“: a lehető eszméleti szerveződések legteljesebbje, legáltalánosabbja, legmagasabbrendűje. Az eszmélet fogalmával és az eszméleti szerveződések elméletével ezúttal nem foglalkozhatunk:²¹ elegendő lesz, ha arra utalunk, hogy az eszmélet fogalmával a *legáltalánosabb középponti* lélektani fogalmat kívánjuk kifejezni: így „*eszmélet-féleségek*“ az *érzet*, *képzet*, *érzéki szemlélet*, az *utóképek*, *eidetikus képek*, *érzéksalódások*, stb. jelenségei, de eszméletek az *emlékek* is: eszméletek az *érzések*, és a tudatosult érzelmi, *törekvéses és akarati* állapotok; eszméletek a *gondoltságok*, fogalmak, *ítéletek*, *elvon*t szemléletek; eszméletek a *nem-teljes* (vagy mintegy nem az *egész* én számára, de mintegy csak az én valamely „*rétegei*“ előtt való) tudatosultságok és í. t. Az eszmélet, illetve eszmélés ténye határozza meg a sajátképpen „*lelki mozgás*“ kezdetét, az eszmélet jel-

legzetessége jelentheti azt a sajátos jegyet, amely a „lelki“-t a „nem-lelki“-nek összes köreitől elkülöníteni engedi. Az eszmélet lélektani alapfogalmában — mint voltaképen az élet és a mindenség valamennyi problémájában — a kezdet és a vég ölelkezik egymással: egymástól ered, egymáshoz vezet, egymásba olvad: az eszmélet fogalma magában foglalja a legparányibb, a *legelemszerűbb* érzékletet, élményt, percepciót (mint pl. egy kék szín érzékletét, érzetét) vagy egy bármiről való legbizonytalanabb körvonalú és legtagolatlanabb „globális“ első benyomást, de magában foglalja a *leghatalmasabb* és leggazdagabban és legdifferenciáltabb tagolásban egybefogó elvont *filozófiai* szemléletet is. Ha pedig az eszméleti szerveződések féleségeit, kialakulásmódjait és általános fejlődésmenetét vizsgáljuk, arra a belátásra vezettünk el, hogy az eszméletsszerveződési fejlődések a *filozófiában* — mint az ideálisan legelmélyültebb, legteljesebb, legigazabb, legjobban tagolt és legátfogóbb, de egyben leggazdagabban differenciált, legegységesebben és legkövetkezetesebben felépített eszméleti szerveződésben — csúcsosodnak. Az eszméletsszerveződések szempontjából a filozófia nem is egyéb, mint az egyénnek (és általában az embernek) *lehető legteljesebb, legmagasabbrendű, legátfogóbb eszméleti szerveződése*.

III.

**Lélektan —
filozófia —
szellemi fejlődés**

14. Az az alap, amelyből problémáink felé kiindultunk, *lélektani*, mert hiszen a filozófia lényegére és feladataira vonatkozó tételeinket az egyéni (és általában emberi) eszméleti szerveződésekre és különösképen az értelem, illetve az emberi értelmiségre vonatkozó felismeréseink alapján látszottunk felállítani. Az ily módon, lélektani felismerések alapján, a filozófiai feladatra és tevékenységre nézve levonható tanulságok azonban sok ponton *túlvezetnek* magának a *lélektannak* tárgykörén — amint ez pl. a valóság és igazság problémájában történt, vagy amint (és elsősorban) a legvégső értelmi determináltságunk jegyeire irányult lélektani felismeréseinkkel történt —, és a maguk részéről is meghatározni segítenek együtt egy *meghatározott filozófiai élet- és problémaszemléletnek* alapjait és kereteit. Minden valóságos filozófiai szemléletben *több* van, — még ha csak az értelmi kapcsolatok terén maradunk is —, mint valamely *speciális ismeretkörben* tett felismeréseknek logikus továbbépítése. Van valami, ami mint egyetlen csira, vagy mint egész szemléletalap, szemléletirány, beállítódás, keret, stb. logikusan „megelőzi“ a filozófiai felépüléseket. Ez a végsőbb *egy* szemléletalap és szemléletkeret a jelen esetben már egy régebbi, 1928. évben a Magyar Filozófiai Társaságban bemutatott és az *Athenaeum*-ban megjelent dolgozatunkban („*Immanens és transzcendens ideáлизmus*“) ismertetés-

hez jutott. Azok a lélektani vizsgálódások, amelyeket a pszichológia különböző területein azóta, részben kísérleti módszerekkel, folytatunk, oly eredményekhez vezettek, amelyek mintegy „maguktól” illeszkedtek bele, összehangzóan, a már e részletvizsgálatok előtt kialakult „immanens idealista” szemléletkeretnek egészébe. Az „egész”, valamiféle egész, valamikép általában „megelőzi” a „részeket”. Ez a ma oly sokszor hangoztatott tétel a tudati (vagy talán helyesebben: eszméleti) szerveződéseknél minden terén igazolódik és a legvilágosabban éppen az *értelmi* szerveződések terén igazolódhatik. E tétel igazságtartalmát magát is mi nem annyira a „*dolgok*” magukban való objektív meghatározottságából, mint inkább közvetlenül a mi magunk éppen ilyen emberi eszméletsszerveződési és eszméletfejlődési *pszichés jellegzetességéből*, determináltságából, e végső determináltságunk egyik szükségszerű megnyilatkozás-formájaként, értelmezzük. Benne az a végső eszméleti és értelmi determináltságunk nyilatkozik meg, amely az értelmi és általában a *szellemi fejlődés általános menetét* is akként határozza meg, hogy e fejlődés a „globalisabb” jellegű elsődleges eszmélésekből (a globalitás primátusának törvénye)²² indulóan halad az egyre élesebben differenciálódó és tagolódó magasabbrendű átfogó szintézisek felé.

Boda István

1 A filozófia „*mítosz*”-jellegének kérdéséhez v. ö.: Nagy József: A fejlődés eszméje (Athenaeum, 1929., 1—2.); Boda István: Mítosz-e vagy tudomány? (A filozófia „kezdeté”; „transzcendens” és „immanens” szemléletek; filozófia és tudomány. — Athenaeum, 1930., 3—6.) — 2 „Emberi értelem csak egy van: legfeljebb a diskurzív értelemnek is „*intuiciós*” *alapjai* vannak” (Boda I.: Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség. Különny. a Magyar Psychologiai Szemle 1930. 1—2. számából). Az intuíció és a diskurzív értelem viszonyaival a szerző részletezőbben foglalkozott egy, a Magyar Filozófiai Társaságban „Az értelmiség struktúrája és az értelmi determinizmus” c. tartott felolvasásában. (1930.) — 3 Pontosabban: az emberi értelmünk számára egyáltalában fennálló „*dolog*”-kategóriákban (tárgyi vagy fogalom-kategóriákban), *viszony*-kategóriákban (az értelmünknek lehetséges kapcsolás-féleségek determinációs láncolataiban, a lehető *törvényszerűségi* viszonylatokban is), az emberi értelem *végső „evidenciát”* alapján, értelmünk végső „*alapelvei*” (pl. a „*logikai*” alapelvek) szerint, stb., ezentúl *eddig tapasztalatainktól* (sőt elvtársainktól, törekvéscéljainktól, érzelmeinktől, külső körülményektől stb.) befolyásoltan, és az „eszméletsszerveződések” *egyénenként* eltérő szerkezeti, stb. sajátosságai szerint, — A végső értelmi meghatározottságok kérdéséhez v. ö. a *szerzőnek* az előbbi jegyzetekben említett, továbbá következő dolgozatait: „Immanens és transzcendens idealizmus” (Athenaeum, 1928. 5—6.); „Az eszmélések organizálódása. Két alap-törvény” (A Magy. Psychol. Társ. Közleményei, 2. szám, 1929.). — Az „*eszmélet*” fogalmához v. ö., az utoljára említett munkák közül: „Die organisation der Empfindungen, Ergebnisse ungarischer analytischer Forschungen” (Psychologie des Gemeinschaftslebens. Bericht üb. d. XIV. Kongr. d. Deutsch Gesellsch. f. Psychol. 1935.); „Bevezető a lélektanba. Egy lélektani rendszer vázlata”, (1934.) — Azt, amit mi a fentiekben mint „végső emberi értelmi determináltságot” különíttünk el, alapvető *lényege* szerint megfelelő hangszúllyal találjuk kidomborítva nem egy külföldi szerzőnél is. Példaképen idézzük A. Reymond: „Les Princes de la Logique et la critique contemporaine” (Boivin et Cie, Paris, 1932.) c. könyvéből a következő sorokat: „Il existe pour la pensée des *conditions éternelles du vrai*

tant du côté réel que du côté formel..." (44. l.); „tout être pensant mis en présence du donné (faits, événements, etc.)... est contraint par sa raison de... tenir pour vraie" la proposition „vraie pour elle-même" (47. l.); tous les êtres pensants... sont soumis aux mêmes conditions d'analyse réflexive et de contact avec la réalité". (47. l.) — 4 L. „Immanens és transzcendens ideális-mus": „Mitosz-e vagy tudomány?" — 5 Mint ahogy pl. a legutóbbi nemzetközi filozófiai kongresszuson is (Prága, 1934.) kifejeződésre jutott oly felfogás is, amely szerint a filozófia tudományos igazolására szükség nincsen, mert vallás, filozófia és tudomány egymástól lényegszerint különböző szemléletmódok. — 6 L. a szerző következő dolgozatait: „A következtetőképesség mint „értelmiség-vizsgálati" probléma" (Magy. Psych. Szle, 1931., 1–2.); „Die Intelligenzprüfungen und die sogenannten reinen Verstandesprüfungen" (Arch. f. d. ges. Psych., Bd. 92., 1934.); „Zur Methodik d. reinen Verstandesprüfungen" (a VIII. nemzetk. pszichotechnikai kongresszuson tartott előadás kivonata, 1934.); „Tervezet az érettségi vizsgálatához kapcsolódó válogató értelmiség-vizsgálat és a középiskolai növendékekről vezetendő személyi megfigyelő napló tárgyában" (M. Psych. Szle, 1935. 1–2.); továbbá „Bevezető a lélektanba". — 7–8–9 L. különösen a szerző következő munkáját: „A zseni lélektanához" (A Magy. Psych. Társ. Közleményei, 5. sz., 1932.); továbbá: „Pour la solution du problème psychologique du génie" (Journ. de Psych., 1934. 7–8.); „Az értelmi nevelés feladatairól" (Magy. Psych. Szle, 1933. 3–4.); „Bevezető a lélektanba". — A *lényeg* problémájához v. ö. ezenkívül: „Filozófiai problémák. 1. A *lényeg* fogalma" (Debr. Szle, 1928. márc.) — 10–11 A lehető ismerettárgyakra vonatkozóan értelmesen kialakítható bármely fogalmunkhoz és ítéletünkhöz szükség-szerint tapad hozzá a (csak) valamely meghatározott szempontból való tekintés kényszere Alapvető jelentőséggel bír ez a kényszer, egyebek között, pl. az „igazság" problémájának helyes értelmezésében (v. ö. a 7–8–9. jegyzetekben említett munkákat); ezúttal szabad legyen a *logikai* problematika köréből említünk egy-két fontos következményeket magában rejtő illusztráló példát. Arra a tényre, hogy még a *logikai* „azonosság" viszonylata is konkrét gondolkodásunkban — pl. a szillogisztikus következtetésekben — mindig csak valamely meghatározott szempontból való (de nem minden tekintetben „abszolút") azonosságot jelent, már „A szillogisztikus következtetések egy új elmélete" c. dolgozatunkban (Athenaeum, 1933. 4–5.) utalunk; jogosan felállíthatónak ítéljük azonban azt a tételt is, amely szerint a szillogisztikus következtetésekben szereplő *fogalmak* pontos jelentése, sőt ezentúl a következtetés-egész egyes *tételei*-nek jelentése (és igazság-értéke) is attól a szemponttól függ, amelyik az egyes ítéletekben, illetve a következtetés-menet-egésében vagy legalább az egymás mellé állított *előtételek* egymásközi értelmes kapcsolásában nyer kifejeződést. A felvetődő probléma nagyjelentőségű pl. annak az alapvető kérdésnek eldöntésére, hogy vajon — amiként a hagyományos („iskolai") *logikai* tanítások teszik — a *logikai* strukturáló rendszerezésben a *fogalmakból* induljunk-e ki (hogy azután a fogalmakra építsük föl az *ítéletek* tanát), vagy hogy — amiként a modern „logisztikai" („algoritmikus-logikai", „algebrai logikai", stb.) elméletek teszik — mint elsőkből azonnal az *ítéletekből* induljunk ki. Az utóbb említett szemléletek a fogalmakon továbbépítő logikákkal szemben jogosan mutatnak reá arra, hogy a fogalom voltaképpen csak annak a „*funkciónak*" kifejeződése, amelyet a fogalom a tétel egészében betölt. Ám ez a szemlélet maga sem vet kellő teljességben számot a szemponttól függő meghatározottság egyetemesebb jellegéve. Mert hiszen — mint imént már mondtunk — magának a *tételnek* — illetve: az ítéletnek — sincs mindig azonos ugyanazon jelentése, a tétel, ill. az ítélet maga is csak *funkciónak* kifejeződése: Azt a tételt pl., hogy „Kant nagyember", lényegesen más értelműnek fogjuk fel ez után a megelőző tétel után: „A nagyemberek is halandók", semmint e másik tétel után: „Az emberiség nagyjai örökéletűek" (vagy „halhatatlanok"). Az első esetben a testi halandóság eszmekörébe, a második esetben a szellemi halhatatlanság eszmekörébe illesztjük e tételt és természetesen, a „logikus" következményt is e szerint fogjuk másként és másként levonni: az első esetben így: „tehát Kant is halandó", a másik esetben így: „tehát Kant örökéletű" (vagy „halhatatlan").

— Megemlíthetnénk tartjuk a logikai „elsőség” kérdésében a logisztikus szemléletek egy további hiányosságát is: bár a konkrét ítéletekben szereplő fogalmak jelentése valóban viszonylagos, a fogalmak mélyén vagy „mögött” mégis vannak *szilárd végső* valamik, „*quid*”-ek (így az értelemmel egyáltalában felfogható *végső* minőségek, tartalmi féleségek), amelyek mint „értelmünk számára” való „abszolútumok” alapoznak és határoznak eleve meg bármi emberi értelem számára lehetséges megértést és ítéletet. — 12 „A zseni lélektanához” 10. l. 2. jegyzet. — 13—14 L. főképen az értelmi neveléssel és a zseni-problémával foglalkozó már említett tanulmányokat, a szerző lélektani Bevezetőjét, továbbá „L'éducation de l'intelligence” (a VIII. nemzetközi filozófiai kongresszuson tartott előadás kivonata, Prága, 1934.). — 15 Így ha pl. a matematikai tudományok általában meglehetnek anélkül, hogy keresnék a mennyiségi határozmányok végsőbb forrását, mégis még oly „exakt” és alapvető tudomány is, mint pl. a logika, keresheti a túlhaladást a maga szokásos és sajátképeni jogos kutatáskörén — hogy pl. (mint *Pauler* Ákos logikájának szép példáját mutatja) magának az „igazság”-nak tudományává kívánjon mélyülni. — 16 L. a 13—14. számú jegyzetet. — 17 L. már: Immanens és transzcendens ideáizmus. — 18 Természetes, hogy a végső filozófikus leszámolás *vallásos* színezetet is ölthet: hiszen az értelmet *valóban* kielégíteni képes filozófia sohasem hagyhatja számotvetés és kielégülés nélkül a legnagyobb kedélyi igényeket és szükségleteket, hanem csupán az értelem *ellenére* vagy *rovására* nem szabad keresnie — amíg épen „filozófia” kíván maradni — azok kielégítését. — 19 L. a 6. sz. jegyzetben említett dolgozatokat. — 20 V. ö.: 17. sz. jegyzetet. 21 L. a 3. sz. jegyzetben az „eszmélet” kérdésével kapcsolatban említett munkákat. — 22 L. különösen: Bevezető a lélektanba.

Az egyetem eszméje és az ifjúság*

I.

Az egyetem hallgatóinak büszkén kell viselniök ősi nevüket: „civis academicus“, „egyetemi polgár“. Ez a megszólítás nemcsak a régi dicsőséggel teljes multa emlékezteti őket, hanem sok oly mozzanatra is, melyek az egyetem lényegéhez tartoznak s vele elszakíthatatlan kapcsolatban állanak. Így emlékeztessen ez a szó: *civis academicus*, mindenkit arra, mi a az egyetem hivatása és eltörömlhetetlen jellege a középiskolával szemben. Az egyetem: „academia“, „studium“ nevet viselt már létezésének kezdetétől fogva s ma is tudatosan szembelyezykedik a „schola“, „iskola“ elnevezéssel, legyen bár az az iskola szakiskola, vagy ú. n. általános műveltséget adó iskola. Az egyetemet már a középkorban is „studium“-nak, nem „scholá“-nak fogták fel és nevezték el őseink; így adataink vannak rá, hogy Veszprémben virágzott az Árpádok alatt egy felsőfokú tudományos (és egyben oktató) intézmény, melynek „studium generale“ volt a neve. Ez a „studium“ szó kifejezi a mai egyetem eszméjét is, mert az egyetem lényegéhez elválhatatlanul hozzáfűződik a *kutatásnak*, — a tudomány igazságkutatásnak — feladata s ezt „studium“ szó kellő nyomatékkal fejezi ki. Az egyetem mai, világ-szerte elterjedt és ismertebb neve azonban az „Universitas“, s ez is oly jelentést tartalmaz, mely az egyetemi tanulmányait épen megkezdő egyetemi polgárban még okulást, öneszmélést, és eszményi célkitűzéseket indíthat meg. Mit jelent ugyanis az „universitas“ az „egyetem“ szava? Kezdetben „céh“, „szakszervezet“ volt ennek a szónak értelme s jelentése; így a párisi egyetem megalakulásának kezdetén csakhamar találkozyunk ezzel a kifejezéssel: „Universitas magistrorum et scholarium“, — „a tanítók és tanulók egyesülete, szakszervezete“; a középkor ugyanis az átfogó egyesülések korszaka, szívesen egyesítette az egyenlő foglalkozású és hivatású személyeket olyan jogszervezetekbe, aminők pl. a céhek voltak, melyekben minden tagnak szorosan körülhatárolt jogai s megfelelő kötelezettségei

* Tanévmegnyitó előadás a szegedi Ferenc József-Tudományegyetem bölcsészeti karán 1935 szeptemberében.

voltak. Míg tehát az *academia* és a *studium* elnevezések az egyetemnek inkább szellemi, tudományos törekvéseit domborítják ki s az egyetemet, mint a tudományos kutatómunka színhelyét mutatják be, addig az *universitas* szava a jogi alapon végbemenő egyesületi szerveződést s vele kapcsolatban az egyetemnek oly alapvonását tünteti fel, mely szintén lényeges és hagyományos jegye: ez az *autonómia*. Legfelsőbb fokú tudományos kutatás és autonómia: ez a két mozzanat szövődik egybe a mai egyetemekben is; akár az amerikai, akár az európai egyetemek történetét, akár pedig kialakult típusaikat vizsgáljuk. Mélyedjünk el kissé ennek a két vonásnak elemzésébe.

Mindenfajta iskolától, s így attól az iskolától is, melyből az egyetemnek évről-évre megújuló fiatal nemzedéke kikerül lényegesen elválasztja az egyetemet: célja s a célt munkáló eszközei, módszerei. Más az „egyetem“ célja s más az „iskoláé“, — s ezt a különbözőséget annál inkább ki kell emelnünk, minél nagyobb a csábítás a célok közti különbség elhomályosítására. A középfokú iskolák, pl. úgy, amint ma világszerte s hazánkban is szerveződtek vagy szakiskolák (mint kereskedelmi, ipariskola stb.), vagy pedig „általános műveltséget“ nyújtó iskolák, — míg az egyetemnek nem volt soha és ma sem lehet célja a közvetlen szakoktatás vagy az általános műveltség nyújtása.

Nem célunk, — s aki e tantermekbe, laboratóriumokba, könyvtárakba, csarnokokba lép, eszméljen rá, hogy neki sem lehet közvetlen célja az, — hogy tanár, orvos, közigazgatási tisztviselő, gyógyszerész, könyvtáros stb. lehessen. Az egyetemi tanulmányok után, azok gyümölcseképpen kialakulhat az egyetemi tanulóban, az egyetemj emberben olyan szakirányú műveltség is, mely, kellő kiegészítések után, őt valamely szakszerű hivatásra képesíti: ámde az egyetemnek, mint intézménynek, belső strukturájától ez az irányulás idegen. Az egyetem nem lényege szerint tanárképző vagy orvosképző stb. intézmény, hanem egyedül a tudományos kutatásnak áll szolgálatában s erről a lényegéről nem mondhat le sohasem. A tiszta igazságkutatás, az igazságkeresés önzetlen szolgálata az egyetem lényegéből közvetlenül fakadó cél. Természetes azonban, hogy a „létezés“ és a „kellés“ az „elmélet“ és a „gyakorlat“ világa végső alapjaikban összefüggők lévén, emberi világunk úgy van megalkotva, hogy az igazságok nemcsak egymással vannak összefüggésben, nemcsak egymással alkotnak egy végnélküli hálózatot, hanem kisértő erejük van a gyakorlati tevékenységekre is. Ennélfogva az egyetem ugyanakkor, mikor a „tiszta tudománynak“ az önzetlen igazságkutatásnak egyedülvaló célját szolgálja, egyúttal a kultúrát a leggyakorlatibb tevékenységeiben is átjárja s ezzel szolgálja. A kultúra bizonyos tekintetben nem egyéb, mint az igazság (igazságok) megvalósulásának folyamata, — azt is mondhatnók: az „értékvilág“ megvalósulásának folyamata. Bármilyen körbe tartozó igazságokat és végső értékeket legmagasabb fokon kutatni, — természete-

tük titkait leleplezni, — gyakorlati felhasználásuk módjait feltárni, — ez volt és ez marad mindenkor az egyetem feladata. Ez a feladat látszólag tisztán elméleti s csakugyan vannak az egyetemi „globus intellectualisnak“ oly helyei is, melyek a kívülálló szemlélő és az utilizmus békatávlata számára természetlen spekulációk és közvetlen hasznot nem hajtó gondolkodás területei gyanánt tűnnek fel. Mélyebben vizsgálva a dolgot, csakhamar rájövünk azonban, s az emberiség haladásának a története igazolja ezt a tételünket, hogy nincs oly igazság, nincs oly területe az emberi értelemnek, hol új, meg új összefüggéseket, törvényeket fel ne fedezhetnénk, — s nincs oly igazságkomplexum, amely teljességgel jelentőségtelen volna az emberi kultúra számára. Ebből a szempontból is „egyetemes“ az egyetem hivatása: az igazság természetéből folyik, hogy önzetlen kutatása egyben értékes gyakorlati eredményekre vezet s hogy másfelől semmiféle igazság s annak semmiféle érvényesülése az egyetem eszméjéből kizárva nem lehet. De következik az igazságból s annak kutatásából az is, hogy a szakpályákra való előkészülésnek az egyetem a legeszményibb helye. Az önzetlen kutatóból az igazság önzetlen bajnokaiból válnak a legjobb szakemberek. És végül még egy következtetés: az egyetem eszméje, az egyetem lényege magában foglalja azt a gondolatot is, hogy minden fakultás, kar, részletkutatás és az egyetemi tudományos élet minden felaprózódása, és differenciálódása felett áll a filozófia s a „filozófiai fakultás“ melynek feladata épen az igazság és igazságkutatás mivoltának és törvényeinek megállapítása. „Az egyetem“ tudományelméleti alapjai a filozófiában rejlenek, — az egész egyetemnek elméleti „alma matere“ összekötő kapcsa, koronája s egyben alapja: a filozófiai kar.

Az egyetem eszméjének második lényeges alkotó jegye az *autonómia*. Kezdetben, az egyetemek alakulása idején ez az autonómia jogi és anyagi autonómia volt. Az egyetemnek ugyanis a középkor szellemi gyermekei és már említettük, hogy ez a kor a nagy egyesülések és szellemi átfogó struktúrák (pl. a „Summák“) kora volt. Így tehát érthető, hogy a tudományok legmagasabb (és akkor egyedüli) fórumai, az egyetemek magukon viselték a kor arculatát, a céhszerű szervezkedés bélyegét, mellyel együttjárt az anyagi önkormányzat. De együttjárt bizonyos jogi autonómia is, melyet azonban helyes megvilágításba kell helyeznünk, hogy az újkori „önkormányzat“-fogalomtól helyesen megkülönböztethessük. A középkori egyetemek ugyanis egyházi alkotások; az Egyházat utánozták később a császárok s más fejedelmek s ők is adományoztak jogokat az egyetemnek. Eredetileg azonban az Egyház ölen virultak ezek az intézmények és hogy miben állott önkormányzatuk, azt világosan mutatja a párisi egyetem példája: ennek „önkormányzata“ abban állott, hogy egyedül a párisi érsek kancellárjának volt alávetve, más hatóságtól nem függött. Nem volt tehát alávetve a világi bíraskodásnak sem. Itt van az eredete az egyetemi „polgár“ jogi helyzetének s az egyetemek önkormányzatának. Ez a jogi és gazdasági

Önkormányzat természetesen ma már csak a múlt emléke, — az egyetemek jogi helyzete ma, nálunk s a legtöbb államban az államok újonnan kialakult jogrendszerében teljesen megváltozott. Az újkorban kialakult a jogállam fogalma, kialakulnak a jogállamok, mint az alattvalók jogainak egyetlen vagy legfőbb forrásai s ezzel együtt az egyetemek autonómiájának tartalma is kiüresedik, elszegényedik. Hazánkban pl. a budapesti Pázmány Péter-egyetem is Mária Terézia azon intézkedésével nyeri el újkori alakját, mellyel a királyné kiveszi az addigi univerzitást a jezsuita rend hatásköréből, „királyivá“ (ma úgy mondanók: államivá) teszi, kinevezési jogokat kezd gyakorolni benne stb. Amerikában az egyetemek jogi helyzete más az állammal szemben, valamint az európai államokban működő katolikus egyetemeké is, melyek közül a párisi nem is viseli az egyetem nevét, hanem szabad tanító s tudományos intézet. („Institut.“) A mi magyar egyetemeink önkormányzat szempontjából úgyszólván teljesen függő viszonyba kerültek az államhatalomtól; anyagi erőkkkel az állam látja el őket; de egy tekintetben még megmaradtak bizonyos jogosítványaink, habár sokféleképp keresztezi is őket az állam hatalma: ez a „tudományos önkormányzat“. Ehhez a jogtörődékhez az egyetemek féltékenyen ragaszkodnak ma is. A tudományos fokozatok osztogatása, ezek benső feltételeinek megállapítása, a professzori testület kiegészítése, a hallgatók tudományos munkájának vezetése s a tanítási és tanulási „szabadság“ feltételeinek tiszteletben tartása: ezek azok a formai jogok, melyek az egyetem lényegéhez tartozván, ma is annak elidegeníthetetlen birtokállományát alkotják s velük áll vagy bukik az egyetem eszméje is. Ami a kutatás, tanítás és tanulás szabadságát illeti, ebből eszméből az egyetemmel szorosan egybefügg annyi, hogy a tudományos munkának egyéb korlátja és irányítója nem lehet, mint az igazság és az igazság megismerésének természete. Az egyetemek egyes modern típusai pl a „politikai egyetem“ (Németországban), vagy a fasiszta egyetem stb. oly alakulatok, melyeket diktálhat az idők és nagy történelmi helyzetek kényszere, — s így számunkra „érthető“ jelenségek, — de amelyek az egyetem tiszta eszméjével nem lehetnek azonosak. Az igazságkutatás és igazságszolgálat egyik legfőbb lényegkövetelménye éppen a partikuláris (párt-) érdekből való függetlenségben áll.

II.

Aki az egyetem eszméjét azzal a szemmel nézi, mint mi, aki benne a tudományos kutatás és közlés legfőbb nemzeti szervét pillantja meg, aki előtt az egyetemek jövője éppen azért nem kétséges, mert a tudományok haladása az utolsó évszázadokban félre nem ismerhető irányvonalakat mutat számukra: az megtalálhatja a feleletet arra a második kérdésre is, melyet e helyen magunk elé tűz-

tünk: mi a viszony az egyetem eszméje s az egyetemi ifjúság között?

Az egyetem csarnokait az ifjúság népesíti be: az ő számukra különösképen *alma mater* ez az intézmény. A középiskolákból kikerült ifjú nemzedék a lelki és szellemi fejlődésnek arra a pontjára ért el, melyen az egyetemi feladatok az ő számára szinte természetesek és ahol az ő lelki igényeik, szükségleteik szellemük kibontakozó energiái a legösszhangzatosabban alakulnak a tudomány s az igazság igényeihez. Az adolescencia korát *age de grace*-nak, a kegyelemmel teljes korszaknak nevezi egy pszichológus. Ez a kor az, amikor a nemi serdülés lelki zavarai és forrongásai után, elül a pszichés vihar, mikor viszonylagos nyugalom és egyensúlyi helyzet következik be az ifjú lélekben és személyiségben. Ekkor újra harmóniára talál és nagyobb, magasabbrendű egyensúlyra lel önmagában a lélek, feltisztul a látóhatár s megnyílnak a fiatal lény előtt a lét királyi útjai. Míg a serdülés egyenetlenségei és zavarai között a túlzott kritikai hajlam, a racionalizmus és forradalmi radikalizmus válságait élte át a bontakozó s ingadozó értelem, addig most, a 18 éves kortól kezdve frissen még üdén ugyan, de mégis viszonylagos nyugalommal fog hozzá az élet és a tudás végső és most már pozitív tartalmi kiépítéséhez. Ezek miatt a friss és töretlen szellemi erők miatt becsüli oly igen nagyra az egyetem, az *alma mater* az ő fiatal nemzedékét. Benne látja a tudomány jövőjének minden nagszerű ígérését s biztosítékát annak, hogy a korosabb nemzedék, ha kiejti kezéből a fáklyát, avatott kezek fogják azt tovább vinni. A fiatal tudósjelöltekben azért nyugszik meg a régebbi nemzedék, a professzorok testülete, mert tudja, hogy az ő ideje lejár és az új generáció új eszméket hoz, új, korszerű életfelfogást, új szükségleteket s következésképp biztosítja az új felfedezéseket, — egyszóval a haladást jelenti. Mindenkinek megvan a maga órája a történet nagy menetében s mi tudjuk, mikor üt a következő nemzedék órája; s ekkor átadjuk mindazt, ami legdrágább nekünk, amit életünk munkájával szereztük s (talán) alkottuk. Átadjuk a friss erőknél, kiknek titkát már nem ismerhetjük s kiknek szintén megvan sorsszerű feladatuk az emberiség és a nemzet életében.

Ennek az ifjúságnak nem jó és találó elnevezését jelenti az „egyetemi hallgató” kifejezés. Az egyetemi polgár nem lehet csupán tétlen „hallgatója” az idősebbek bölcsességének; az idősebb nemzedék munkatársául kell szegődnie: Was du ererbt von deinen Vätern hast, *erwirb es*, um es zu besitzen! Az egyetemi ifjúság nem csupán az előadások szorgalmas látogatójának kell, hogy elfigérje magát, hanem a laboratóriumok, szemináriumok, könyvtárak, munkaközösségek katonájának is. Erre őt nemcsak a korszerű egyetemi követelmények szorítják, hanem saját kibontakozó szellemi erői is ezt követelik tőle. És mikor erre rámutatok, akkor ismét azt a problémát érintem: mi a viszony az egyetem és az ifjúság között. Oly kapcsolatot találhatunk a kettő között, mely egyike a legnemesebbeknek,

a legjelentősebbeknek, melyeket az emberi életben ajándékol nyerhetünk. Az igazság önzetlen, odaadó, alázatos szolgálata; elmerülés az igazságok és értékek világában; egész személyiségünk latbavetése a legnagyobb célokért, melyek az emberiséget — sokszor véren s tűzön át — érdeklik: mindez oly tevékenység, mely egyúttal az emberi személyiség teljes kifejlődését a leghathatósabban előmozdítja. Az egyetem ugyanakkor, mikor a tudományos szellem küzdőtere, egyúttal a legnagyobb értelemben vett „embernevelő“ tevékenységet is kifejt. Van-e élesebb, acélosabb levegő, mint amely a legmagasabb igazságok ormait lengi körül? Van-e szellemünket, egyéni erkölcsiségünket erősebben, mélyebben igénybevevő munka, mint a becsület, megtévesztést nem tűrő tudományos kutatás? Hol fejlődik jobban a jellem, mint az intellektuális becsületesség küzdőterén, a tudós munkásságban, a tények tiszteletének alázatában s az igazság feltétlen elismerése során? És hol kell önuralmat, és a világ javairól való lemondást tanulnunk, ha nem az önzetlen tudományos munkásság hivatásában? Az egyetem a legszebb, de egyúttal legnehezebb életiskola, ha eszményien fogjuk fel. Igaz, nem tagadhatjuk, a mai élet, s főképp a mai magyar élet igen mostoha a mi fiatal nemzedékünkkel szemben, melynek legnagyobb része kenyérgondokkal küzd; társadalmunk és az állam még nem érték el a szociális gondoskodásnak azt a fokát, hogy az egyetemi ifjúságnak gondtalan tanulmányi időt biztosítsanak; egyetemi intézeteink is csekély anyagi dotációkból tengetik életüket; mégis, annak a hősiességnek, melyet a „pauper Aristoteles“ utódaitól minden kor megkövetelt, meg kell bennünk maradni. „Spiritus nolite extinguere!“ Szítanunk kell a szellem buzgóságának lángjait a legmostohább korszakokban is, hogy ne essünk rabjává az illúzióknak s ne mentesítsük magunkat, csalánk, minden felelősséget a körülményekre hárítva munkánk csekélységének, vagy eredménytelenségének igazolására.

Az igazi egyetemi szellemmel, s gondolkozásmóddal jár minden érték tisztelete s felhasználása egyéniségünknek kiépítésére. „Höchstes Glück der Erdenkinder ist nur die Persönlichkeit.“ Az egyetemi polgárnak törekednie kell arra, hogy véges, gyarló, fogyatékos egyéniségét „erkölcsi személyiséggé“ fejlessze. Ilyenné kell válnia nem a múlt század liberális humanizmusának individualista értelmében, hanem a mai közösségi szellem kíváncsi szerinti. Tovább megyek: a tudomány szolgálata már önmagában is teljessé vált, „integrális“ személyiséget követel, — akinek jelszava nem a „nil humani a me alienum“, hanem: — „nihil probi, nil magni a me alienum puto“: a szellemvilág, értékvilág minden értékét bírni akarom. Csak az összes értékek szolgálatán, megvalósításán keresztül válhatunk igazi személyiségekké. Az értékek sajátos hatásában olyan, mint a csillagzatoké: látszólag elérhetetlen, hűvös magasságban trónolnak felettünk, mégis vonzásukkal irányítják földünk pályáját. Az értékek is, ezek között a jóság, az igazság, a szentség, szépség értékei vonzzák és irányítják életünk folyását és csak álta-

luk valósíthatjuk meg azt a tervrajzot, mely lelkünkben, konstitúciónkban életpályánk vonalait jelenti. E megvalósítás nélkül pedig torzók maradunk.

Az egyetem az ifjú lélek alakulását elősegíti, mint „alma mater“, de elősegíti azoknak a *személyiségeknek* hatásával is, kikkel az ifjúság mintegy szellemi szimbiózisban él: ezek a professzorok. Az egyetemet nem lehet nevelőintézménynek nevezni oly értelemben, mint a középiskolát, vagy az elemi iskolát. Mégis, ha abban a tágabb vagy magasabb értelemben gondolunk „nevelésre“, mely az idősebb személyiségeknek, a tanároknak, vezetőknak szellemi kisugárzását és példaadását jelenti, akkor már elmondhatjuk, hogy az egyetem is nevel, még pedig személyiségi közvetlen hatással. Hányan vagyunk, kik észrevétlenül egy-egy kiváló tudós, vagy nagy jellem vonzási sodrába kerülve, először szinte csodálkozva szemléltük azt az ismeretlen varázst, míg végül teljesen szolgálatába szegődtünk és megszerettük azt, amit ő szeretett, rajongani tanultunk azért, amiért ő lelkesedett s készek voltunk életünket annak szentelni, aminek ő élt?! Boldog az az ifjúság, melynek ilyen példaképei vannak! S az egyetem is akkor teljesíti legmagasabb fokon hivatását, ha lelket ad — lélekért.

Ifjúságunk legyen meggyőződve arról, hogy tanáraiban, ha nem is mindig tündöklő példaképet, de mindenesetre fog találni jóakaró és megértő támogatókat. Az egyetem egy, — egységes kapcsolattal fűzi egybe növendékeit és tanárait; ez a kapocs a nagy feladatok és célok eszményien — elvont, de egyben életes és érzelmi kapcsolatot is jelenti közöttük.

Várkonyi Hildebrand

A szellemi élet kezdetei*

1. A környezetének biológiai feltételeivel és fajtájának egyedeivel érintkezésbe jutott állatnál a tudatalakulás folyamata befejeződött, mihelyt a benyomás a maga mechanikus reakcióját a Keith Lucas—Adrian-féle „all or none“ elv szerint¹ kiváltotta. A benyomás és visszahatás ilyen viszonyát a protopathikus érzékenység viszonyának hívjuk. Az így működő állati reflexmechanizmus egyrétegű (simplex) s utána legfeljebb helyi emlékezet, ú. n. emlékezetnyom (Erinnerungsspur) marad. Ezzel szemben az ember hasonló esetben, különbségtéve (discriminative) és fokozatismérőn (gradációsan) „felel“ és túl az áteső-mechanikusan meg monotonon, érzékenyen artikulált meg variált repercussiókat produkál. Ezt a módot az epikritikus jelzővel szokták megkülönböztetni. Az így maradó tudatnyomok rétegezettek és folytonos ismétlődéseik az értelmes gondolkodásnak ahhoz a képességéhez vezetnek, amelyen az állat fölött való mérhetetlen fölényünk fordul.

Ha azonban a tudat-fejlődési folyamatok ilyen lefolyására és a hátramaradó engrammok milyenségére kizárólag a tőlük megindított s velük egyidejűleg kilépő, tehát megfigyelhető repercussiókból lehet következtetni, természetes lesz, hogy 1. a protopathikus reakciókat illetően az élő testfelület, vérdények, mirigyek megmozdulásainak;² 2. az epikritikusokat illetően a tüdő, gégefő, nyelv, ajak stb. segítségével produkált és artikulált hanggesztusoknak — az anthropocentrikus hibával ú. n. beszédnek — van döntő jelentősége.

Lesz tehát kétféle reakcióképesség, kétféle tudat, és ami rájuk vall, kétféle beszéd, miután a szűkebben vett gesztusok is „beszédnek“ természetesen, ép a hangiak közöttük kiváló szerepet is visz-

* V. ö. Széphalom Könyvtár 2. sz. — E fejezet terve 1925 táján készült, innen bizonyos, akkor aktuális hivatkozások.

¹ Az eredetileg az idegek reakciójára vonatkozó elveket már Rivers, *Instinct and the Unconscious*, Cambridge, 1920, kiterjesztette a medullaris automatizmus reflexeire.

² R. Kleinpaul, *Sprache ohne Worte*, 1888, 16. k. 212. l.: „Die ganze Welt Sprache“, „implicite von allem, was lebt, gesprochen“. V. ö. H. Münsterberg, *Über Aufgabe und Methode der Psychologie*, 1891, 120. (30.) l.; Lévy—Bruhl, *La Mentalité Primitive*, 1922., 2. kiad. 518. k.

nek (vannak pl. a fajfenntartási készenléttel kapcsolatos hangadások még a „néma“ teknősbékánál, halaknál is, jellegzetes ekstatikus kiáltások a legkülönbözőbb állatoknál, a papagájnak már-már artikulált „beszélése“ ismételtén foglalkoztatta a Romanes-iskolát, stb.) és az embernél kivált olyan hang-gesztusok is találkoznak („indulatszók“), amelyek nem egyszer normális beszédzavak anyagát szolgáltatják.³

2. Ez is sejteti: az ember nem véletlenül választotta nagyszámú reflexei közül épen a hangadás reflexeit, hogy az ő legmagasabbrendű ekphoria-igényeit hordozzák és tudatosítsák. A hangadó és felfogó szerveknek teljesítőképessége mérhetően is felülmúlja a többiekét: a hang funkciók bekapcsolódása azonnal a percepcio kezdetével szokott megtörténni;⁴ az akusztikus képzeteknek tökéletesen kiépített összefüggése van minden irányban,⁵ így nevezetesen a legfontosabb látászervi képzetek felé is; a fül — ahogy Wundt igazolta, — már 0,016“ közzel következő érzetbenyomásokat meg tud különböztetni, holott a szem csak olyanokat, amelyeknél 0,047“—nél több az intervallum; stb. Érthetően fogják tehát a tej- (táplálék-) reakció bensőnkben megindult tendenciájának katexochén epikritikus (értelmi) elemeit, pl. a tej „névét“, legalkalmasabban ezek a (csámcsogó, szürcsölő, nyelő, izlelő stb.) hangreflexek biztosítani.

De épen ezért azon sem lepődhetünk meg, ha a közfelfogás az emberi tudat rétegességének ténye, tehát az emberileg „gondolkozó“ reagálás és az artikulált hangbeszéd képessége közé, olyan könnyen és szívesen látott összefüggést, sőt azonosságot, és sokszor igyekezett a hangbeszéd különös adottságain át még az epikritikus reagálás és a rétegezett emberi tudat titkaiba is betekinteni. Ahogy valamely korszak, vagy egyén épen ezt vagy azt a szervet, (a kezet, tüdőt, gégefőt, szájrészeket stb.) tartotta az emberi beszélnitűdás legelengedhetetlenebb feltételének.

Igy iparkodott tudvalevően már Anaxagoras abból származtatni az ember magasabbfokú ügyességét és belátását, hogy kezei vannak.⁶ Így magyarázták túlfokunkat Darwin hívei az emberi tüdőnek (az ember mellső „lábainak“ kezékké fejlődése és egyéb fiziológiai okok folytán bekövetkezett) szervi felszabadulásából és megnövelt fejlődési lehetőségeiből, egyszóval az *emberi* tudoműködésből, amit az artikuláló képesség (részegség) okozta ritmikus nyilvánulások lehetőségével azonosítottak. Hasonlókép volna hajlandó P. Schiefferdecker, bonni histologus, az agyvelőnek párhuzamos fejlődésén kívül, magasabbrendű emberi beszédképesség keletkezésének

³ Kronos und die Titanen, Studi e Materiali, 1932. 189. kk.

⁴ Le Dantec, Revue Philosophique, 1899, II, 378. l.

⁵ Hangképzeteknek egyéb képzetekkel való synkrasiájához, v. ö. legújabb Zolnai B., Szegedi Füzetek, 1935, 19. kk.

⁶ L. Curti, Die Sprachschöpfung, 1890, 62. l. V. ö. különösen Nyssai Ger-gely, De hominum off., c. 8. (Kéz híjában bégni, mekegni, ugatni, nyéríteni vagy bögni kellene az embernek.)

bekövetkezését a rágószervek bizonyosfokú tehermentesítésével hozni össze, tehát akkorra tenni, amikor ezeknek a tűz felfedezése tevékenyebb részt kérniök engedett a beszéd bonyolultabb mozgásaiban,⁷ stb. De minden ilyen fiziológiai magyarázat semmit sem magyarázott természetesen, mert ezek az argumentumok állnak vagy esnek azzal: hajlandók vagyunk-e Darwinnal az evolúcióban, illetőleg Darwin eredeti meggyőződésén túl, az evolúciónak a szellemi jelenségek területén való érvényességében, nemkülönben a törzsfejlődést megismétlő egyéni fejlődésben, sőt abban a tételben is binni, amely jóllehet a biológiában ma még igazolatlanul vagy legalább is eldöntetlenül, a szerzett tulajdonságok törvényszerű átöröklését feltételezi.

Már Aristoteles és Plutarchos, épen megfordítva, ugyanolyan joggal azt vitatták, hogy az ember esze és ügyessége ajándékához kapta a kezeket is a Természettől, (amit a tüdőről, rágóizmokról, stb. is ugyanígy mondhatni) és már Rousseau is — többek közt — úgy látta, hogy „gondolataink közlési módjának felfedezése kevésbé függ azon szervektől, amelyek e közlés céljából rendelkezésünkre állanak, mint inkább az ember azon sajátos képességétől, amellyel szerveit ezen célra alkalmazza s amely képességénél fogva másokat alkalmazna, ha ezen szervek hiányoznak“:⁸ az epikritikusan reagáló néma ember is nyilván akar és tud is valamiféle nyelven „beszélni“.

A beszédfiziológia tehát — bátran mondhatjuk — nem adja ki az epikritikus fölény magyarázatát. A kérdéses szervekről csak annyi bizonyos, hogy a lélekéleti igények kielégítésére megfelelőek: a lelki élet folytatásának *okát* nem képezhetik.

3. De tudati rétegezetségünk magyarázatát nyilván az a sokkal modernebb törekvés sem találta meg, amely lélektanj úton igyekezett a döntő jelentőségűekként felismert „emberi“ repercussióink ritmusának (artikuláltságának) az okát meglegelni.

Nem beszélünk itt egy olyan kísérletnek az erőtlenségéről, aminő pl. a Rivers—Piéron-féle volt.⁹ Ez t. i. azt sem vette észre, hogy azok közül a momentumok közül, amelyek által az emberi (epikritikus) reagálás jellegzetesen ritmikus artikulálódását és variálódását magyarázni óhajtaná, az intelligenciatudomány, inkább csak másik neve az epikritikus reagálásmódnak és a szuggerálhatóság is, addig aligha lehet kétségbevonhatatlan oka ennek a jelenségnek,

⁷ Über die Differenzierung der tierischen Kaumuskeln zu menschlichen Sprachmuskeln, Biologisches Zentralblatt 1919. (39.) 421. kk. L. Varga Lajos, Az ember beszédizmainak kialakulása: Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz LII. köt. 1—4. f. 1920, 50. k.

⁸ A beszéd keletkezése, ford. Rédei Rezső, Debrecen, 1907, 70. l.

⁹ Piéron, Une adaptation biologique du Freudisme aux psychonevroses de guerre, — L'instinct et l'inconscient de Rivers, Journal de Psychologie, 1921, 68. kk.

amíg fordítva is elképzelhető, hogy t. i. éppen a reagálásnak ez az emberi módja hozza magával a szuggesztió lehetőségét.

Még ha talán célunkhoz képest be is érnek e feloldatlan alternativa alapjával és az emberi-epikritikus reagálás feltételül elégnék fogadnók el, amit a primitív kartáncok és a modern szuggesztió jelenségek mindenesetre egybehangzóan hirdetnek, ha beérnek annyival, hogy az epikritikus ritmusnak egyszerűen „fekszik” a szuggesztiós révület, a révületnek korrelatív a ritmus, — akkor is: még mindig nem kerültük ki egy paradox ellenmondás veszedelmét. Ha ugyanis gondolkozhatunk, mert magunkat emberi szervezetünk egy speciális képessége szerint révületbe ejteni, azaz egy külön törvényű, ritmusos, ú. n. tudatalatti állapotba hipnózisszerűen sülyeszteni tudjuk, ez a helyesen óvatos feltevés is, az eddigi gyakorlatban, általában már invonálni szokta azt a közönséges elképzelést, hogy magasabb tudatunk egy kimondottan nemtudatos, már-már fiziológiai állapotból lassankint fejlődött ki. Viszont — ez a belső ellenmondás! — lehet-e gondolkozásunk magas asszociációinak éppen ott az eredete, ahol az álom (révület) disszociációinak; a legtudatosabbnak a katexochén tudattalanban?

Furcsa marad ez mindenesetre még akkor is, ha az Unbewusst-at nem fogadjuk el valami olyan csodálatosan külön valóság gyanánt, ahogy pl. S. Freud már-már megszemélyesítő elképzelése teszi fel¹⁰ és nem azonosítjuk véglegesen azzal az altudattal, aminek pl. L. Staudenmeier¹¹ bizonyos sejtaggregátumoknak bennünk tudathasadással jelentkező és a legmagasabb agycentrum irányítása ellen törő egyéni érvényesüléseit látszik tekinteni vagy aminek — az újsághírek szerint — az „egyes testrészek külön intelligenciáját” Edison (tulajdonképp csak Staudenmeiert továbbvíve) hangoztatta (1923.). Akárhogy kerüljük is nevezetesen a tudattalannak külön dolog gyanánt való felfogását, mihelyt közelebbi megközelítés nélkül feltettük a tudattalantudatos váltakozását, az emberi gondolkodás belső strukturájához képest, akaratlanul máris kiindulásnak tüntettük fel *A*, intuitív tudatot, amely egy formai tudat, vagyis a *B* állapot tudateredményéhez hivatott elvezetni. Máris ott áll a tudattalan (a „tudatalatti világ”), mint valami különös substantívum a normáltudat mellett: a feltolakvó evolúciós hátsó gondolat eleve kényszerít a tudattalan valóságnak tudatosba való átemnetét, tehát — a csoda lehetőségét feltételeznünk. Valami hiba szóval nyilván van ebben a lélektani magyarázatban is.

4. A helyesen megfigyelt tünetmények és elfogulatlan leírásaik soha a tudatos és tudattalan állapotainkat igazában egymás mellett vagy egymás után *nem*, mindig csak egymásban mutatják. Ezt látják pl. azok, akik az epikritikus reagálást legjobban repre-

¹⁰ A beláthatatlan kritikai irodalomból v. ö. K. I. Grau. Bewusstsein, Unbewusstes, Unterbewusstes, 1922, O. Bumke, Das Unterbewusstsein, Eine Kritik, 1922. stb.

¹¹ Die Magie als experimentelle Naturwissenschaft. 1912; 1921 (4. kiad.)

zentáló, tehát a reakció hasonló természetét is leghívebben tükröző hangbeszédnek szimultán kettős szerepét, illetőleg értékét régen kiemelték. Ahogyan már Rousseau nemcsak azt hirdette, hogy „a gyakorlati célokra szolgáló, rendes európai“ hangbeszéd azaz a maguk értelem-nyelvén egymást megértő, eszméket cserélő, vitázó és civódó franciák, angolok, németek beszéde, nem azonos „az istenek szent titkokat hirdető szolgájának“, a népeknek törvénytadó bölcsnek, a néptömegeket irányító vezérférfinak, egyszóval — mondhatnók — a nyelvteremtőnek beszédével, aki „arabul vagy perzsa nyelven, kell, hogy beszéljen“ (értsd: az érzelmek nyelvén), — hanem azt is meglátta, hogy tulajdonképpen a szavakban csak fele rejlik az értelemnek, a másik felet nyilván ugyanakkor az akcentusuk (ma úgy mondanók: az általános gesztusnyelv) szolgáltatja.¹² Vagy ahogy Humboldt után Vossler, Spengler, Bally, H. Werner és számosan mások is,¹³ mindig fokozottabb tudatossággal és tudományossággal tanították, hogy a felületes „beszéd“ megjelölése alatt tulajdonképpen két dolog, egy közlő és egy kifejező-nyelv (Ausdruck- sőt Ausbruchssprache) húzódik meg, azaz van együtt.

S ugyanebbe az irányba mutat az is, ahogyan már a klasszikus mythos feszegette a bacchikus mámor inhaerens gondolati értékét vagy Hegel szemléltette típusával és tanította elméletében, milyen elválaszthatatlanul van az irracionálizmussal a racionalizmus összeigázva. Ugyanebbe, ahogyan Goethe — egy Schiller-levéltől felvetett gondolatot folytatva — írta (1801-ben), hogy a zseniális emberi alkotásoknak öntudatlan úton kell létesülniök és mondta később — Eckermann előtt —, hogy a szellemi (tehát gondolatos) alkotás legmagasabb fajtája démonias: az alkotó közben átengedi magát egy titokzatos, irracionális hatalomnak (Es denkt in mir — Lichtenberg szerint is); vagy ahogyan a Goethe-levél gondolatait variálja Jean Paul (Das Mächtigste im Dichter ist gerade das Umbewusste), a beszélgetését Goncourt-ék Journal-ja („quelque chose qui était en vous et dont vous n'aviez pas conscience“ I., 364 k.), sőt, ahogyan R. Wagner is csak azt tekinti az igazi öntudatnak, amely ú. n. öntudatlanságunkról is tudomással bír, stb. De alapjában ugyanígy gondolkozott pl. a tudós Laistner is, amikor híres könyvében, *Das Rätsel der Sphinx* (1889.) — jöllehet tévedéssel és túlzással — tanította, hogy a vallás és költészet első nyilvánulásai, egyszersmind mint első beszédnyilvánulások, egymással ép oly szorosan összefüggnek, mint a mythosszal (azaz a produktív fantázia termékeivel), és éber tudatunk igazi tanítómestere nem az élettapasztalat, hanem az álomfantázia, a hipnózis édestestvére, (ennek az emberi

¹² V. ö. olyan érzsvetéseit is, mint az, hogy míg „a mi nyelveink leírva többet érnek, mint beszélve, bennünket nagyobb élvezettel lehet olvasni, mint hallgatni“, addig pl. „a keletiek génuszát könyvek után megítélni annyi volna, mint az embert hullája után festeni meg“ stb.

¹³ Az egészről bővebben I. Vallás és Nyelv címen megjelenendő tanulmányomban; v. ö. Zolnai B., *Minerva*, 1927, 59. kk. és E. Lorck, *Sprache als Medium und als Mittel*, *Jhbb. f. Philologie* 1927, 184. kk. is.

„Geistergang“-nak nyomait őrzik a „költői álom“-féle képes kifejezések); ugyanígy a filozófus Nietzsche (Menschliches allzu Menschliches), amikor úgy beszél az álomról, illetőleg az eksztázisról, mint a különösen világos gondolatok, a metafizika megteremtőjéről¹⁴ vagy Lipps, amikor egyenesen a pszichológiát félti az öntudatlan szerepének elhanyagolásától, stb.

Helyesen tehát csakugyan: nem lehet mást mondani, minthogy vannak az „epikritikus“ embernek olyan reakciópillanatai is, amelyek nem rendelkeznek a közönséges tudatosság bizonyos kellékeivel. Vannak valahogyan lappangó tudatu tudattalan állapotaink a tudatosságbredés tendenciájával, azonban e két állapot mindegyike mindig egyszerre benne van a másikban és ha a pillanatok komplikáltak is, — amiből félreértésük ered, — mindamellett nyilván oszthatatlanok és elválaszthatatlanok. Olyanok, ahogy meglepően igazolja őket a közismert tény, hogy éppen akkor gondolkoztunk legmélyebben és legjobbban eszünkkel, amikor látszatra nem gondolkoztunk: költők az ihlet önkívületében. Poincaré fáradt tompultságában.

5. De ellene mond a valóság az evolúciós elképzelésnek és megköveteli *ennek* a lélektani magyarázatnak a korrekcióját annyiban is, amennyiben mögötte ott állott a tisztán protopathikus állatból fokozatosan tökéletesült, tisztán epikritikus ember genezisének az előítélete. Így születésénél eleve hiányzott a szabadság és mód, zavartalanul észrevenni, hogy az embernek valójában már apriori mindig és egyszerre két reagálásmódja van és hogy ezenfelül ez — az artikulátlan szólaló, a rétegesen epikritikus mellet úgy látszik — simplexebb reagálásunk levezethetetlenül *különbözik* is attól az állattól, amelynek protopathikus reagálásmódjával felületesen és önkényesen azonosítva szokták — megtagadni, illetőleg mint elhanyagolható csökevényt, a multba voltságként visszavetni.

A valóságban t. i. először — nem is beszélve élénk vérmérsékletű primitív népfajokról¹⁵ — nincsen olyan művelt, azaz tökéletesen epikritikus és annyira (akusztikus) tökélyvel beszélő nép vagy egyén, (és ez persze a reagálás milyenségét is jelenti), amelynek a fejlődés bármily magas fokán nélkülözhetetlen ne volna, hogy beszédét a testjáték szavával,¹⁶ ezzel a legérthetőbb, leginternacionálisabb nyelvvvel is kiegészítse. Ez a nyelv nemcsak, hogy a dakota-indiá-

¹⁴ Goethe is sokszor álmából kelve és félig alva vetette papírra az ébren hiába keresett megoldásokat. V. ö. jöllehet csak a „természetes ember“-re vonatkozólag H. Werner, Die Ursprünge der Metapher 1919, 27. l.: „Der Traum ist für die Denkentwicklung der Menschheit so sehr von Einfluss geworden, dass man von diesen wunderhaften Gestaltungen des Schlafers fasst sagen kann, ihnen verdanke die Geistigkeit des Naturmenschen mehr, als dem praktischen, nüchternen Alltag“.

¹⁵ V. ö. kül. E. Tylor, Researches into the early History of Mankind 1865. 2—4. fej.

¹⁶ V. ö. H. Wallon, La conscience du moi, Journ. de Psychol., 1921, I, 61. kk. id. FH. Cushing, Amer. Antropol: 1892. (V.) 289. kk.

noknál és az európai siketnémáknál közös,¹⁷ hanem mindnyájunk számára sokszor egyedüli megbízható szó a megbízhatatlan, félrevezetni és félreértetni alkalmas hangú szavak mellett. Thetis az Iliasban (I., 514. kk.) elengedhetetlennek tartja, hogy Zeus — szavain kívül — szemöldöke hunyorításával is igazolja lelke szándékát; Balzac a szavas bírói jegyzőkönyvet „csak az ellobogott tűzvész hamvá”-nak nézi, amelyben „Isten a megmondhatója csak, mi minden *nem* került papirosra . . . a jégpáncél alá fojtott tűzű” jelentekből;¹⁸ az eskü szót nemcsak a régi görögök, de mi sem tudjuk érvényesnek (teljesnek) érezni, megfelelő drámai kíséret (ujjfeltartás stb.) nélkül¹⁹ és különösen az Autolykos-féle esküszegőknél, felette megnyugtató ha az ajándékokat nemcsak szóval, hanem ráintéssel is ígérték. (Od. XXIV., 335.) Így ha aztán akadtak is olykor, amint mindenesetre akadtak, kultúrájuk magasságában elbizakodott korok és népek, amelyek ezt a már szégyenletes hagyománynak, csökevénynek érzett „másik beszédet” — azaz reakciónk „vegyességét” — meg szerették volna tagadni, — viszont már egy Aristoteles figyelmeztette a görögöket, hogy a testmozdulatokat teljesen nélkülöző költészetfajta (vagyis az ösztönös tudat nélküli ember) lehetetlenség²⁰ és egy Schopenhauer gáncsolta (Psychologische Bemerkungen) az előítéletes angol prüderiát, amely az ősi (és örök) természetesség megtagadásával „bloss der gelobten Gentlemanrie zuliebe” ugyan-csak megvetendő és közönséges dologként lett volna hajlandó elejteni a gesztikulálást.

De ugyanígy nyilvánvaló az is, hogy az emberi tudattalan, — ahogy rá persze az emberi, ösztönös, gesztusbeszédből lehet és kell következtetnünk, — valami merőben másfajta (különösmódon emberi) és mint ilyennek semmi köze sem lehet az állati protopathikushoz, sem szükségkép egy ebből kiindulónak képzelt fejlődési vonalhoz. Így volt az 1925-iki müncheni pszichológiai kongresszusnak legértékesebb hozadéka, hogy egyszerre sürgette: K. Bühler az ösztönök kutatásában a pusztán ok-keresésen túl a teleológia szempontjainak érvényesítését és W. Stern a personalistikának pszichológiai propaedeutika gyanánt való bevezetését, amivel mintegy hivatalból tette fel az egyéniség összes lelki folyamatainak s köztük az ösztönös-tudattalanoknak a célszerűségét is.²¹ Mindenesetre tehát már a modern lélektan is megsejtette, hogy (emberi) tudattalan állapotaink különböznek minden állati tudattalantól (állati protopathikus reakcióktól); megsejtette, úgyszólván mondhatjuk, ösztöneinknek emberi, sőt egyéni (cél)tudatosságát. Azt, amit már Schopenhauer is sejtett, amennyiben elfogadjuk, hogy minden beszéd egy megfelelő

¹⁷ L. Mallory, First Ann. Rep. of the Bureau of Ethnology, 1881. (Sign-language among the North American Indians) és Dictionary of Indian Sings.

¹⁸ Szépleányok tündöklése és nyomorúsága, ford. Laczkó G., 1920. II. 69. l. V. ö. II. 147. l. is.

¹⁹ Der Eid als Tat. Acta Lid. ac Sc. r. Univ., Szeged, 1924, 31. k., 55. k.

²⁰ Poetika, 26. fej.

²¹ V. ö. Juhász Andor, Magyarság, 1925. május 9., 8. l.

tudatállapotnak szükségszerű hordozója. Így t. i. ő is csak *ugyanazt* bizonyította, amikor a Psychologische Bemerkungen-ben hangoztatta, hogy a „független és autonóm“ jelbeszédnek „formális és kritikus“ értéke a hallgatónak a szavak értése nélkül is képes tájékoztatni: magukból ezekből megtudjuk azt is, hogy a szóló argumentál, megokol, vagy sürget vagy konkludál, hogy referál vagy megesett jogtalanságot próbál megmagyarázni, ellenfele ostoba megátalkodottságát, makacsságát panaszolja fel, vagy kiesztelt tervét és diadalmas eredményét fejtegeti, hogy esetleg a kegyetlen sorstól szenvedett vereségén panaszkodik, vagy tanácsalanságát vallja be, illetőleg elmeséli, miképen látott át mások mesterkedésein és hiusította meg azokat jogai megvédésével vagy hatalma éreztetésével stb. Ezzel is pedig megint csak az igazolódott, hogy — a közönséges, evolúciós általánosítás hibájával — tévedett Mallery, amikor a jelbeszédnek az indiánoknál és a modern siketnémáknál észlelt közösségből és tévedett Ribot, amikor a beteges amnézia fellépésének bizonyos jellegzetes momentumaiból²² következtetve, egy olyan korszakot tettek fel az emberiség történetében, amely még csak a mozdulati (vizuális) beszédet használta. Nemcsak a tudatos és tudattalan nem állhat, mint két substantivum egymással szemközt, de a feltett tudattalantudatos (gesztusbeszédszóbeszéd) „fejlődés“ is nemcsak, hogy nem szükségszerű, hanem egyenesen lehetetlen is. Erőszakolt, előreelfogult, igazolhatatlan az a beállítás, mintha egy eljárt gesztuskorszak *után* élnénk vagy az emberiség történetében bárhol és bármikor is a vizuális, illetve akusztikus nyelvek, egymástkövetően, külön-külön uralkodtak, sőt uralkodhattak volna.

6. Az általában ú. n. tudatos és tudattalan lelkiállapotok (és nyelveik) egymáshoz való viszonyát csak *túl* a hamis, evolúciós illúziókon, amelyek az elavult fiziológiai és lélektani felfogásokhoz tapadtak, és *túl* a „tudattalan“ névtől okozott eltévelyedéseken fogjuk megpillanthatni. Egyelőre — nagy és világos meglátásai ellenére — Cassirer hatalmas szintézisének sem sikerült tisztáznia, hogyan kell a „tierreisch-pragmatisch“-nak a „menschlich-theoretisch“-be való átmenete okát és a „vom physischen zum ideellen Tun“ útnak a mikéntjét elképzelni. Cassirer sem tudta t. i. a gondolkodásunk természete szerint való evolúciós látásmód ellen, kellő élességgel meglátni, hogy ámbár a jelbeszéd közérthetőbb²³ és primitívebb népeknél nagyobb szerepet is játszhat, mint a nálunk uralkodóbb hangos (úgy, hogy az inkább-animális részünket kifejező gesztusok ott is lehetnek még közősek, ahol a hangos már nem az és nemfeledettek, ahol az már feledett), mégis: ennek *nem* a fejlődésbeli

²² Először a szavak értelmi, aztán az interjekciók indulatnyelve és csak igen ritka esetben felejtődik el a gesztusnyelv, holott a gyógyulás rendje fordított: Les désordres partiels de la mémoire, Revue Phil. 1880., 501. és 504. l.

²³ V. ö. már Quintilianus, inst. or. XI., 3, 87.: Omnium hominum communis sermo. Az okhoz v. ö. Müller Freienfels, Das Denken und die Phantasie., 1916, 306, 365. l.: „Weil sie (t. i. a gesztusnyelv) die Form des angeborenen Gefühlsausdrucks hat oder ihn etwas erweitert“.

előbbvalóság az oka, aminthogy a maelő primitívek sem „régibb“ népek. Nem tudta eléggé kiemelni, hogy ha a hangbeszéd nagykulturájú népeknél az idő és a tradíció folytonosságában inkább mutat is — csakugyan — kizárólagossági tendenciákat az egyéb nyelvek rovására, sőt látszólag egyedül is uralkodik, — ez távol attól, hogy az eljárt időt bizonyítsa, mást mint a hangbeszéd különösen símulékony, tökélyre alkalmas voltát és bizonyos népek vagy egyének kisebb-nagyobb alkalmasságát ennek a tökélynek fel- és kihasználására, nem bizonyíthatott.²⁴

A helyes megismerés tehát azzal kezdődik, hogy már teljesen szabadon és elfogulatlanul a dualizmus és evolúció *ellen* induljunk: a tudat oszthatatlan, illetőleg az „öntudatlan“ a normáltudatba tartozik, és szükséges az időtlen szemlélet, illetőleg a fejlődés örök és szabálytalan ismétlődéseinek észrvevése. Először — szóval — tisztán kell látnunk, hogy a közönséges emberi tudatállapotban mindig eleve és egyszerre *benne* van a gondolkozás mellett a (momentán) nemgondolkozás vagy ennek legalább emléke (nyelvében is tehát ennek a nyelve is) és a tudattalanban benneszunnyad valami tudatosság: az ember nincsen szimultán hang- és gesztusbeszéd nélkül,²⁵ sőt, mint ilyen — ahogy ezt Cassirer is mondja²⁶ — azzal a momentummal kezdődik (és végződik), hogy az emberi tudatosságot mint fogaskerék fejleszti és hajtja az emberi ösztönt kifejező mozdulatok bekövetkezése és — viszont, természetesen. A (gondolkozó) embert épen az teszi, hogy különös, apotiori rétegezett tudatkészségét állandóan egy simplexnek szendereivel tudja erősíteni. Akár úgy, hogy az apotiori protopathikus jellegű tudattalan tudateredmény tűnik uralkodó substantivumnak, amelyet az apotiori epikritikus eredetű tudatosság adjectivuma színezett meg, akár fordítva úgy, hogy az uralkodó tudatos állapotban villan meg a tudattalan színe. S ámbár kétségtelen, hogy a substantivális és adjectivális jelentőségek szerepet cserélhetnek és az arányok számtalankép változnak, — mégis az eredendő vegyesség vonása nyilván elengedhetetlenül fix; ehhez képest volt és lesz is mindig az ember kíváncsatos legnagyobb teljessítménye a. m. a lehető legmélyebb (réteges) sublogikus készséggel arányos, lehető legmagasabb logikai képesség, és lesz ebben s ezáltal az emberi tudat minden változásának („fejlődésének“) a rendje is biztosítva. Ugyanígy nevezetesen (másodszor) az (akusztikus) beszéd

²⁴ A hangbeszéd előnyeiről általában v. ö. Marty, Über d. Urspr. d. Sprache, 130. l.; Mauthner F., Beiträge zu einer Kritik der Sprache, 1912. (2. kiad.) 367. k. és Romanes, Die geistige Entwicklung der Menschen, német fordítás 1893., VIII. fej.

²⁵ „Der Mensch ist nur Mensch durch Sprache, um aber die Sprache zu erfinden, musste er schon Mensch sein“: W. Humboldt, Sprachstud., 247. l., hozzá Steinthal, Ursprung der Sprache, 1884. (4. kiad.) 64. l.; de még Jespersen is, Die Sprache, n. ford. 1925, 405. l. igen valószínűtlennek mondja a néma ember feltevését. Az emberiségnek nem lehetett olyan periódusa, amelyben „még nem tudta közölni az érzelmeit és gondolatait“ (így Jespersen önmagának mondva ellen, i. h. 427. l.).

²⁶ Philosophie der symbolischen Formen I., 1923, 125. l.

előreadottságából és az összetett és igen fejlett tudatállapot eleve-kész-voltából az is szigorú következetességgel folyik, hogy az igazi (nem-csak a formális-gondolati) „fejlődés“ *nem* az abszolút (előre) haladás, csak valami egyénileg örök és teljesen kiszámíthatatlan tempójú körforgás lehet, amelyben legfeljebb a gondolat részvonalának a menete lesz, bizonyos körön belül, többé-kevésbbé következetes. Annak megfelelően, hogy a motort, amely ezt a különös tudat-apparátust hajtja és épen emberivé teszi, nyilván csak az együttesében állandó erőfeszültségnek differenciái fűthetik; a haladás aszerint fog determinálódni, ahogy az egyéni adottságoktól szabályozva, valamely egyéni tudatban a tudatos momentumot a neki megfelelő, szendergő-tudatosságú sublogikus pillanat,²⁷ illetőleg ennek szendergéseit a felébredő tudatosság éppen begyújtotta, illetőleg égni engedhette.

Marót Károly

²⁷ A fogalomhoz l. Budapesti Szemle, 1927, 256—258. l. és Ethnographia-Népélet, 1931. 101. k. és v. ö. Bergson „conscience annulée“ fogalmát.

A neveléstudomány két újabb magyar rendszere

Mitrovics Gyula és Weszely Ödön rendező szempontjai¹

1. A neveléstudomány rendszeres formájának kérdése egyik legaktuálisabb és legsürgetőbb problémája a nevelésen való tudományos gondolkodásnak. Amióta ugyanis a századforduló elején kiderült a Herbart-féle rendszer elégtelensége s megdőlt annak uralma, egyetlenegy neveléstudományi rendszer sem tudott még csak rövid időre sem uralkodóvá, nagyobb körben elismertté válni. Voltak azóta is és vannak is többé-kevésbé teljes összefoglalásai a nevelésre vonatkozó ismereteinknek; vannak egy szempont alá rendelt átfogóbb jellegű neveléstudományi rendszerkísérletek, de közülük egy sem tudott nagyobb hatást tenni. Nem tudott pedig azért, mert mindezideig nem sikerült megtalálni ennek a tudománynak mindenki által elismert pontos fogalmát, tárgyi illetékességének körét, valamint azt a középponti szervező elvet sem, amely az ide tartozó megismeréseket ellentmondás nélküli egységbe szervezi. Ma a helyzet az, hogy rendszertani szempontból minden gondolkodónak előlről kell kezdenie a dolgot.

Magát a középponti problémát a következőképpen fogalmazhatjuk: hogyan valósítható meg a neveléstudomány rendszere, milyen módon lehet a nevelésre vonatkozó összes megismeréseket egységes szempontú folytonos összefüggésbe rendezni, tehát elfogadható és igazolt tudományos formába önteni. Ez a vizsgálódás erre irányul és szándékunk szerint — legalább is az első, alapvető részében — analitikus menetű lesz. Egyelőre azt keressük, hogy milyen formában áll előttünk ma a neveléstudomány. Mik annak konkrét tudományelméleti alapfeltételei, milyen területről szerzi megismeréseit, hogyan foglalja azokat össze? Az eddigi kutatások eredményeinek lehetőleg teljes számbavétele, a meglévő rendszerkísérletek kritikai elemzése lesz majd alapja azoknak a módszeres vizsgálatoknak, amelyek — akkor már deduktív gondolatmenet során — azt

¹ Ez a közlemény egy készülőben lévő rendszertani tanulmány bevezetéséből való.

keresik, melyek a neveléstudomány ma lehetséges rendszerének feltételei.

Az elemző szemlélődést a magyar neveléstudományi irodalom területén kezdjük el. Ezt választjuk kiindulási pontul, már csak azért is, mert a mi tudományos életünkben éppen a legutolsó évtizedekben vált aktuálissá a neveléstudomány rendszertani problémája s reméljük, hogy éppen ennek a meginduló rendszerező törekvésnek tanulságai adnak olyan vezető szempontokat, amelyek eligazítanak a külföldi irodalom jelenségeinek szemléletében is.

A magyar nevelői gondolkodás a század első évtizedétől kezdve jelentős fordulatot élt át. Elmélkedőink első nemzedéke, melynek reprezentánsai Kármán és Schneller voltak, a végső rendszerezés megkísérléséhez, a nevelésre vonatkozó elmélkedések szintetikus összefoglalásához nem jutottak el. A második nemzedéknek mindegyik képviselőjében éppen a rendszerező szándék a legerősebb. A sort a neveléstudomány egyik itt nem tárgyalandó területén Finácsy Ernő nyitja meg, aki 1906-tól 1934-ben megjelent munkájáig a neveléstörténet összefoglaló köteteivel aiándékozta meg nevelésügyi irodalmunkat. Fiatalabb kortársai, valamivel későbbben, ugyanezt a feladatot vállalják a nevelélmélet terén. Szervesen belekapcsolódva a magyar nevelői gondolkodás fejlődésébe, jórészt elméleti és gyakorlati munkásságuk delelőjén kísérlik meg — a történeti sorrendet szem előtt tartva — Weszely Ödön, Imre Sándor és Mitrovics Gyula² — a neveléstudomány elméleti összefoglalását. Ma Weszely posthumus munkájával együtt négy műben három különböző formában áll előttünk a magyar gondolkodók neveléstudományi rendszere.

Ez alkalommal Mitrovics és Weszely³ rendszeralkotó gondolatát kívánjuk itt megvilágítani. Vizsgálódásunk nem történeti jellegű, s így ebben az összefüggésben nemcsak a legújabb magyar neveléstudományi irodalom részletesebb képének megrajzolásáról, az elmélkedés rendszeres formája felé haladó fejlődés vázolásáról kell lemondanunk, hanem arról is, hogy a két elmélkedő tudományos felfogásának benső kialakulását magunk elé vetítsük. Egyedül csak azt keressük, hogy a két szerző idevágó műveiben

² Weszely Ödön, Bevezetés a neveléstudományba. A pedagógia alapvető kérdései. Budapest 1923. 2. kiadás, 1931. VIII. 451 l.

Weszely Ödön, Pedagógia. A neveléstudomány rendszere rövid összefoglalásban. 1932. 190 l.

Weszely Ödön, A korszerű nevelés alapelvei. A neveléstudomány rendszere. Budapest 1935. 556 l.

Imre Sándor, Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. Budapest, 1928. 336 l.

Mitrovics Gyula, A neveléstudomány alapvonalai, Budapest—Debrecen, 1933. XII. 339 l.

A részletes tárgyalásnál Weszely műveit a következő jelekkel idézem: — B., P., K.

³ Imre Sándorra nézve l. A személyiség elve és a neveléstudomány c. tanulmányomat A Cselekvés Iskolája 1933—34. 5—6. számában.

hogyan jelentkezik a rendszerező, a végső rendezést előkészítő vagy megvalósító gondolat. Ennek a képnek azután a tanulmány szisztematikus részében természetesen ki kell egészülnie. Ott kap helyet annak részletesebb megbeszélése, hogy milyen alapvető filozófiai vagy világnézeti szemléletbe tagolódik bele egyik vagy másik rendszerezőnk elmélkedésének iránya, valamint az is, hogy a magyar nevelésügyi irodalom többi képviselői miképpen látták vagy miképpen igyekeztek megoldani az idetartozó kérdéseket.

2. Lényegében mind a két szerző műve normatív jellegű, azonban ennek a nevelés gyakorlatát felvilágosító szándéknak következő ményeit *Mitrovics Gyula* sokkal következetesebben vonja le, mint Weszely. A neveléstudomány elméleti jellegét állandóan szem előtt tartja, a legfőbb célja „elméleti alapvetés“, tehát tudományos formában való elméleti tájékoztatás, amely éppen ennél fogva nem terjeszkedhetett ki mindenütt „az aplikáció, a gyakorlati alkalmazás körére is“. Elméleti célját azonban mégis abban látta, hogy „az egyes pedagógiai feladatokat az alapvető lelki tényekre“ vezesse vissza, mert úgy gondolta, „hogyha a nevelő a pszichikai törvényszerűségeket, másfelől a filozófiai alapokon nyugvó teleológiai szempontokat ismeri, ezzel olyan pedagógiai gondolkodásmódra tesz szert, amely lehetőleg minden előforduló esetben útba igazítja“ (V. l.).

Könyvének ez a célkitűzése teljesen megfelel a neveléstudomány jellegéről, feladatáról és tárgyáról alkotott tudományos meggyőződésének. Úgy tetszik, hogy a neveléstudomány e könyvben bemutatott formáját tartja egyedül igazottnak, s ez a magyarázata annak, hogy tudományelméleti problémái egyáltalában nincsenek. Sehol sem fejti ki részletesen, hogy mit ért neveléstudományon, szükségtelennek tartja annak pontosabb körülírását. Abban a fejezetben pedig, amely a Neveléstudomány címet viseli, tulajdonképpen csakis a nevelésről való elmélkedés szükségességét igazolja, még pedig tisztán a gyakorlat szempontjából. A régebbi korokkal szemben ma „a kultúra mai kifejltségében és sokrétűségében“ a nevelés számára „a szigorú válogatáson kívül nincs más menekvés, mint a legmegfelelőbb módszereknek a kidolgozása és alkalmazása“. Szükségünk van tehát a „neveléstudomány tanításaira“, „annak a hatalmas komplexumnak az áttekintésére, melyeket az emberiségnek immáron több évezredes nevelői tapasztalata főlhalmozott. . . A pedagógia mint rendszeres tudomány“ — ugyanis nem más „mint az emberi nem eme pedagógiai tapasztalásának a letéteményese, gyűjtője, megrostálójá és rendszerezője“; annak „útbaigazításai“-ra pedig minden nevelőnek szüksége van (65—69).

Ennek a gyakorlat elvi szabályozására célzó elméleti állásfoglalásnak teljesen megfelel az a gondolatmenet, amely ebben a könyvben előttünk áll. Nem tartja szükségesnek a nevelés fogalmának részletesebb elemzését sem, előtte minden kétség nélkül világos és magától értődő, hogy „a nevelés a természetes fejlődés irányítása

és elősegítése“ (51). Ahhoz mármost, hogy a nevelés kérdéseiben eligazodjunk, mindenekelőtt azt kell tudnunk, mit értsünk a természetes fejlődésen, hogyan lássuk magunk előtt az egyén kifejlődését. Az egyén kifejlődésének két tényezője van: e fejlődésnek „alapja és keretei a velünk született általános és egyéni adottságok“, maga az egyéniség „kialakulása, tartalommal való megtelelése... attól függ, hogy mi a külvilágtól benyomásokat fogadunk el és azokra reagálunk... ennek folytán egész lényünk s annak kifejlődése is ennek a nagy mindenségnek függvénye csupán“. E hatásösszefüggés által kapcsolódunk bele abba az egyetemes, sőt kozmikus összefüggésbe, abba a „szerves összefüggést mutató életközösségbe“, amelybe a szerző ú. n. *totalitáselmélete* szerint a világmindenség minden egyes tagja beletartozik (4—5 és 1).

„Az ember fizikailag az állatvilágon keresztül kapcsolódik be ebbe az egyetemességbe, hogy szellemisége révén viszont túllépve az anyagnak a körét transcendens érintkezésekig emelkedhessék.“ Végigkísérjük tehát az emberi szellem kibontakozását a *szimpatikus érzéseken*, a „*társadalom eme nélkülözhetetlen összetartó erőin*“ keresztül a *transcendens kapcsolatok* benső átlépéséig, s így megállapítjuk a „tisztá humanitás fogalmát“, amelynek tartalmi jegyei a következők: az organikus funkciók magasabb életformái és szellem-erkölcsi tartalma, a kifejezési eszközök gazdagsága és finomsága révén a művészi és értelmi tevékenységnek fejlődési határokat nem ismerő lehetőségei; az ember fejlődésének faji folytonossága. „Ennek a szellemi színvonalnak — továbbá — egyik oldaláról jellemző vonása a transcendens kapcsolatok ápolása, más oldalról az érzelmi életnek, főleg a szimpatikus és értelmi érzelmeknek a gazdag fejlettsége, mely egyfelől a tudományos és művészi tevékenységnek lesz forrásává.“ (27) A nevelés célja ezek után nem lehet más, „mint az, hogy végigvezesse az embert azon az úton, amelyen eléri a tisztá humanitás kifejlődését; a nevelés célja az embernek a *társadalom szolgálatában álló valláserkölcsei személyiség méltóságára való emelése*“ (59, 64).

Ez rövidrefogott lényege annak, amit a könyv *Alapvető szempontokat* tárgyaló első részében olvasunk; szerzőnk ebben a filozófiai és teleológiai jellegű alapvetésben megállapította a nevelés célját. Ha ehhez hozzátesszük még azt, hogy a könyv következő részeinek középponti kérdése az, hogy hogyan valósítható, mely eljárások által valósítandó meg ez a cél, akkor a régi „pedagógika“ hagyományos tagolása áll előttünk. Az a cél-eszköz schéma alapján felépített rendszer, amelyet már Herbart fogalmazásában is megismertünk. Hogy az analógia mennyire teljes, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy rendszere második, nagyobb felében szerzőnk is teljesen a lélektanra támaszkodik. Mikor ugyanis a részletes tárgyalás előkészítéseül azt keresi, hogyan kell a neveléstudomány anyagát elosztani, akkor egynéhány felosztási lehetőség kritikai megbeszélése után a következő gondolatmeneten halad végig:

a nevelés tárgya az ember, legtöbb joggal tehát „az ember fogalmánál kereshetjük... a feladatok osztályozó szempontjait” s így a felosztásnak is „fiziológiai és pszichológiai alapon kell megtörténnie”; beszélni kell mindenekelőtt az értelem, majd az érzelmi élet és végre az akarat neveléséről.

Igy alakul ki Mitrovics neveléstudományi szemléletében az, amit ő „általános neveléstudomány”-nak mond. Ez a tudományos disciplina azonban nem foglalja magában a nevelés egész elméletét. Nemcsak azt olvassuk, hogy a testi nevelés elméletét „egy általános neveléstudomány körében bátran mellőzhetjük”, hanem azt is, hogy annak érdeklődési köre tulajdonképpen csak az iskolabájtár korára terjed ki. „Az általános neveléstudomány... már a fejlettebb gyermekkorak a nevelési szükségleteit tárgyalja, amikor a gyermek túl a kritikus korszakon, félig kiválik a szülői körből s testi fejlődése mellett a szellemiek lépnek előtérbe.” Ezzel szemben vannak olyan problémák, amelyek „a pedagógiai tudományok körében önállóan csoportosulnak, mint a *didaktikának*... és a *methodikának* a tárgyai” (77—80.).

3. Alapjában véve ugyanilyen gondolkodási előfeltételeken és ilyen szerkezettel épült fel *Weszely Ödön* elméleti rendszere is. Minden széleskörű tájékozottsága, a legújabb kutatásokra is kiterjedő anyag- és tárgyismerete mellett is, ő sem tagadhatja meg Herbart iskolájával való benső rokonságát. Nagyszabású és igen széles alapokon felépített utolsó műve szintén kifejezetten normatív jellegű, s ami még jellemzőbb, ugyanúgy a cél-eszköz formulája szerint tagolódik, mint Mitrovicsé. Szerinte ugyanis a pedagógiának két fő-problémája van; az egyik a nevelés céljának megállapítása, ez a teleológiai probléma, a másik a nevelés módjának megállapítása, a metodológiai probléma. Az első filozófiai feladat, a másodikat „már csak részben lehet filozófiai módszerek segítségével megoldani. A nevelés módszerének megállapítása kezdetben empirikus alapon, tapasztalatok segítségével történik, majd e tapasztalatok tudományos tanulmányozása következik s ekkor a pedagógia éppúgy, mint a lélektan az exakt természettudományok módszereihez fordul”. Így természetes, hogy a célok kitűzésében a filozófia a vezetője, „de a pedagógiai eljárás megállapításánál a kísérleti lélektan és a gyermektanulmány adja meg a szükséges pozitív alapokat”. (B. 19—24. K. 10.) Ismételtén halljuk, hogy a pedagógia részben az értékek tudománya, részben ténytudomány, hogy mint értéktudomány filozófiai természetű, mint ténytudomány természettudományi jellegű s ezt a második részt néhol pszichotechnikának, alkalmazott lélektannak, másutt pedig pszichotechnikának és pszichoanalízisnek mondja.

Ez a lényegében kettős természetű tudomány, a pedagógia tárgyát tekintve elsősorban a *nevelés* elmélete, de másodsorban, tágabb értelemben a *művelődés* elmélete, a nevelés és művelődés egymásra vonatkoztatott elmélete, a *műveltség*, a *kultúra* tudománya.

„Ha... a pedagógia tárgyának a nevelést tekintjük, akkor a pedagógia az a tudomány, amely megállapítja a nevelés célját, módját és eszközeit“, ha azonban fogalmát kiterjesztjük a közművelődés egész területére, akkor az „a kultúra tudománya s feladatát abban találja, hogy a közműveltség kincseinek megőrzője legyen, s megállapítsa, hogyan kell ezeket a kincseket közkinccsé tenni és a következő nemzedékre átszármaztatni“. (B. 3—5, K. 8, 12.)

Ezekben és az ezekhez hasonló, többször megismétlődő fogalmi meghatározásokban mindenütt váltakozva szerepelnek mint a pedagógia feladata, annak tárgyköre a nevelés, művelés, művelődés és kultúra fogalmai. E meghatározásokban Weszely mindenütt *pedagógia* vagy *tudományos pedagógia* névvel jelöli meg a nevelés kérdéseiről szóló tudományt. Jóllehet művei címében vele teljesen egyértelmű jelentésben használja a neveléstudomány megjelölést, itt-ott úgy tetszik, mintha e két fogalmat megkülönböztetné egymástól. Szűkkörűnek tartja a neveléstudomány elnevezést, mert az csak „egy részét jelöli meg annak, amivel a pedagógia foglalkozik“. A pedagógia nemcsak neveléstudomány, hanem a művelődésnek is tudománya, valamint a tanításnak és általában a közműveltségnek s a közműveltség szervezésének tudománya. Ezek után első tekintetre azt hihetnők, hogy Weszely szerint a neveléstudomány a művelődés vagy műveltség elméletével, a pedagógiával szembeállított nevelésnek az elmélete, amelynek tárgyköre — utolsó könyvének meghatározása szerint — „a nevelés, vagyis az az emberi tevékenység, melynek célja a jövőendő nemzedéket életfeladatainak megoldására alkalmassá tenni, a hivatásának betöltéséhez szükséges műveltséget megadni, az egyén képességeit a kultúra értékes elemeivel kiművelni s így őt a körötte folyó kulturális folyamatba bekapcsolni“. Ezt a különbséget azonban teljesen eltünteteti egy másik meghatározása, amely a pedagógia tárgykörét egészen hasonló módon írja körül, mondván, hogy „a pedagógia a *műveltség tudománya*, mely a neveléssel az embert be akarja kapcsolni a művelődés folyamatába, hogy életfeladatait minél tökéletesebben megoldhassa és maga is nemcsak részese, hanem tevékeny munkása legyen a kultúrának“. (B. 6, K. 8, P. 5.)

Ennél a terminológiai bizonytalanságnál zavaróbb az, hogy Weszely könyveiben magának a „pedagógiá“-nak fogalma sem tisztázott. Egyelőre nem keressük, hogy mennyiben jogos a nevelés fogalmával egyszer a műveltség, másszor a művelődés, ismét másszor a kultúra fogalmát állítani szembe; most csak arról van szó, hogy nem tudjuk pontosan, mi lehet a különbség a csakis a nevelés kérdéseivel foglalkozó és ama pedagógia között, amely egyúttal a művelődés (műveltség, kultúra) tudománya is. A szűkebb és tágabb tudományfogalom között nemcsak a szerző fogalmazásában, de magában a kész rendszerben sem tudunk logikailag megállapítható vagy egyébként észrevehető különbséget vonni. Műveiben tulajdonképpen csak egyféle neveléstudomány áll előttünk, mégpedig

az, amelyik magán a nevelésen lényegében és elsősorban a műveltség irányában való befolyásolást lát, a fejlődésnek ebben az irányban való elősegítését állapítja meg a nevelői tevékenység lényeges jegyének. Munkáiban, különösen pedig a *Bevezetésben*, a nevelés többféle szempontból meglátott meghatározását adja, amikor azonban ennek a tevékenységnek lényeges jegyét keresi, a nevelésen azoknak a működéseknek összeségét érti, „amelyekkel a gyermek testi és szellemi fejlődését előmozdítani és bizonyos, általunk helyesnek vélt irányban terelni akarjuk” — vagyis mint másutt a meghatározást kiegészíti — „öt kellő műveltséggel ellátni óhajtjuk”. A nevelésnek, szerinte, fő jellemvonása, hogy *kulturális célzata* van; a nevelés célja a növendéknek megfelelő műveltséget megadni, mert csak ennek birtokában tudja hivatását betölteni, ismételten hangsúlyozott életfeladatait teljesíteni: „műveltség — ugyanis — azoknak a képességeknek kifejlődése, amelyekkel az életfeladatokat az ember meg tudja oldani” (K. 11, 19, 27; P. 17).

Gondolatmenetét nehezen tudjuk követni akkor is, amikor, idézett nyilatkozataival ellentétben, ismételten kijelenti, hogy a „pedagógia mint disciplina a maga egészében mégis filozófiai disciplina s az egész pedagógia (nemcsak egy része) filozófiai természetű”, sőt hogy az „minden bölcséleti rendszer betetőzője, mert voltaképpen nem más, mint a bölcsélet által kialakított életfelfogás megvalósítása, tudomány ennek a megvalósításnak lehetőségéről és módjairól”. Itt egyelőre csupán ennek a tudománynak természetére vonatkozóan ejti zavarba az olvasót, egy másik nyilatkozatában azonban a nevelés fogalmának olyan formuláját alakítja ki, amely teljesen elmosza a neveléstudomány területének határait s amelynek következményeképpen a történeti élet minden jelensége tulajdonképpen a nevelésről szóló tudomány körébe tartoznék. „A nevelés — úgymond — nagy és állandó küzdelme egy-egy nemzetnek a maga sajátos hivatásáért, a maga létéért, a maga különállásának a jogosultságáért, amit nemzeti értékeinek megvalósításával tud igazolni; de küzdelme az egész emberiségnek is a magasabbrendűségért, a szellemi emelkedésért, amelyhez közelíteni az emberi szív kiolthatatlan örök vágya” (K. 9. 20).

Mindezt pedig ama neveléstudomány-rendszer alapvető fejezeiteiben olvassuk, amely egészen a hagyományos gondolat nyomain halad s „egyrészt a gyermek és az ifjúság pszichológiájára másrészt a kultúrfilozófiára és értékelméletre van alapítva, s amely ezt a hagyományos kettősséget a rendszer konkrét tagolásában is fönntartja”.

Amikor ugyanis Weszely 1923-ban először készítette el a neveléstudomány rendszerének tervét, akkor annak egész területét három, majd öt részben látta maga előtt: az akkor megírt, filozófiai természetűnek mondott *alapvető rész* után a *nevelés módjairól* szóló kötetet (A nevelés alapelvei) jelezte másodiknak, s hozzátette, hogy egy harmadik kötet pedig tartalmazná a *didaktikát*; és ezekhez járulna mint negyedik és ötödik rész a *módszertan* és a *szervezet*tan.

Kész rendszere csak az első két részt foglalja magában, azt amelyet a következő hárommal szemben a neveléstudomány elméleti részének lehetne mondani. A két kötet anyagának megoszlása körülbelül meg is felel Weszely tagolási elvének, bár a Bevezetés egyik nagy fejezete, az egész IV. rész (A nevelés tényezői) inkább lélektani, mint filozófiai vonatkozású, az új kötet egész I. fejezete (Célok és eszmények) pedig kifejezetten filozófiai természetű kérdéseket tárgyal.

Tettamanti Béla

A lét oksági meghatározottsága és a kultúrateremtés szabadsága

A valóságtudományok mindnyájan a lét kauzális meghatározottságán alapulnak, úgy az egyetemesítő eljárást követő természettudományok, mint az egyénítés útján haladó történettudományok. Az objektív létet általános fogalmak alá rendelő természettudományi eljárás számára az oktvörvény érvényének feltétlen elismerése époly szükségképi posztulátum, amiként az az objektív létet egyéni jelentésképletté átalakító történettudománynak is nélkülözhetetlen előfeltétele. Az oktvörvény alól tehát az ember nem vonható ki azzal az indokolással, hogy minden ember több, mint ami a természettudományi fogalomalkotás jelentéseibe belefér, mert a természettudományi okiságtól nem érintett egyén a történelmi okiság hálójába kerül. A létmagyarázat mindenütt az ok és okozat szükségképi kapcsolatának fonalán halad előre. A okiság érvényének bármínemű tagadása, vagy korlátozása, más szóval ok-talan tényezők felvétele, a tudományos magyarázat megállását, vagy ha a felvétel szükségképi, a tudományos magyarázat határát jelenti. Az ember úgyis, mint természet, úgyis, mint történelem, az oktvörvény feltétlen uralma alatt áll. Az oktvörvény feltétlen érvényének elismerését semmiféle tudomány, amely a lét magyarázatára vállalkozik, el nem kerülheti.

Ebből következik, hogy szabadságról az ok-nélküliség értelmében a létezők világában szó sem lehet. Minden változás, minden történés az ok és okozat kivételt nem ismerő törvényének uralma alatt áll, a változás minden mozzanata a maga fennállásában az azt megelőző mozzanatok által szükségkép meg van határozva. A mozzanatok nemcsak egymásután, hanem egymásból következnek. Minden szükségképen van úgy, ahogy van: másként nem is lehetne. Be kell látnunk tehát, hogy a szabadságról való minden beszéd csak illúzió, amelynek a rideg valóság ellenmond.

A szabadság lehetetlenségének belátásából le kell vonnunk a következményeket. Ha nincs szabadság, elveszti értelmét a választás fogalma is. Az oktvörvény mindent meghatározó kényszere nem

enged meg több lehetőséget, amelyek között választani lehetne, hanem minden történést eleve meghatároz. Ha mégis szó esik választásról, annak oka az, hogy nem ismerjük pontosan a történést meghatározó okot és ezen ismereti hiány szolgál alapul a választás szabadságának állítására. Amíg a szabad választás párthívei ennél jobb alappal nem rendelkeznek, amíg a szabadság fogalmát pozitív értelemmel megtölteni nem tudják, addig a szabadság az okilag meghatározott léttel szemben pusztá negáció: ok-nélküliség, amelynek jelentése a semmivel egyenlő.

A választás lehetetlenségének feltárulásával megszűnik az értékelés fogalmának is minden értelme. Hiszen az értékelés nem egyéb, mint választás több dolog között valamely érték szempontjából. Már pedig, ha az úgynevezett értékelő alany értékelő tevékenysége szintén az oktörvény uralma alatt áll, tette époly szükségképi produktum, mint a létező világban végbemenő bármiféle történet. Az alanynak ezek szerint nem áll módjában azt tennie, amit bizonyos értékkövetelmények értelmében tennie kell, hanem azt teszi, amit az oktörvény értelmében tenni kénytelen. Tetteit nem a kell szükségképisége határozza meg, amelyet elfogadhat, de el is vethet szabadon, hanem a kénytelen szükségképisége, amelytől eltérőleg nem viselkedhetik. És ha ily módon az értékek körül forgó szabad választás, egyszóval értékelés lehetetlen, nincsen értelme annak sem, hogy az értékelés anyagául használt tárgyak között is bármiféle értékkülönbséget tételezzünk fel. A tárgyas lét minden része ugyanazon törvény, az oktörvény, alá van vetve és így nincs jogunk arra, hogy ezen az alapon valamit a többi közül kiemeljünk, magasabbra értékeljünk. A létező mint olyan az azt megismerő tudomány számára, hogy úgy mondjuk, egyaránt „értékes”. Amíg a lét világára szorítkozunk, annak minden részét egyenlően kell értékelnünk: semmit sem ejthetünk benne el az elfogultság vádja nélkül. A tudománynak másszóval, minthogy feladata a lét megvilágítása, nem álmokat kell szőnie arról, hogy a dolgoknak bizonyos eszmék vagy értékek értelmében hogyan kellene lenniök, hanem azt kell felderítenie, hogy azok miként vannak, az oktörvénynek engedve, mivé váltak. Azaz, a tudomány tárgya az objektív lét, a valóság, míg az értékelés a vágyak, az illúziók szubjektív körébe tartozik, amellyel az objektív valóságot kutató tudománynak nem szabad törődnie.

Ezzel a felfogással szemben tagadhatatlan tény, hogy mi az életben állandóan értékelünk és értékeléseinknek, legalább részben, a szubjektivitás szféráján túlmenő, objektív jelentőséget tulajdonítunk. Értékelünk pedig nemcsak a gyakorlati életben, ahol az értékelésnek, mint az életre nézve nélkülözhetetlen szelekciós funkciónak, jelentősége szembetűnő, hanem magában a tudományos életben is. A történettudományok, amelyek a kultúra életének fejlődését tárják fel, az érték fogalmát nem nélkülözhetik. A fejlődés fogalma értékfogalom: a fejlődés nem egyéb, mint haladás vala-

mely érték felé.* És nyilvánvaló az is, hogy a fejlődés mértékéül szolgáló fogalom nem lehet szubjektív jellegű. Ami alanyias, az az individuálisan meghatározott alanyok és azok változó állapotai szerint változik: a fejlődés állandó mértékéül tehát nem használható. De még ha a változó szubjektum fogalmától el is tekintenénk, a pusztán alanyias akkor sem látszik alkalmasnak célt és mértéket képezni a fejlődés számára. Mert a pusztán szubjektív közvetlenül csak azon egyén számára hozzáférhető, akinek a szubjektivitásról épen szó van, ellenben a tudomány világa minden megismerő lény számára hozzáférhető, közös világ és annak kell maradnia akkor is, ha a tudomány fejlődési folyamatokat tár fel, miként azt a történettudományok teszik. Szubjektív mérték *contradictio in adiecto*. A fejlődés objektív fogalma objektív értéket tételez fel, amely a fejlődési folyamat célja és mértéke, és amely a maga objektív érvényében úgy a fejlődési folyamatot meghatározza, mint ahogy a rá vonatkozó ismereteknek érvényességét is megalapozza. Szubjektív értékekre a fejlődésnek csak szubjektív érvényű, egyéni jelentőségű magyarázata, illetőleg magyarázatai volnának építhetők. Már pedig a történelem, ha tudomány akar lenni, azzal meg nem elégedhetik.

Az objektív értéknek a kultúra fejlődését feltáró történettudományok előfeltételéül való kimutatásánál nem állhatunk meg. Az objektív érték (amelyet a következőkben, minthogy a szubjektív érték problémájától eltekintünk, rendszerint csak értéknek nevezünk) mindig egy értékelő szubjektumra utal, attól a maga elismerését követelve. Egy olyan világban, amelyben értékelő, más szóval az értéket felfogó és méltányló szubjektum lehetetlen, az érték hiábavaló: sem szerepe, sem jelentősége. „Hatalmas csillagzat! Mi volna boldogságod, ha nem volnának azok, akiknek világosságot adsz!” — mondhatjuk Zarathustrával az érték tündöklő csillagának felbukkanása pillanatában. Az érték, amely a tudatban mindig mint követelmény jelentkezik, olyan fogalom, amelynek értelme a tudat szubjektív jelentésének fogalmát a maga kiegészítéséül megköveteli. Nyilvánvaló tehát, hogy az objektív értékkel együtt az értékelő szubjektumot is követelnünk kell. A kultúra fogalmának mind a kettő nélkülözhetetlen előfeltétele. A kultúra a maga lényegében értékek megvalósítása, ennél fogva feltételezi úgy az értéket, mint az azt megvalósító alanyt. Ezzel a kultúra kérdéseivel foglal-

¹ Fejlődésről beszélnek az „értékmentes” természetet kutató természet-tudományok, mint a biológia, is. De e teleológiai fogalomnak Kant helyes megállapítása szerint a biológiában más értelemben kell alkalmaztatnia, mint a kultúréletet értelmező történettudományokban. A fejlődésfogalom a biológiában csak mint heurisztikus princípium szerepelhet és nem mint konstitutív-magyarázó elv. A biológia azért, hogy természettudományi jellegét illetéktelen érték-szemponthozza a fejlődés fogalma által való becsempészésével meg ne hamisítsa, jobban tenné, ha fejlődés helyett az átalakulás kifejezést használná, fejlődés alatt „kevésbé differenciált élőlényeknek jobban differenciált élőlényekké való átalakulását értve” (Bauch).

kozó tudományoknak számolniuk kell. — De még tovább kell mennünk. Az értékelő alany fogalma a szabadság fogalmára utal, mint az értékelés értelmének előfeltételére. Csak a különféle lehetőségek között szabadon választó alany cselekvése érdemli meg az értékelés nevet, míg az oktörvény kényszere alatt tevékeny alanynál nem beszélhetünk szabad választásról, tehát értékelésről sem. Mind-ebből az következik, hogy az értékek megvalósulásában lényegessülő kultúra fogalma megköveteli a szabadon értékelő alanyt, amelynek lehetőségét ennél fogva a tudománynak sem szabad tagadnia, hanem ellenkezőleg meg kell tudni magyaráznia, hacsak a kultúra értelmét általában megtagadni nem akarja. A szabadon értékelő alany a kultúra értelmét kutató tudományokra nézve elutasíthatatlan követelmény.

Az elért eredményt, amelyet a kultúra életét vizsgáló történettudomány fogalmával kapcsolatban nyertünk, meg kell próbálnunk kiterjeszteni a természettudományokra is. A természettudományok, amelyek az „értékmentes“ természetet kutatják, látszólag nem szorulnak a szabadon értékelő szubjektum fogalmára, hanem minden értékfogalomtól mentesnek tűnnek fel. Közelebbről megvizsgálva a dolgot azonban meg kell állapítanunk, hogy ez az értékmentesség legfeljebb csak a természettudomány tárgyára nézve állítható és arra nézve is csak fenntartással, t. i. ha a minden tárgyat meghatározó teoretikus értéktől eltekintünk. A természettudomány mint tudomány ugyanis szintén egyik részét alkotja a kultúrának és mint ilyen a kultúra egyéb alkotásaival egyenlő feltételek alatt áll. Ebből következik, hogy a természettudomány mint kultúrjő a szabadon értékelő alanyt épügy nem nélkülözheti, mint a történettudományok. Szabadon értékelő alany nélkül a természettudomány sem valósulhatna meg. És ezt kell most közelebbről megvizsgál-nunk. A természettudósnak a természettudomány tételeinek értékét kell tulajdonítania, t. i. az igazság értékét, különben nem foglalna állást mellettük szemben olyan tételekkel, amelyek az igaznak felismert tételektől eltérőt állítanak. Az igazság teoretikus értékén alapszik, más szóval, a természettudományi tételek érvényessége és a természettudományi munkásság minden értelme. Ámde ha a természettudomány tételeinek értéket tulajdonítunk és ezzel kiemel-jük azokat azon tételek közül, amelyek ilyen értékkel nem rendelkeznek és amelyeket éppen ezért a természettudományi kutatás elvet, ezzel az értékelő alany fontosságát a természettudományokra nézve is elismerjük. Csak ha van olyan alany, amely a természet-tudomány által értékelt igazságokat értékelni és ezen értékelés útján megvalósítani képes, jöhetnek létre természettudományok. És világos, hogy ezen alanynak szabadnak is kell lennie, szabadon kell tudnia választani az előtte álló lehetőségek között. Hiszen ha nem volna szabad, vagyis nem dönthetne a fennálló lehetőségek kö-zött az igazságérték értelmében, állítása épügy az oktörvény sze-rint létesült szükségképi produktum volna, mint az attól eltérő

tartalmú, de ugyanazon törvény alapján létesült kényszerállítások. Ebben az esetben pedig nem volna értelme a természettudomány megállapításait az azoktól eltérő megállapítások felé emelni, magasabbra értékelni. Az oktörvény kényszere alatt állító alany minden állítása „egyenlő értékű“, vagy egyaránt „értéktelen“, mert minden érték szemponttal szemben közömbös kényszerproduktum volna. A tudományos tételek helyessége felett folytatott minden vitának csak akkor van értelme, ha feltételezzük az igazságot szabadon értékelő alany fogalmát. Ez a természettudományoknál sem lehet máskép. Általába véve kimondhatjuk, hogy minden tudományos munka szelekció: választás igaz és téves tételek között, és e választás csak az alany szabadságának felvétele mellett bír értelemmel.

A szabadság fogalma ekként a tudomány nélkülözhetetlen előfeltételének bizonyult. A szabadság egyfelől minden tudomány lehetőségének előfeltétele a tudományos kutatás értékét meghatározó igazságot értékelő teoretikus alany szabadságának értelmében, de másfelől nélkülözhetetlen fogalom a kultúra életét vizsgáló tudományok tárgyának megértéséhez és magyarázatához, amely tudományoknál tehát nemcsak a tudományos megismerés alanyát tekintve, hanem a megismerés tárgyára nézve is a legnagyobb fontossággal bír. Mindezt azért tartottuk szükségesnek valamivel bővebben kifejtetni, mert a szabadság értelmével szemben épen a tudományos kutatást kísérő, úgynevezett tudományos világnézet szempontjából szokták felhozni a már tárgyalt kifogásokat, amelyek az okiság minden létet meghatározó érvényén alapulnak. Ezzel szemben az ateoretikus értékek körül forgó világnézetek oldaláról a szabadság fogalmának pozitív jelentősége iránt mindig több megértéssel találkozunk. Ezen jelenségnek oka pedig abban rejlik, hogy ha csak a tudomány eredményeire, az objektívált tényálladékokra gondolunk, ellenben a tárgy megismerésének alanyi funkcióitól eltekintünk, amint azt a szaktudományok mint olyanok, joggal tezik, a szabadságprobléma nehézségeit elhanyagolhatjuk. Ezzel szemben annál a kultúrjónál, amit erkölcsnek nevezünk, a szabadság feltételezése nélkül egy lépést sem tehetünk. Az erkölcsi kultúra fogalmához a szabad személyiség a legszorosabban hozzátartozik, az erkölcsi érték csak szabad személyiségben nyilatkozhatik meg, tehát a személyiség szabadsága nélkül egyáltalában meg nem érthető. Nem szabad cselekedet erkölcsileg nem is minősíthető. További részletekbe hely hiányában nem bocsátkozva és a kultúra egyéb javainak elemzésétől eltekintve, általában megállapíthatjuk, hogy úgy a tudomány, mint a kultúra minden java, megköveteli a szabadon értékelő személyiséget; anélkül az értelmük vész el, ha jelentésük teljességére gondolunk.

Az eredmény, amelyre eddigi fejtegetéseink vezettek, két, egymással szembenálló tétel, amelyek közül az egyik minden lét kauzális meghatározottságát állítja a valóságtudományok eljárása

alapján, míg a másik ugyanezen tudományok és minden kultúra lehetőségének előfeltételül a szabadon értékelő szubjektumot tételezi és követeli. Nem képez-e megoldhatatlan ellenmondást az okozatosan determinált lét meggyőző érvekkel megtámasztott állítása és a kultúrateremtés előfeltételül kimutatott értékelő alany szabadságának követelése? Kibékíthetők-e egymással az oktörvény kényszere alatt álló lét valósága és a kultúra teremtéséhez szükséges alany szabadságának követelménye? Áthidalható-e az az ellenkezés, amely a valóság ontológiai és a követelmények axiológiai világa között fennáll? Ezekben a kérdésekben a kultúrfilozófia alapproblémáját kell látnunk, mert a kultúra magyarázata, amely úgy a szabadon teremtő alanyra, mint az okilag determinált létre igénnyt tárt, a kettő összeegyeztetését feltétlenül megköveteli. Az érték szerint teremtő alany a kultúra lehetőségének formái, a kauzálisan meghatározott lét, materiális előfeltétele: a kettő ennél fogva nem zárhatja ki egymást, hanem épen kiegészíti egymás értelmét a kultúra jelentésében. De hogyan?

A lét és az érték, a „van“ és a „kell“ között fennálló feszültség feloldására irányuló kísérletek két csoportba oszthatók. Az egyik csoport általában azzal jellemezhető, hogy ezek az axiológiai szempontot a kauzális felfogásra igyekeznek visszavezetni, az érték fogalmát a lét fogalmában feloldani. Ezek szerint az érték nem áll a lét felett, sőt nem is választható el a léttől vagy az élettől, hanem az életnek az oktörvény által meghatározott szükségképi menete egyúttal értékesnek is tartandó, fejlődésnek minősítendő, amelyet nemcsak a maga léteben az oktörvény alapján megmagyaráznunk, de egyúttal helyeselnünk is kell. Értékes a létező, az élet a maga valóságában s értékes minden, amit a fejlődés árja az oktörvény erejénél fogva hoz. Aki az oktörvény mindenre kiterjedő, feltétlen érvényességét felismeri, nem akarhat többé egyéni értékelések, hiábavaló vágyak szerint próbálkozni, hanem helyesli azt, ami van és aminek a valóság öléből szükségképp meg kell születnie. Ezzel a felfogással eltűnik az érték és a lét, a „kell“ és a „van“ világa között tátongó hasadék és a két világ egybeesik az értékes valóság vagy létező érték fogalmában.

Az értékvilág és a létvilág dualizmusának áthidalására irányuló kísérletek előbb ismertetett típusa a kritika előtt nem állja meg a helyét. Mindenekelőtt: tudományosan sohasem helyeselhető az az eljárás, amely két különböző fogalom összefüggését oly módon próbálja megállapítani, hogy határaikat elmossa. Ily módon könnyen létesíthető ugyan kapcsolat különböző fogalmak között, de ez a maga elmosódott, homályos jelentésében a különböző tényezők összefüggésének határozott ismeretét nem pótolja. Vagy mit nyerünk azzal, ha az érték fogalmát a lét fogalmára vezetjük vissza? Két világos jelentést összezavarunk anélkül, hogy összefüggésükkel tisztába jönnénk általa. A lét a maga adottságában semmi követelményt nem jelent épen azért, mert azt jelenti, ami létezik, ami

van. Az érték ezzel szemben nem létezik és ép ezért jelenthet feladatot, amely megvalósítást követel. Ha már most a létet a maga léteiben már értéknek is tartjuk, vagy az értéket már létezőnek véljük, nincs semmi értelme, hogy értékek létesítésére, kultúralkotásra törekedjünk. A letté vált érték vagy értékkeé vált lét talaján nincs semmi lehetősége semmiféle kulturális feladatnak, célkitűzésnek és ezen alapuló követelménynek, tehát nincsen értelme a tudományos tevékenységnek sem. Az emberi szellemnek ebben az esetben valóban nem volna egyebet tennie, mint pusztán tudomásul venni a dolgok szükségképi folyását. Az axiológiai szempont minden igénye megsemmisül ekkép az értéket letté tevő ontologizmus talaján. Az ontologizmus használ érték kifejezéseket, de valójában nem enged teret sem az értéknek, sem az értékelő alannak, hanem amikor értékről is beszél, mindig a létre mutat. És ha tényleg értékel, azt csak a saját álláspontjával ellenmondásban teheti. Ezért nem tekinthetjük a tárgyalt problémára vonatkozólag az utolsó szónak.

Az oktvörvény alá vetett létvilág és a szabad szubjektumot követelő értékvilág közt az áthidalásra vállalkozó kísérletek másik csoportja oly módon próbál közvetíteni, hogy az oktvörvény fogalmát veszi revízió alá, hogy helyet szorítson az értékelés szabadságának. Így pl. *Heuer*, midőn a kauzális vonatkozás szükségképiségét bebizonyíthatatlannak találja, azt mint tudományosan tarthatatlan hipotézist elutasítja. Szerinte a kauzális viszony szükségképiségének a fogalma csak regulatív jelentőséggel bírhat a valóságismerés részére, tehát belőle nem következhetik valamely fatalista életszemlélet jogosultsága.² — Mások a kauzális elvnek a modern fizikában jelentkező válságából vonnak le hasonló következtetéseket. A kvantummechanika eredményei nem engedik meg, hogy a jelenségekről a jövőre szükségképi következtetéseket vonjunk le az oktvörvény értelmében, hanem csak valószínűségi értékkel bíró törvényeket tesznek lehetővé. Az atomok mikrojelenségeinek vizsgálata az oktvörvény alkalmazásának lehetetlenségére és végsősorban egy akauzális fizikai világkép megalkotására vezet. Ez az eredmény pedig utat nyit az indeterminizmusnak a teremtető szellem szabadságának állítására.³ A szabadság újra helyet foglalhat a természet birodalmában, ahonnan a kauzális felfogás dogmája távoltartotta.

A természetfilozófia ezen spekulációinak ismertetésébe itt részletesebben nem mehetünk bele. De már az eddigiek alapján megállapíthatjuk, hogy a természetfilozófiának a modern fizika eredményeihez fűzött messzemenő következtetései a szabadság problémáját illetőleg nem igazolhatók. Nem igazolhatók a modern fizika képviselői szerint sem, mert „az esetek közül egynek a kiválasztása

² Wilhelm Heuer: Kausalität und Willensfreiheit, Untersuchungen über die Notwendigkeit der Kausalbeziehung. Heidelberg, 1924.

³ Kurt Riezler: Die physikalische Kausalität und der Wirklichkeitsbegriff. (Kant-Studien, Bd. XXXIII. 3—4.)

nem történhetik meg a valószínűségi függvény megváltoztatása nélkül, ami pedig fizikai beavatkozás⁴ és nem a szabad szellem tette. De nem igazolhatók a filozófiai kritika szerint sem, amely a kauzalitást a jelenségeket megismerő ész apriori funkciójának mutatja ki. Az ész a változás problémáin csak az okiség kategóriájának alkalmazása által lesz úrrá, tehát arról semmikép le nem mondhat. Erre a modern fizika eredményei sem kényszeríthetik, amelyek a kutatás ténylegességi síkjában jelentkező eredmények és így az apriori funkciók érvényét nem érintik. Egyébként, a változó jelenségeknek valószínűségi törvények alapján értelmezett összefüggésében más név alatt és más formában ugyan, de a meghatározásnak olyan funkcióját kell látnunk, amelyet a filozófiai létmagyarázat az okiség kategóriájának szokott tulajdonítani. Csak nem szabad e kategória jelentését túlságosan szűkre szabnunk. És nem szabad arról sem megelégedoznünk, hogy a valószínűségi jelző csak a tényleges megismerés tökéletességi fokát jelzi, tehát pusztán alanyi jelentőségű, amely a megismerés tárgyának jelentésére nézve semmit sem mond. Ezért midőn a filozófia a modern fizikának az okiség problémája körül folytatott elmélkedéseit és a problémának a maga céljainak megfelelőbb, új fogalmazását tudomásul veszi, másfelől jogosulatlanul ítél minden olyan törekvést, amely valamely szaktudomány eredményeiből azon szaktudomány határain túlmenő következtetéseket von anélkül, hogy e következtetések általános alapját igazolná. A filozófiának minden oka megvan arra, hogy ragaszkodjék az okiség elvének általános érvényűségéhez és szükségképiségéhez, ami ez elv apriori jellegéből következik. Nélküle az ész tehetetlen a változás problémájával szemben.

A „kell” és a „van”, a szabadság és a szükségképiség világa között fennálló ellenkezést a bemutatott kísérleteknek tehát nem sikerült megszüntetni, a kettő helyes viszonyát nem sikerült megállapítani. Ennek következtében az a veszély fenyeget, hogy a két fél súlyos érveitől ostromolt, de dönteni nem tudó emberi elme a szkepticizmus karjaiba veti magát és lemond az igazság megállapításának reményéről.

A helyzet azonban további megfontolást igényel. Vajjon megvizsgáltunk-e minden utat, amely a két szembenálló fél jogos igényeinek kielégítésére és összeegyeztetésére irányul? — A gondolkodás történetét tekintve, itt mindenekelőtt *Kant* kísérletét kell szemügyre vennünk, hátha annak nyomán a megoldás helyes útjára találunk. *Kant* különbséget tesz az ismeret törvényei, köztük az ok-törvény, alávetett jelenségek és az azok transzcendentális alapját jelölő magábanvaló dolgok (*Dinge an sich*) között. Az időben lefolyó jelenségeknél az egymásután következő állapotok összefüg-

⁴ V. ö. Bay Zoltán: A fizikai kauzalitás válsága c. értekezéssel, amely tájékoztatást nyújt a modern fizikának az ok-törvénnyel kapcsolatos forradalmáról és a kérdés irodalmáról is. (Athenaeum. XXI. k. 5—6.)

gését szabályozni hivatott októrvény alkalmazásának lehetősége és mikéntje nem kétséges, de époly kétségtelen, hogy az időbeli feltételeknek alá nem vetett magábanvaló dolgokra az októrvény alkalmazásának semmi értelme. A magábanvaló dolgok világa ép ezért, bár gondolható, meg sem ismerhető: az ismereti világra nézve csak határfogalom. Ezzel a megkülönböztetéssel lehetővé válik, hogy az empirikus jellemű jelenségekre nézve teljes mértékben elismerjük a determinizmust, azonban az indeterminizmus jelentőségét is méltatni tudjuk az októrvénytől mentes noumenon (*Ding an sich*) világában, amely intelligibilis jellemmel bír. És a szabadságnak mint az októrvénytől való mentességnek negatív fogalma mellett annak pozitív értelmére is rájövünk, ha a dolgoknak azon tehetségre gondolunk, mely szerint azok egy állapotot maguktól kezdehetnek, tehát „okságuk nem áll a természeti törvények szerint ismét más ok alatt, mely azt idő szerint meghatározza“. Az így értett szabadság transzcendentális eszme, mely a tapasztalatban sehol sem található, de minden tapasztalat számára regulatív jelentőséggel bír, mert az okoknak nélküle végnélküli sorát bezárja és általa a tapasztalat lehetőségét megalapozza. A tapasztalatot szükségképi összefüggésekbe rendező októrvény és a minden tapasztalat felett álló és azt regulatív eszméi által szabadon szabályozó ész viszonyában jut harmóniába a szükségképiség és a szabadság világa.

Kant gondolatai a probléma megoldásában fordulópontot képeznek. Dogmatikus egyoldalúságokat kerülve, világosan megjelöli a megoldás irányát, amidőn kimutatják, hogy sem az októrvényről, sem a szabadságról nem szabad lemondanunk, hanem mind a kettőt lehet és kell alkalmaznunk a dolgok megítélésében. A kettő nem mond egymásnak ellen, ha nem ugyanazon alapra vonatkoztatjuk. *Kant* tévedése, amint arra *Bartók* is rámutat, csupán abban van, hogy a szabadság fogalmának ontológiai megalapozására helyezi a hangsúlyt,⁵ midőn azt kapcsolatba hozza a magábanvaló tudományos szempontból kétes értékű fogalmával. Az ismereti törvények alól kivont és mégis *Kant* által ismeretileg meghatározott magábanvaló ellenmondásos fogalom, amely a felvetett probléma megoldásához nem elégséges alap.

Ehhez a kanti pozícióhoz csatlakozik a nagy magyar filozófusnak, *Böhm* Károlynak a tanítása. Benne a probléma megoldását előkészítő út kiképzésének további szakaszát kell látnunk. *Böhm* szerint a determinizmus és indeterminizmus évezredek óta tartó vitája csak azzal magyarázható, hogy diszparat természetű dolgokat „egybevetettek egy fazékba“. A vita pedig nem szüntethető meg úgy, hogy egyiket, vagy másikat tagadjuk, sem valamely kompromisszum által, hanem csak úgy, hogy a két felfogás különbségének a magyarázatát a diszkurzív és az intuitív szemlélés különbségére vezetjük vissza. „Aki a dolgokat relációkban szemléli, az okvetlenül

⁵ *Bartók* György: Az erkölcsi érték filozóphiája. Kolozsvár, 1911.

az oktvörvényre, mint vezérfonalra van utalva s ez esetben nem létezik indeterminizmus. Aki pedig a dolgok önértékét nézi, az relatiótól eltekint, abszolút alkatát kutatja, s ez esetben nincs determinizmus.⁶ Más szóval: a dolgok változását követő diszkurzív gondolkodás az oktvörvény szerint jár el, ellenben a tömörítő intuíció a dolgok állandó értékét ragadja meg s „az állandóságban nincsen értelme az okiságnak”.⁶ Mindent összefoglalva: az ontológia területén az oktvörvény uralkodik, de az axiológia területén annak semmi értelme. A szabadság axiológiai fogalom, értékes cselekedetek jelzője. Oktvörvény és értékelés tehát nem zárhatják ki egymást, mert a dolgoknak más-más szempontú szemléletéből fakadnak.

Böhm tovább vitte *Kant* kutatásait, mert nemcsak azt látta be, hogy a szabadság egy időfeltételeknek alá nem vetett területen keresendő, de e területet megszabadította azoktól a megoldhatatlan problémáktól, amelyekbe azt *Kant* magábanvaló-konceptiója bonyolította. A magábanvaló helyére *Böhm* az értéket teremtő szellem fogalmát állította, midőn a szabadságot axiológiai jelzőnek minősítette. Megoldása rendszere kereteiben harmónikusan helyezkedik el. Mindezek dacára a tárgyalat problémára irányuló kutatás *Böhm-nél* sem állhat meg. Nem engedi azt mindenekelőtt *Böhm* rendszerének metafizikai megalapozása. Ennek a rendszernek az alapja a valóságot alkotó szellem, amely a maga alkotását értékesnek ítéli. Ebből pedig a kritika jogosan következtet minden valóság értékességére, de ép azért az értékkülönbségek megszüntetésére is. A valóság és érték közös forrását képező szellemben a két fogalom végül is egybeesik, ami nem egyeztethető össze a kultúrateremtés előfeltételét képező axiológiai tudat tudományos fogalmával. Itt már a misztika birodalmában járunk s *Böhm-nek* hibája, hogy ezzel nem számol: saját eljárását nem tudatosítja kellőképen.

Amit *Böhm* elmulaszt, annál erősebben érvényesül a modern értékfilozófia másik nagy képviselőjének, *Rickert* Henriknek a tanításában. *Rickert* is a valóság és érték megkülönböztetéséből indul ki, mint *Böhm*, de e megkülönböztetést a tudományos filozófia fejtegetéseinek keretein belül mindvégig élesen fenn is tartja. Érték és lét, „kell” és „van” között nem a szellem *Böhm* által használt metafizikai fogalma teremt kapcsolatot, mert az a misztikába vezet. A kettő közé kapcsolatteremtő mediumnak *Rickert* az értékelő alany értékelési aktusának immanens értelmét állítja. Ez a medium utal úgy az értéktárgyra, mint a valóságos alanyra, tehát a két különböző tényezőt, azaz a két tényező különbségét előfeltételezi, de egyúttal a kettőt a maga jelentésében össze is kapcsolja. Ebben a keretben a tárgyalásaink célját képező probléma a következőképpen alakul: az értékelő alany egy objektív (teoretikus) érték követelményeinek engedelmeskedik, midőn az okiság transzcendentális formáját a valóság jelenségeihez hozzárendeli. A valóság oksági

⁶ Az idézetek *Böhm*: Az ember és világa 5. részéből (Bpest, 1928.) valók.

meghatározottsága e szerint egy objektív értéken, ép az igazság teoretikus értékén alapul. Innen általános érvényűsége és szükségképisége. Másfelől azonban világos az is, hogy az igazságot értékelő alany mint *értékelő* alany szabad, hiszen az okiség transzcendentális formájának alkalmazása épen az ő értékelésének következménye. És ahogy a következmény nem állhat ellentétben a maga alapjával, nem lehet ellentét a valóság oksági meghatározottsága és az értékelő alany szabadsága között sem. Az értékelő alany fogalmilag előbb van, mint az oktörvénynek alávetett valóság, amely az okiség formáját az ő értékelése által nyeri: az oktörvénytől való mentessége tehát nyilvánvaló. De az oktörvénytől való mentesség a szabadságnak csak egyik, bár nélkülözhetetlen oldala. A *valamitől való* vagy negatív értelemben vett szabadságot ki kell egészíteni a már Nietzsche által annyira hangsúlyozott *valamire való* szabadsággal. A szabadságnak ezen pozitív értelme pedig Rickert szerint nem állhat másban, mint valami transzcendens (ideális) értéknek pusztán a maga érvényéért való értékelésben. Mindent összefoglalva: szabad az alany, amely az oktörvénytől való függetlenségét mint eszközt becsüli értékek elismerésére, megvalósítására.⁷

Rickert megoldása világosan feltárja az oktörvény által meghatározott lét és a kultúráteremtő alany szabadságának viszonyát és érvényesíti mindazokat a mozzanatokat, amelyeket az előző kutatás a probléma lényeges vonásaiul kimutatott,⁸ de egyoldalúságában egymással harmóniába hozni nem tudott, vagy metafizikai koncepcióival homályba borított. Az okiség és az értékelés, a kényszerűség és a szabadság viszonya époly világos magyarázatot nyer rendszerében, mint a szabadságproblémának magának pozitív és negatív oldala. Ami Rickertnél a tárgyalt problémával kapcsolatban még további megvilágítást kíván, az az *értékmegvalósítás* vagy más szóval a kultúráteremtés fogalma. Rickert szerint az értékelő alanynak valamely transzcendens értéket magáévá tevő értékelése nem jelenti annak tényleges megvalósulását is, legalább is a megvalósulásra nézve semmi garanciánk nincs, amíg a teoretikus megismerés világában maradunk. Szabadságunk van ugyan az értékelésre, értékek helyeslésére, vagy elvetésére, de, hogy az általunk helyeselt érték meg is valósul-e, arról a teoretikus helyeslés fogalma bennünket nem biztosít. Az értéket megvalósító hatalom problémája kívül esik a teoretikus ismeret határán. A változatlan érvényű értéknek a változó léttel való tényleges kapcsolódása tudományosan megoldhatatlan kérdés. Mindez pedig egy létfelletti létezőre, egy transzcendens hatalomra utal, amelynek léte érték és értéke lét, amelyben tehát a kívánt egység megtalálható. Mindebből világos, hogy a lét és érték különödetlen egységének problémája Rickertnél is felmerül, akárcsak Böhmnél. De Rickert tudatában van annak,

⁷ V. ö. Heinrich Rickert: *System der Philosophie*. I. Teil. Tübingen, 1921. c. mű VI. fejezetével.

⁸ Ez nem jelenti azt, hogy Rickert ismerte a csak magyarul publikáló Böhmöt.

hogy a dualizmust teljesen megszüntető hatalom, amelyet *Böhmmel* együtt szellemnek is nevezhetünk, már nem tudományos probléma, hanem a tudományos magyarázat határai felett áll és csak a hit előtt tárul fel annak értelme. A végső egységről, az ige testté válásáról tanító metafizika nem tudomány és ha vele kapcsolatban ismeretekről beszélünk, azt csak átvitt értelemben tehetjük. Ami azt jelenti, hogy az érték és a valóság egységéről tanító metafizika szimbolikus ismeretekben közli a maga igazságait. Ez az eljárás, a tudományos problémáknak a tudományonkívüli problémáktól való tudatos elhatárolása, emeli *Rickertet* *Böhm* megoldása felé, amelynek eredményeivel egyébként tana számos ponton találkozunk.

A kutatás további irányát kijelölő kritikának, végül, rá kell mutatnia azokra a pontokra, amelyekből kiindulva az elért eredmény továbbfejleszthető. És vizsgálódásainknak, bármily röviden, most ezt is érinteniök kell. *Rickert* utal a lét és érték egységéről szimbolikus ismeretekben tanító metafizikára, mint a kultúrateremtés végső megalapozására. De csak utal, és eddig még nem hajtotta végre. Ezért amilyen világosan indokolja az ontológia és axiológia megkülönböztetésének szükségét, époly szűkszavú a kultúra alkotásaiban tényleg előttünk álló lét és értékszintézisekkel, e szintézisek metafizikai értelmével szemben, amely ép *Böhm* szellemfilozófiájában, bár revízióra szoruló, de valóban mélyértelmű magyarázatot nyer. *Böhm* fölénye ezen a téren *Rickerttel* szemben kétségtelen, amely kétségtelen az értékefilozófia e két legnagyobb mestere munkásságának egymást kiegészítő fontossága. Az előbbivel függ össze, hogy *Rickert* kidolgozott rendszerének is az a része a leggyengébb, ahol az érték és lét dualizmusának tudományos áthidalására vállalkozik az értékelő alany immanens értelmének fogalmában, az általa elnevezett „harmadik birodalomban“. Ez a fogalom az érték és a lét között van hivatva közvetíteni, de végül maga is értékfogalomnak lepleződik le, ha *Rickert* immanens jelentésnek nevezi is szemben az értékek transzcendens jelentésével. Ha azonban a harmadik birodalom maga is érték, hogyan tudná az értéknek a léttel való kapcsolatát problémáktól mentesíteni. Ép mert a lét és az érték igazi egysége a metafizika szimbolikus ismereteire utal, nem látjuk, hogyan kell a tudományban, tehát a *Rickert* által művelt tudományos filozófia értelmében az értéknek a létező alanyban, ha még oly immanens árnyalatban való jelentkezését és a léti határozmányokkal való kapcsolódását felfogni. Pedig ez a szabadságproblémára nézve is el nem hanyagolható fontossággal bír, ha azt *Rickerttel* együtt az értékelő, de reális alany értékelési aktusának immanens értelmével hozzuk kapcsolatba. A metafizikai kérdésfeltevés fontossága és a metafizikai feladat sürgőssége a problémának ezen a pontján élesen kidomborodik. Csak az a fontos, hogy e feladat megoldása a tárgynak megfelelő módon és eszközökkel történjék.

Varga Sándor (Budapest)

Elvek. Könyvek. Folyóiratok

IMMANENS IDEÁLIZMUS LÉLEKTANI ALAPON

(Boda István lélektani felfogása)

Ha igaz, hogy korunk legnagyobb, most kibontakozó jellemvonása a szintézisben-látás, — akkor ennek az élet minden síkján lassanként térthódító szemléletnek a „világ szemlélet tudományában“, a filozófiában is meg kell nyilatkoznia. A ma filozófusának talán legnagyobb feladata az, hogy a múlt század ideáлизmusának és materializmusának első pillanatra kibékíthetetlennek tetsző harcát megszüntesse. A szintetizálás és feloldás mellett a kor tudományos és művészi problémáiban tükröződő szelleme az „életközelség“-et is megkívánja. Ez lényeg szerint az élet elemibb kérdései felé való fordulást jelent, hiszen egyébként az „életközelség“ követelménye emberi alkotásokkal szemben fából vaskarika lenne. Hiszen a valóság talajától leginkább elszakadni látszó „fanatizálások“ sem léphetik túl a fantáziálónak élő emberi voltából fakadó *életjelenség*-voltukat. Az élet elemi szükségleteit azonban nem merítik ki a gazdasági szükségletek, mert az ember lelki voltából következően érzelmi, akarati, értelmi igényei néha még fokozottabb vágyódást, kielégülésre való törekvést mutatnak fel. Az életközelség követelménye tehát a filozófiával szemben egy olyan tudományos világkép teremtése, mely a ma forrongó, kereső emberének lehetőleg mindenki számára átláthatóan nyújtson feleletet az élet értelme, célja és nagy összefüggései kérdésében.

A fenti problémák megoldhatósága mellett bizonyos elégtétellel hozhatjuk fel épen egy magyar ember, Boda István munkáiban kibontakozó filozófikus világ szemlélet alap gondolatait.

A materializmussal szembenálló ideáлизmust talán pontosabban a transzszendens ideáлизmusban kellene megjelölnünk, azonban hivatkoznunk szerzőnk azon megállapítására,¹ mely szerint a történelem során valóban kibontakozott ideáлизtikus elméletek, mégha immanens alapokból indultak is, végül mégis csak transzcendentizmusba csaptak át. Ebben a megállapításban már benne rejlik a probléma lényegének felismerése, tehát a helyes kérdésfelvetés lehetősége, aminek megoldása viszont épen szerzőnk szerint nem vezethet egymásnak szükségképpen ellentmondó megoldásokhoz. Hiszen a megoldásokat is, ugyanazon emberi értelem határozza meg, amely a problémát felvetette. A választ az anyagon felépülő élet és az abból „felfakadó“ lélek legmagasabbrendű tevékenységei által kitermelt, de az élet körét át nem lépő *immanens* eszmék létezése adja

meg. Azonban éppúgy ezen igazság, mint bármely más igazság, vagy maguk az eszmék felismerése végső fokon a tapasztalásból, mint áthághatatlan utolsó forrásból indulnak ki. Vagyis az eszmék létezése és felismerése az élet szempontjából egyaránt immanensek. Talán éppen ez az életes meghatározottságot hangsúlyozó, de egyben az életben hívő és valóságot értékelő látásmód az, mely szerzőnket arra kényszerítette, hogy egyelőre az eszméket kitermelő lélek megismerésére fordítsa tekintetét, s a „valóságkutató“ lélektan területén fejtsen ki gazdag munkásságot. De éppen ez a beállítódás biztosítja egyúttal lélektani munkáinak állandó filozófiai vonatkozását, mely az igazi filozófiai attitűdnek megfelelően a gyakori problémakapcsolódásokon túl, az állandóan az „egész“-re irányított szemlélésben nyilatkozik meg leglényegesebben. Ennek az egészre irányuló szempontnak köszönhető szerzőnk egyik legjelentősebb művének² megkapóan szép kompozíciója is. Minden tudományos munkálkodás első követelményének, az értelmes ismeretnek elemzéséből kiindulva, az önmagával azonosul maradó egység fejtegetésének nyomán az értelem, a lélek, az élet bővülő fokozatainak az univerzum hatalmas, szerves egységéig tágul a láthatárunk, hogy azután ugyanezen lépcsőkön — de mostmár elemezve és megvilágítva — haladjon visszafelé, hogy a mű legmagasabbrendű emberi-lelki tevékenység, az értelem lényegének felismerésében csúcsosodjék ki. Minden emberi tevékenységünknek és funkciónknak végső meghatározó — de egyben a belőle fakadó fejlődés lehetőségét is nyújtó — alapja az életes és lelkes anyag, a biológiai egység. Minden tevékenységünkben megnyilatkozó szervező egység ebben leli végső gyökerét, amellet azonban egyéb életes törvényeink is (melyek közül a spontán belülről eredés, fejlődés, regenerálódás a legfontosabbak) áthághatatlan érvénnyel kötelezők lelkiéletünkre. A lelkiélet — a szerzőnk által vallott diszkontinuitás elvének megfelelően — csodaként, ámde a tudomány számára nem megközelíthetetlen új minőségként fakad fel a csak életesből. Ez a magasabbrendű és éppen „lelki“ valóság, az életnek egy szűkebb — önmagában azonban annál gazdagabb — köre, amennyiben öreá mindazok a törvények érvényesek, melyek a csak „életesre“, amellet azonban még új jegyek is jellemzik. Kettőjük viszonya tehát nem megfordítható. A lelkit az életesen belül elkülönítő ilyen új jegy az eszméltség, mely valamilyen fokban minden lelki bensőségre jellemző. Az eszméltség korántsem azonos a tudatosultsággal — hiszen bármely érzésünk, vagy homályos sejtésünk is éppen valamilyen fajta eszméltséget jelent — bár a „tudatos-életvezetésben csúcsosodik ki“. Ám minden eszméltségünknek „kategorikus meghatározója“ a biológiai alapú konstitucionális emberi-egyéni egység, mint ahogy ezt szerzőnk egyik tanulmányában³ részletesen kifejti. Ezzel nemcsak az egész lélektan követői által legtöbbször vizsgált érzékek szerveződésének alanyi *eredetére* világít rá, hanem a szerveződés alaptörvényét összes többi eszméltségeink területén (tárgyképzetek, tapasztalatok, emlékképek, fogalmak, érzések, akarások, stb.) is kötelezően kimutatja. Eszméleteink azonban nem maradnak meg eredeti, globális egységükben, hanem külső ingerek és belső spontán egyensúlybomlások által újabb és újabb alakot nyernek. Egyre differenciálódnak, részletekben gazdagodnak, új viszonylatokba illeszkednek, hogy azután az új jegyek felhasználásával az előző struktúrához viszonyítva magasabbrendű szintézisben olvadjanak fel. Minden új szintézis természetesen ismét folytonos gazdagodó fejlődés alapjául szolgál. De

nemcsak egyes eszméletfajtáink, hanem azok összessége, egész lelkiéletünk is a folytonos differenciálódás útján halad. A gazdagodó kibomlás minden lépését az állandó, életés diszharmonia folytonos egyensúly-bomlásai nyomán felfakadó szükségletek dinamikus ereje hajtja. Ezek a szükségletek az egyén objektív, lappangó tendenciáinak irányába esnek. Az alaptendencia az önérvényesítés — önfenntartás és önkifejtés,⁴ mely az aktuális szükségletek és kielégítési lehetőségek nyomán maga is tagolódik, rá másodlagosan és mindannyiszor újabban fejlett tendenciák épülnek fel. Ezek közül szintén alapvető és állandóan aktuális az alkalmazkodás kényszerűen fejlett tendenciája. Az ösztönök is ebbe az egysebbe kapcsolódnak, helyesebben ők mintegy a „faji tudást” reprezentáló, a globális alaptendenciát „részecskékké tagoló tényezők”. Ezen dinamikus erők hatására megy végbe a lelki fejlődés. Előbb az érzelem és akarat köre differenciálódik el. Az érzelmi élet, — melynek kibontakozását egyik tanulmányában rajzolja meg szerzőnk⁵ — önmagában is két nagy ágra szakad. Az egyensúlybeli változásokat kifejező érzések, vagy „a tendenciák érvényesülés-zavarai”, hirtelen felszabadulásai emóciókhoz, indulatkitörésekhez vezethetnek. Ezzel szemben a tendenciákhoz kapcsolódó érzelmi szín, a pozitív, vagy negatív hajlam vágygá, majd szenvedéllyé erősödhet, mely többé már nem hirtelen jön és megy, mint az emóció, hanem az egész lelki ént hatalmába keríti, átszövi, a szenvedély szolgáltatába állítja.

Sajnos ilyen szűk keretek közt nincs módunkban a többi funkció-körök kibontakozását és működését ismertetni, csupán a többire is kiható és egyben legmagasabbrendű — mert éppen csak saját törvényeinek engedelmeskedve értékes — lelki körre, az értelmiségre térünk át. Az értelmiség köre sem esik egybe még a tudatosultságok körével, hanem „a leghelyesebb és legcélszerűbb reakciót és életvezetést kereső eszköz” „a személyiség teljességének és az én mélyének szolgálatában”.⁶ Kétségtelen azonban, hogy a legértékesebb értelmi munka éppen a *tudatos*, tárgyiasságra törekvő kapcsolások, viszonyítások elvégzése, objektive helyes belátások alapján.⁷ Az értelem a többi lelki funkciók köréktől öt elkülönítő jegyekkel rendelkezik, mint pl. éppen az objektivitás. Leglényegesebb értelmiképességeink aránylag a legkésőbbben fejlődnek ki.⁸ Szerzőnk a lényegmegragadást, elmélyülést és az átfogóképességet jelöli meg, mint legfontosabb értelmi jegyeket. Az értelmiség szerkezetének többhelyütt adott táblázatban a modern lélektani vizsgálatok eredményeivel egybehangzóan az érzékelés, emlékezet, asszociáció csak mint az értelmi munka előfeltételei szerepelnek. Jól tudjuk, hogy a klasszikus lélektan az értelmi tevékenységet ezek funkciójában vélte kimerülni. Ugyancsak jelentősen új eredményekre jut a logikában is, a következtető képesség lélektani alapjainak vizsgálata körében.⁹ Szerzőnk tehát itt is, mintegy a magasabba követelményeknek megfelel, az értelmiség *lényegének* felismerésében *mélyebbre* haladt. Ebből következik, hogy egyrészt felismerhette az abszolút önmagában való igazságnak emberi értelmünk számára nemcsak megfoghatatlan, hanem egyáltalában *lőzőmbös* voltát, másrészt viszont olyan objektív valóságok, igazságok, értékek, eszmék létezését is kimutathatta, melyek éppen emberi értelmünk számára adóttak, de ezen belül objektívek és mindenki számára kötelezőek. Léteznek tehát egyén feletti eszmék, de ezek immanensek s éppen ezen tulajdonságukból merítik kötelező voltukat. Ezek a legmagasabbrendű életirányító tényezők, melyeknek mind töké-

letesebb kitermelése és megvalósítása adja az önkifejtésre törekvő élet irányító céljait. Az önmagán való felülemelkedést tehát nem transzcendens abszolútumok követelik, hanem annak szükségessége és megvalósulásának lehetősége egyaránt magából az életből folyik. Ime tehát ismét a filozófiához jutottunk vissza, s közben annak jogosultsága is bebizonyosodott. Mégpedig olyan filozófia jogosultsága, melynek nemcsak értelmet, hanem érzelmet, akaratot, elvárást, stb. — egyszóval kedélyi követeléseinket — is ki kell elégítenie és mégis ne mltosz, hanem objektív igazságokra törekvő tudományos filozófia legyen. „A filozófia az értelmet is kielégítő kedélyi kielégülés célját kell hogy keresse, a filozófia örök feladata az objektív értelem bizonyítótőréjével igazolandó egységes, tudományos világkép alkotása marad, mert hiszen csak az értelmet is kielégítő világkép vezethet teljes kedélyi kielégülésre is.“¹⁰

Láttuk, hogy szerzőnk állandóan hangsúlyozza a tényleges étellel való kapcsolatot, s ebből a valóságtsizteletből fakadnak az élet eddig legmagasabbrendű kiteljesítőjének, az embernek megismerésére törekvő munkái is. Lépést tartva a személyiségkutatás eredményeivel, nemzetközi viszonylatban is igen jelentős tisztázást és rendszerezést végzett a karakterológia annyira zürzavarosan használt fogalmai közt. Élesen elkülöníti a temperamentum, jellem és személyiség fogalmait, melyek az ő rendszerében természetesen nem etikai, hanem lélektani valóságfogalmak, egyszerű ténylegességek. Önmagát is állandóan ellenőrizve, eddigi eredményeit újra- és újrahelyesbítve, osztályozza a személyiség jegyeit, majd az effektíve megnyilatkozó komplex tulajdonságok továbbelemzésével eljut a személyiség végső biopszichés jegyeihez.¹¹ Ezzel a vizsgálódásmóddal, mely nemcsak előre meghatározott típusokban próbálja elhelyezni a vizsgált személyiséget (bár szerzőnk *tisztaelvű* osztályozással a tipológia területén is jelentős eredményeket ért el) a tényleges emberismeretet szolgálja az ezercarcú élet megcsonkítása és szkematizálása nélkül. Bebizonyítja, hogy a tudomány éppen a valóság mélyebb, igazabb és biztosabb megismerését szolgálja, lényegre tapintó alapkövetelményének megfelelően. Szép példáját adja a tudományos emberismeretnek a „zseni“ lélektani elemzésében is. Oly probléma ez, mely tudósokat és laikusokat egyaránt sokat foglalkoztatott, s mégis megőrizte egy kicsit érthetetlen csodajellegét. Boda itt is megmutatja, hogy értelmes megismerésünk számára igen is megközelíthető ez a kérdés, anélkül, hogy a zseni rendkívüli jellege a megértés által csorbát szenvedne — sőt talán a mélyebb megértés csak közelebbvisz rendkívüliségének értékeléséhez. A tudományos emberismeret módszerét egy még szűkebb körben, egy zseni konkrét elemzésében is bemutatja, mikor Arany János „különös természetének“ lélektani megismerését kísérli meg.

Tomori Viola

1 Immanens vagy transzcendens ideáлизmus. Athenaeum, 1928. — 2 Bevezető a lélektanba, Budapest, 1934. — 3 Az eszmélések organizálódása, Magyar Psychologiai Szemle, II. 3—4. — 4 Bevezető a lélektanba, 55. o. — 5 Az érzelmi élet alapjai és kibontakozása, Athenaeum, 1926. — 6 Temperamentum, karakter, értelmiség, személyiség, M. Psych. Szemle, III. 1—2. — 7 Bevezető a lélektanba, 143. o. — 8 Az értelmi nevelés feladatairól, M. Psych. Szemle, VI. 3—4. sz. — 9 A következtető képesség, mint értelmiségvizsgálati probléma, M. P. Sz. IV. 1—2. szám és A szillogisztikus következtetések egy új elmélete. Athenaeum, 1933, 4—5. f. — 10 Mitosz-e vagy tudomány. Athenaeum, 1930. — 11 A személyiség végső biopszichés alapjai, M. P. Sz. VII. 3—4. szám.

IMRE SÁNDOR: A NEVELÉSTUDOMÁNY MAGYAR FELADATAI. SZEGED. 1935. 136 LAP.

Imre Sándor ebben a munkájában mintegy feltárja annak a neveléstudományi rendszernek részletes benső vonatkozásait, melyet korábbi műveiben megalkotott s melyet ezideig csak nagy vonalakban, de inkább csak a fő fogalmak megvilágítására s a rendszer alapvetésére szánt kidolgozásban adott közre. „A neveléstudomány magyar feladatai“-ban többet enged látni a részletekből, megismerhetjük azt a belső szerkezetet is, mely a gondolatépületet hordozza és azt a „Kleinarbeitet“ melyet a részletek követelnek. Az első fejezet valóságos vallomás arról hogy a tudós, a rendszeralkotó hogyan gondolkozik a tudományos munkáról, hogyan illeszti a részletismereteket egy kialakulófélben levő „egyetemes neveléstudomány“ egészébe. Aki tudja, mily belső válságokkal küzd az általános neveléstudomány, mily kétségeket kell leküzdenie annak, ki a neveléstudománynak tudományelméleti helyét keresi a többi tudományok között, csak az érezheti át kellő mélységben, mit jelentenek Imre tételei a tudományos munka egységszerveződéséről és egy egyetemes neveléstudomány kialakulásának lehetőségéről. Ebben a tudományos alapvetésben láthatjuk Imre Sándor művének egyik legfőbb érdemét; utat mutatott s visszaadta a hitet s bizodalmat azoknak, akik talán megzavarodtak a tudományos viták ellenmondásaitól s elvesztették tájékozódásukat azzal a kérdéssel szemben: (valódi) „tudomány“-e a nevelés tudománya? Második jellegzetes vonása Imre Sándor művének a szó legjobb értelmében vett rendszeresség. Amily mélyrehatoló a szerző a tudományelméleti alapvetésben, oly biztos, szilárd, kiegyensúlyozott a filozófiai rendszeralkotó ereje. Ez a rendszerező erő először is rendet, egységet, a részletek alárendelését teremti meg a sokaságban. Minden „különleges feladatot“ egyetlen rendező elvnek vet alá, megjelöli azt a fokot, melyre a magyar kutatás az illető feladat megoldásában eljutott, továbbá azt a helyet, mely ama kérdést a neveléstudomány szerkezetében megilleti. A rendszeresség alapvető feltételeihez tartozik az is, mily középponti és központosító gondolaton nyugszik a rendszer; szerzőnkél ez a gondolat a „nemzetnevelés“ eszméje, mely egyfelől Széchenyire támaszkodik, másfelől azonban alkalmazásában és kifejtésében a szerző eredeti eszméje, mely neki a magyar szellemi életben általában — s a neveléstudományban különösen, — a legkiemelkedőbb helyek egyikét biztosítja. Ha azonban valljuk azt, amit épen ebben az ismertett könyvben olvasunk: „a tudományos kérdés sohasem egy nemzeté és az egy nemzet találta megoldásnak mindenütt szüksége van összehasonlításra és ellenőrzésre (7. lap), — általában, ha valljuk az egyetlen egyetemes neveléstudomány eszményképét s annak elméleti kötelező erejét, akkor a „nemzetnevelésnek“ sajátosan magyar elmélete egyúttal egyetemes jelentőséget is nyer. A nemzetnevelés rendszere teljesen magyar ugyan, de a benne rejlő rendszer-elemek logikai szerkezete miatt más nemzetekre is alkalmazható, — más szóval: nemzetnevelés elméletét az egyes népek mind felhasználhatják a saját nemzeti feladataik végrehajtásában és saját jellegzetességeik megismerésében. — Feltűnik Imre munkájában a részletek nagy gazdagsága is. Csak kettőt emelünk itt ki a részletek sokaságából: az egyik a magyar szellemi életnek és iskolatörténetnek mélyreható ismerete; a másik a gyermektanulmánynak, ifjúságismeretnek, környezetkutatásnak és a neveléslelektannak belevonása a neveléstudomány rendszerébe. A rendkívül sok szempontból való

látás gazdagsága azonban nincs ártalmára a könyv teljes szigorú egységességének; igazi „unitas multiplex“. Egy érdekes vonást külön is ki szeretnénk emelni, mint a szerző gondolkodására jellemző mozzanatot. Ez, — ha szabad e kifejezéssel élni, — a „*dialektikus*“ *gondolatvezetés*. Szerzőnk szereti a problémákban rejlő ellentétes gondolatokat úgy szembeállítani, hogy az ellentétet feloldva, egy magasabb összetevéshez jusson el. A kérdésekben nyomban megtalálja a végletes ellentéteket s ezeket nagy világossággal állítja szembe egymással (csak egy példa: az I. részben élesen szemben állanak egymással a neveléstudomány szigorú egyetemessége — és a részletek elkülönülése, az egyoldalúság, szintézis: a kis népek nem teremthetnek maguknak külön tudományt, *de* mégis minden nemzet nevelésügyi kutatóinak a saját földjükön jelentkező nevelésügyi kérdéseket kell tudományosan megvizsgálniok és ezek nekik való megoldását keresniök).

Vázlatos képben így tüntethetjük fel azt a *rendszer*t, melynek néhány *alaki* vonásáról fentebb szólottunk:

I. A *nevelés előzményeit* *élet*tani és *történelmi* szempontok szerint csoportosítva, a következő problémákat nyerjük: 1. *egyes* növendéknél: mily hatások alakítják őt a születés előtt; ez az egyéni származás kérdése; 2. az egész *nemzetet* véve tekintetbe: hogyan alakult a nemzet addig az időpontig, mikor a nevelés ügyében valami újat akarunk kezdeni, akár az elmélet, akár a gyakorlat terén. — A növendék már születésekor bizonyos meghatározottságok között él és nevelődik: ide tartoznak bizonyos élettani, közegészségügyi, néprajzi állapotok, — továbbá ezek nevelésméleti és művelődéspolitikai vonatkozásai. Ami pedig a nemzet állapotát illeti, figyelembe veendő: a nevelés hatása a nemzet *multjában* egyfelől, — s a *mult* hatása a nevelés kérdésében másfelől (itt a feladat az, hogy megvilágosodjon: miképen lett a nevelés helyzete a jelenben olyanná, amilyenné lett), — a nevelői gondolkodás története és a nevelés intézményének története.

II. A *nevelés körülményein* a növendékek és a nevelők „minőségét“, a köznevelés jelen állapotát értjük. Rendszertani szempontból fontos, hogy ebben a részben tartalom szerint ugyanazokról a jelenségekről van szó, mint a nevelés előzményeit tárgyaló fejezetekben, de a *vizsgálódás szempontja* teljesen más. Így nyerünk új kiindulópontokat az embertani, társadalomtudományi, néprajzi és politikai állapotokban, melyeknek ismerete a nevelés munkáját öntudatosabbá teheti. A nevelés *kutatási* feladatai a nevelés elméleti céljaihoz és feladataihoz kapcsolódnak; itt van szó arról, mikép kell rendszeresen kutatni a növendék pszichofizikai egyéniségét és környezetét. Ehhez járul a *nemzettestnek* ugyanilyen irányú átkutatása is: a felnőtt egyéneknek s a közállapotoknak tanulmánya. Ezeket a kutatásokat kiegészíti a *nevelők* lélektana s a *köznevelés*, valamint a *nevelői gondolkodás* állapotának rajza, illetőleg az idetartozó problémák feltárása és továbbvitele. Ezek a neveléstudománynak *magyar* feladatai, — melyekben együtt van az egyetemes tudomány minden kérdése azzal, ami sorsunknál, rendeltetésünknel és jellegzetességeinknél fogva sajátosan a miénk, ami — magyar. Imre Sándornak rendszere a legjelentősebb a mai magyar neveléstudományi irodalomban.

Várkonyi Hildebrand.

ZOLNAI BÉLA: IRODALOM ÉS BIEDERMEIER c. művében (Szeged, 1935. *Acta Litterarum ac scientiarum Reg. Universitatis Hung. Franciscus-Josephinae. Sectio: Philologica. Tom. VII.*) azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy miképpen tükröződik vissza a biedermeier stílusa a francia és a magyar irodalomban. Érdekes és finom megállapításai értékkel bírnak a biedermeier korbeli magyar gondolkodás filozófiai megnyilatkozásai szempontjából is. Bizonyosan ez a stilus árulja el magát a Czente István A bölcselkedő magyar Polgár c. művében is. hogy csak egy példát említsünk. Ilyenfajta kutatások a magyar filozófia történetének művelői részéről is őszinte hálára számíthatnak.

MOLNÁR ANTAL ZENEESZTÉTIKA ÉS SZELLEMTUDOMÁNY c. tanulmányában (Bp. 1935.) nyomatékosan mutat rá arra az összefüggésre, amely a zeneesztétika és a bölcelet között van azon örök törvények által, amelyek a zeneesztétikában uralkodnak és érvényesek minden időben.

MITROVICS GYULA: ESZTETIKA ÉS KRITIKA c. tanulmányában különösen azt emeli ki, hogy kritikai értékelés valamely szabályozó értéknorma nélkül nem lehetséges. Amely művészet az ember igazi lényegével, a magasabbrendű szellemiséggel ellentétbe kerül, az az igazi művészet névre igényt nem nem tarthat.

KISLÉGGHI NAGY DÉNES jegyzetekkel és jó fordításban tette közzé MANDVILLE MESÉJÉT A MÉHEKRŐL. Megjelent a munka a Navratil-Emlékkönyvben és különlenyomatban is. (Bp. 1935.) Becses adalék az egoizmus bölceletéhez és az utilizmus etikájához.

KINCS ELEK. ÉLET, GONDOLAT, VÁLASZ. Szombathely, 1935. Ennek a könyvnek második része, amely a Gondolat címet viseli, hívja fel a bölcselő különös figyelmét. A mai élet és filozófiai áramlatok sodrába állva tesz megbeszélés tárgyává közérdekű bölceleti problémákat és kritika tárgyává filozófiai jelenségeket. Fejtegetései gondolkodásra, ellenvetésre, helyeslésre késztetnek: filozófusi lélekből fakadhatnak.

IFJ. BIBÓ ISTVÁN: KÉNYSZER, JOG, SZABADSÁG c. művére, amely a szegedi *Acta Litterarum* jogi-politikai szekciójának VIII. köteteként jelent meg (Szeged, 1935.) itt felhívjuk a figyelmet; tüzetes megbeszélését a jövő számra tartjuk fel.

REVUE PHILOSOPHIQUE 1935. évi 3. és 4. számában G. Luquet „*Essai de logique formelle inductive*” c. cikkében St. Mill tanának vizsgálata során arra mutat rá, hogy az induktív okoskodásnak maig sincs logikailag végleges és tömör formája. Ph. Fauré—Fremiet (*Souvenir et récréation du Passé*) azt állapítja meg, hogy az emlékkép új, eredeti a megelőző realitástól merőben különböző kép s az emlékezés egy új tény forrása, habár van egy model minden emlékezésnél, amely a realizáció határait és vonalait megszabja. Az 5. és 6. számban M. Halbwachs tanulmánya érdemel figyelmet (*Les facteurs biologiques et la population*), amelyben arra figyelmeztet, hogy a biológiai tényezők kutatása nagyban hozzájárult az egyének szervezetének megértéséhez, de a népesezés tényei a tömeg tényei s a népek kollektív szervezetében jelentkeznek. H. Wallon *L'étude du caractère chez les enfants* c. dolgozatában éles fényt vet azokra a nehézségekre, amelyek az egyén jellemének kutatásában állanak. Amiként az intelligencia abstract és ideologikus tanulmányozását a kérdésekkel való kutatás váltotta fel, úgy itt is új útra és módszerre van szükség. A jellem dina-

mikus és konkrét egységét talán elszakítja az a dualizmus, amelyet a tárgy és az alany, a környezet és az egyén, a realitás és az emberi, a functio és az Egész között szoktunk állítani. A kritikai rovat mindkét füzethen gazdag és termékeny.

BLÄTTER FÜR DEUTSCHE PHILOSOPHIE 9. kötet 3-ik füzetében H. Günther Philosophie der Gemeinschaft c. alatt az egyén és a közösség viszonyáról értekezve, arra az eredményre jut, hogy rendkívüli személyiségek tettei és művei akkor is nagytértékűek, ha az illető személyiségek közvetlenül nem is bírnak közösségképző erővel. Aloys Wenzl a természettudományok világnézeti jelentőségéről írva kiemeli, hogy a világnézet az újabb eredmények által csak gazdagodik s magasabb síkra jut; igen gyakran pedig egyenesen visszakanyarodik már előbb elfoglalt álláspontra. H. Vogel v. Frommannshausen Hegelnek 12 ismeretlen levelét közli, amelyeket a bölcselet Frommann-családjához intézett. Állandó rovatai élénkeek és gazdagok.

KANTSTUDIEN 40. kötetének 1/3. füzete új szellem beköszöntését jelenti e nagymúltú folyóirat életében. A Führer-elv szolgálatának szellemét. Ezt fejezi ki az új szerkesztő, H. Heyse, ezen szavaival: „... die Aufgabe: das neue Wollen, in dem das deutsche Leben und der deutsche Geist ihres tieferen Wesens mächtig werden, in den Grundfragen wie in Einzelfragen der Philosophie und Wissenschaft zum Durchbruch zu bringen“. Ebben az értelemben a német revolúció — úgymond Heyse — a német életnek egységes metafizikai aktusa volt, amely a német lét minden területén s tehát a filozófiában is megnyilatkozott s ellenállhatatlan erővel vonja azt is a maga bűvkörébe. Ezt az elvi magaslatról tett nyilatkozatot világosan egészíti ki ugyancsak Heyse tollából a Philosophie und Politische Existenz c. tanulmány, amelynek végső sorai ezt a feladatot tűzik a bölcselet teremtető ereje elé: a német nemzeti szocialista valóság alapjából, az erők teljességével szolgálni a német nép Führerjének legmélyebb szándékait és céljait, azaz szolgálni az új birodalom eszméjét és valóságát.

DIE TATWELT 1935. évf. 2. füzetében Francesco Orestano azt hangsúlyozza, hogy a kritikai bölcselet a filozófiai szintézis szempontjából is merőben nélkülözhetetlen, mert a filozófiai szintézisnek a talajban kell mélyen és szilárdan gyökereznie és abból kell életet, erőt merítenie. Nincs szintézis kritikai bölcselet nélkül. B. Bauch megjelenő etikai művére hívja fel a figyelmet.

FOLIA ZOOLOGICA ET HYDROBIOLOGICA (Riga, 1935. I. szám) Kolosváry Gábor állatlélektani megfigyeléseit és Problem der Integration der psychischen Erscheinungen c. tanulmányát közli. A lelki jelenségek is a természeti jelenségek végtelen birodalmába tartoznak és mint egyéni jellemet viselő egységek azaz komplexumok lépnek fel. Az „egyén“ tehát csak gyűjtőfogalom.

TÁRSADALOMTUDOMÁNY 1935. évi I. számában Marót Károly Hagymány és fejlődés címen arra hívja fel a figyelmet, hogy a fejlődés fogalmát mindig csak egy bizonyos jelenségterületre, sokszor csak jelenségre, szabad alkalmaznunk, azaz lehet megközelítő pontossággal kiszámítanunk. A fejlődés nem egysíkú, hanem szeszélyes Meánder-vonalban halad tova.

VIGILIA 1935. húsvéti számában Sík Sándor Egyetemesség és Forma c. tanulmányában arra mutat rá, hogy a költő és művész a maga formáit szabadon választja s azok minden kötöttségen felül lelkének szerves alkotórészei, azaz formái. A művész e tekintetben úgy az életben, mint a művészetben,

szabad. „Sem az életben, sem a művészetben nem ismerek magamnál szabadabb embert.“ Ez a szabadság az Isten fiainak igazi szabadsága. A művész Isten rabja tehát.

MAGYAR PSYCHOLOGIAI SZEMLE 1935. évfolyamában tette közzé új környeztélélektanának alapvonalait Vértess O. József. Szól a környezetalkotás különböző tényezőiről, a természeti és kulturális környezet jellemző vonásairól, s azután ismerteti azokat a különböző környezeteket, amelyekbe a nevelendő gyermek szükségképpen kerül az őt körülvevő adottságoknál fogva. Az egész tanulmány energikus figyelmeztetés a gyermek környezetének pedagógiai fontosságára.

ÁLLATTANI KÖZLEMÉNYEK XXXI. k. 3—4. füzetében és a XXXXII. k. 1—2. füzetében Farkas Béla a halak hallóképességére vonatkozó értékes vizsgálatait adja elő. A halak kb. 6 hónapos korukban kezdenek hallani s a hallóképesség a nemzedékek fejlődése folyamán, úgy látszik, növekedőben van. A guppy nevű halszaporító időérzéke is van, amit mutat az, hogy a rádióban közvetített déli harangszóra pontosan megjelenik az akvárium szélénél, de a táplálásnál különben is a meghatározott időben jelentkeznek.

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 1934. évfolyamában Kristóf György részletesen ismerteti Péterfi Károly erdélyi bölcselő kéziratban maradt esztétikáját és úgy véli, hogy kiadása érdemes dolog lenne. Péterfi marosvásárhelyi tanár a korai magyar Kantisták közé tartozott s működése nagy hatással volt Erdély szellemi életére. Esztétikája a Krug művének szemléltetésével magyar nyelven íratott és az első magyar rendszeres esztétika. E tekintetben megelőzi Greguss művét, amely Hegel szellemében hegeli hatás alatt álló mű szemléltetésével készült.

PROTESTÁNS SZEMLE 1935. 7—9. füzete azért érdemel figyelmet, mert az egész füzet a szabadság eszméjével s annak az élet különböző területein való megnyilatkozásával foglalkozik.

ATHENAEUM 1935. évf. 1—4. füzete közli a boldogult Pauler A logizma rendszertani helye c. posztumusz dolgozatát, amely az igazság ontologisztikus felfogása alapján fejtegeti a kitűzött kérdést. Francesco Orestano a fogalom és eszme között levő különbség alapján vázolja az angol, francia, német és olasz nép jellemét szemléltető módon és világosan. Dékány István A jellem történetisége című értekezésében főként német írókra támaszkodva igyekszik a felvetett kérdést határozott formára hozni. Mátrai László a szellemtörténet és az existenciális filozófia viszonyát vizsgálva, helyesen figyelmeztet az existenciális bölcsélet töredékes voltára. Nem kellett volna-e figyelmeztetni a szellemtörténet fogalma körül levő határozatlanságra is? A folyóirat többi része aktuális kérdések tárgyalásával foglalkozik.

CSELEKVÉS ISKOLÁJA 1935—36. évf. 1—2. számában Tettamanti B. A nemzetnevelés, mint a neveléstudomány magyar rendszere c. tanulmányában Imre Sándor neveléstudományi rendszerével foglalkozik.

RUDOLF METZ: Die philosophischen Strömungen der Gegenwart in Gross Britannien. 2 kötet. 1935. Leipzig.

Ez a munka rég érzett hiányt pótol a filozófiatörténet irodalmában. Hosszú évek során folytatott türelmes és lelkiismeretes munka gyümölcse, amelynek egyetlen hibája talán az, hogy itt-ott kellénél terjengősebb és apró

részletekben elvesző. A két terjedelmes kötet a maga világos, megnyerő stílusával szinte meglepő bizonyosság a brit bölcselet gazdagsága mellett, ama gazdagság mellett, amelyről a különben mindig jól tájékozott német filozófiai irodalom sem birt világos fogalommal. Hiszen, amint szerzőnk megjegyzi, az egyik legelőkelőbb angol filozófusnak, Bosanquetnak, egyetlen műve sem volt meg a leggazdagabb egyetemi könyvtárak egyikében, a heidelbergiben. E gazdag bölcseleti irodalom megismerése szolgálatában, nekünk is igen értékes eszköz a Metz munkája, amelyet jó lélekkel ajánlhatunk minden magyar ifjú figyelmébe.

A munka első kötete mindenek előtt azokkal a régiebb brit bölcseleti áramlatokkal ismertet meg, amelyek a jelenkori irányoknak mindegy alapjául szolgáltak: — a skót iránnyal, az utilisztikus-empirikus iránnyal, az evolucionisztikus-naturalisztikus áramlatokkal. A kötet derekas részét az újideálistikus áramlat bő és szeretetteljes ismertetése foglalja magában. Ennek az áramlatnak gyökerei nagyobbrészt a német ideáлизмus talajába nyúlnak alá, habár szerves összefüggésük van a megelőző brit ideálistikus áramlatokkal is, ezt *Muirhead* tanítja és szerzőnk tagadja. A brit bölcseletnek ezeket az áramlatait a rendszer iránt való nagy szeretet jellemzi és az a tény, hogy szinte kivétel nélkül mindenik bölcseelő, aki ez áramlatok sodrában úszik, ismeri Kantot, de Kant követőit, a német ideáлизмus metafizikusait tartja mesterének. Főként Hegel az, akiknek mélyreható tanulmányozásával találkozunk mindenik bölcseelő művében, le egészen napjainkig. Ez a metafizikai vonás a legélelénkebben különbözteti meg a brit neoideáлизмust a neoreáлизмus minden formájától. A neoideáлизмus kiemelkedő alakjait kimerítően méltatja szerzőnk: Green, Caird, Haldan, Brauer, Bosanquet, McTaggart, Pringle-Pattison, Taylor, Carr munkásságáról kimerítő képet nyer az olvasó és világosan tárulnak fel előtte azok a források, amelyekből az illető filozófus gondolkozása táplálkozik. Természetesen az olyan bámulatosan gazdag bölcseelőnek, mint amilyen pl. Bosanquet vala, csak halvány vázlatát képes nyújtani minden ismertetés.

A második kötet tengelyében a neoreáлизмus áramlatának megbeszélése áll, jóllehet a pragmatizmus, a matematikai logika, a pszichológia, theismus, vallásbölcselet képviselői is bőséges ismertetésben részesülnek. Látszik azonban, hogy döntő fontosságra mindenütt a neoreáлизмus tesz szert s éppen most a neoideáлизмus háttérbe szorulásával kell számítanunk, habár az olyan neorealista gondolkozók, mint pl. *Russel*, immár túljutottak gondolkozásuk szubstanciájának kifejtésén s immár a népszerűsítés boldogabb országúdjára léptek, ami a gondolkozás elfáradásának biztos jele. Russel mellett Whitehead és Alexander, Morgan és Broad, McDougall és Inge találnak szeretetteljes és gondos ismertetésre; csak a von Hügel bölcseletének tárgyalását találjuk indokolatlanul terjedelmesnek. A jól összeállított névmutató a tájékozódást szolgálja.

B. Gy.